

MARGINALIA HISTORICA VI

*Sborník Katedry dějin a didaktiky dějepisu
Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy*

Praha 2002

Tento svazek vychází s podporou VZ - 6.

ISBN 80-238-9679-2

Na obálce použit text z počátku Beckovského *Poselkyně: Posloupnost knížat a králův českých v této kníze připomenutých* a následný začátek kroniky (J. F. Beckovský, *Poselkyně starých příběhův českých aneb Kronika česká*, Praha 1700, b. p. a s. 1.).

Obsah

Josef Žemlička	
<i>K ujímání a formám německého práva v českých zemích</i>	7
Roman Ferstl	
<i>Kronikář Beckovský</i>	39
Marta Hladíková	
<i>Školní fase 1772</i>	51
Roman Čornej	
<i>Rusko-japonská válka</i>	73
Kateřina Anděrová	
<i>Osudy F. M. Bartoše a jeho vztah s V. Novotným ve světle jejich vzájemné korespondence</i>	105
Václava Kofránková	
<i>Spanilá jízda Oldřicha Daňka za novou tvář historického filmu</i>	193
Milan Ducháček	
<i>O. Vávra – Osvobození Prahy</i>	211

ÚVODNÍ SLOVO

Již podruhé v tomto kalendářním roce se můžete seznámit se sborníkem Katedry dějin a didaktiky dějepisu Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy. Šestý svazek sborníku *Marginalia Historica* vychází ještě v tomto roce, aby byl smazán prostor, který vznikl při vydávání prvních svazků.

Na rozdíl od předchozího pátého svazku *Marginalií*, který přinesl práce pocházející výhradně z Katedry dějin PedF UK, šesté pokračování se vydalo cestou veskrze tradiční, když na jeho stranách vystupuje i přispěvatel s domácí katedrou nesvázaný. Tím je prof. PhDr. Josef Žemlička, DrSc., působící na Filosofické fakultě UK a v Historickém ústavu AV ČR, jehož studie o přijímání německého práva v českých zemích tento svazek otevírá. Oproti předchozímu vydání také opětovně došlo k zaběhlému řazení příspěvků dle chronologického klíče, tudíž na středověkou tematiku Josefa Žemličky navazují dvě práce k ranému novověku (R. Ferstl, M. Hladíková). Dále sborník pokračuje studií R. Čorneje, která vznikla už v prvním ročníku autorova studia a jež se věnuje rusko-japonské válce. Nejrozsáhlejší prací je následující komentovaná edice korespondence F. M. Bartoše s V. Novotným, kterou K. Anděrová opatřila úvodní studií. Její pečlivá práce osvětluje nejen Bartošovo místo v dějinách české historiografie, nýbrž i jeho osobnostní rysy. Sborník uzavírají práce V. Kofránkové a M. Ducháčka, jež vznikly ve výběrovém semináři prof. P. Čorneje, který byl věnován problematice historického filmu. Čtenáři se tak mohou seznámit s kritickými rozbory Daňkova filmu *Spanilá jízda* (V. Kofránková) a *Vávrova Osvobození Prahy* (M. Ducháček).

Doufáme, že vám i tento svazek přinese hodnotné zážitky z četby, a rozhojní tak oblibu sborníku *Marginalia Historica*.

Redakce

K UJÍMÁNÍ A FORMÁM NĚMECKÉHO PRÁVA V ČESKÝCH ZEMÍCH

Otázka počátků a šíření německého práva ve střední Evropě má za sebou dlouhou diskusi. Nejen pro jev sám o sobě, ale především pro jeho hospodářské, společenské i etnické důsledky. Proto bývá německé právo považováno za jeden z konstrukčních prvků celého souboru změn, jež přinášelo 13. století. Vykrystalizovalo během složitého kolonizačního pohybu od západu směrem na východ. Mísily se v něm prvky civilního i trestního práva, které si němečtí osadníci přinášeli z domova, nadto k nim přibývaly různé místní zvyklosti, což vedlo k řadě místních variant. Nebylo jakýmsi ideálním svodem „národního“ práva Němců, ale právem kolonistů. Z řady dílčích zdrojů německého práva sehrálo zásadní roli holandské právo, které již od poloviny 12. století pronikalo skrze Sasko za Labe, a dále francké právo, typické pro postup z jižního a jihozápadního směru. První se vyznačovalo zkušenostmi z bažinatých a zamokřených rovin, druhé při kultivování zalesněných podhůří a pahorkatin. Obě práva se setkala v Míšeňsku. Tady splynula a do Slezska již vnikala jako právo německé.¹⁾

Od vstupu na českomoravskou půdu k své kulminaci v pozdním 14. století prošlo německé právo (nazývané pro mladší období emfyteuze) složitým vývojem. Měnily se formy a objekty jeho zájmů, takže v celém takřka dvoustletém úseku se dá na něj stěží pohlížet jako na jeden celek. Komplexní pohled se proto nemůže vyhnout jak studiu okolností, za nichž do přemyslovských zemí pronikalo, tak organizačně technickým, právním a sociálním výhledům, jež nabízelo. Nové otázky si lze klást především v souvislosti s čerstvými poznatky ze sídelně historické problematiky.²⁾

Mimořádně důležitou úlohu sehrály sídelně historické aspekty. V zlomových okamžicích, kdy Čechy s Moravou vstupovaly do

víru systémových změn, sem začaly pronikat skupiny německých kolonistů. Jistěže Sasové, Bavoři nebo ostatní z „Němců“ (*Theutunici*) udržovali s českomoravským územím čilé vztahy odedávna. Od poloviny 11. století sílily obchodní styky, které se projevíly i v usazování německých kupců a řemeslníků v nejdůležitějších správně hospodářských centrech, hlavně v rané středověké Praze. Tady mohli rozvíjet i podnikatelské aktivity s knížecím dvorem. K změnám v etnické skladbě venkova docházelo až v následných generacích, a to v důsledku sídelního tlaku, který od poloviny 12. století z české i německé strany ukrajoval z původně velmi širokého pomezí hvozdu. Jelikož postup z Bavorska, Horní Falce, Chebska a Rakous byl živější než z českého vnitrozemí, překračovali cizí kolonisté v méně zřetelných místech dělicí čáru vedoucí pomyslným středem hraničního lesa (*in media silva*). Když cisterciácký klášter z Waldsassen, založený markrabaty z Vohburku (1133), rozvinul kolonizaci v Chebsku, vstoupily některé z nových osad mimoděk na území českého Sedlecka. Vladislav II. i jeho syn Bedřich cisterciákům z Waldsassen klučený újezd potvrdili, ale vyhradili si jeho příslušnost k Čechám. Nebezpečí stouplo, jakmile asi v roce 1182 opanoval Sedlecko (Loketsko) Fridrich Barbarossa a začal ho připoutávat k Chebsku. Vznikala tu síť opěrných bodů, osazovaných říšskými ministeriály (Sedlec, Kynšperk). Nejspíše následoval i příliv německých osadníků. Až začátkem 90. let 12. století se kraj vrátil pod českou pravomoc. Opět jinou tvář měl vývoj Vitorazska, kraje v okolí rakouské Weitry na horní Lužnici. Prvotně náležel k Čechám. Až kolonizace kláštera ve Zwettl (Světlá) a ministeriálského rodu Kuenringů ho přemyslovské správě odcizovaly. Soběslav II. vedl kvůli Vitorazsku s Rakousy válku, ale kníže Bedřich, jehož matka pocházela z rodu Babenberků, uznal v roce 1179 Barbarossův rozhodčí výrok a sporných dílů Vitorazska se vzdal. A podobně by se dalo mluvit o některých dalších místech v příhraničí.³⁾

Demografického přetlaku na odvrácené straně hranice začaly využívat některé domácí kláštery či velmožské rody. Druhá polovina 12. století totiž probíhala i ve znamení rozsáhlých kolonizačních akcí, které z údolních říčních niv směřovaly do vrchovin

a pahorkatin až k horstvům na obvodu země. Kromě živelného osídlovacího postupu se nové sídelní struktury často tvořily v organizačním rámci tak řečených *újezdů*. Úplně nebo jen řídkce zalidněné územní celky, vymezované jen zhruba podle vodní sítě a nápadnějších přírodních znaků, se ocitaly v rukách církevních institucí hlavně z darů panovníka. Někdy býval donátorem velmož, neboť také raná, ještě benefičiární nobilita transformovaná v pozemkovou šlechtu získávala prostředky, aby v „svých“ újezdech zahájila proces jejich osídlování a začleňování do hospodářského života. Pro újezd, ve slovanské řeči i *objezda*, latinsky *circuitus*, *circumequitacio* či podobně (od *circumire* = obcházet, objíždět, což byla forma jejich vytyčování) a německy *umreit*, se užívalo též jiných synonym: *ambitus*, *praedium*, ale i *silva* (les), což odráží jejich převážně zalesněný a nekultivovaný charakter. V některých listinách se dochoval i úplný „slovníček“ různojazyčných výrazů, jimiž se takový újezd označoval.⁴⁾

Újezdy někdy vystupují pod vlastními názvy (*circuitum de Lubac*; *circuitum Oboram*, *Cretzkov et Babinam* a pod.), jindy se představují obecnou charakteristikou (*in silva provincie Zedilcensis ambitum*, *quod sclavonice vgeid dicitur* a pod.). Třebaže tyto újezdy nestejného a silně kolísajícího rozsahu a odlišného stupně výchozího zalidnění nemusí tvořit přímou spojnicí k rozšířenému místnímu jménu Újezd (Čechy 118, Morava 34), je společný významový základ obou vcelku nepochybný.⁵⁾

Ani z několika relativně dobře poznanych újezdů severozápadních Čech (levínský, svádovský, mašťovský, křimovský), osazovaných v druhé polovině 12. a v případě újezdu Křimov v začátečních desetiletích 13. století, se nedá o jejich organizaci a dynamice sídelního procesu říci vše podstatné. Pro budoucí studia je však cenné zjištění, že někde se již ujímaly pravidelnější tvary uspořádání sídlišť a jejich plužin, jak to naznačilo bádání pro některé partie rané kolonizační fáze Českého středohoří. Podle odhadu přibýlo ve čtveřici dotčených újezdů asi 45 sídlišť s asi 300–370 usedlostmi, a to ještě před začátkem kolonizačního rozmachu, kdy další nárůst mohl dosáhnout čísla asi 450–500 usedlostí. Z demografického pohledu by činil přírůstek zhruba 2000, do konce 13. století snad až 3000 lidí.⁶⁾

Při hledání způsobů, jak docházelo k přeměně obyvatelských kategorií staršího středověku v poddané 13. a 14. století, se zdá být klíčovým vývoj na čerstvě osídlovaných terénech. Jejich „zprovoznění“ vyžadovalo jistou úpravu vztahů mezi držitelem či vlastníkem újezdu a osadníky, kteří sem přicházeli zvnějšku a ujímali se svých usedlostí. Tyto procesy měly hluboké právně sociální dopady. Společné mytební a kultivační práce vyžadovaly jistou míru organizovanosti a neméně i trpělivost zadavatele, neboť výsledky se dostavovaly po létech práce. Na jistou dobu, obvykle víceletou „lhůtu“, bývali kolonisté zprošťováni svých příštích úvazků a povinností. Živým svědectvím takových nepsaných zvyklostí mohou být *lhoty* (v Čechách poprvé 1199, pro Moravu ještě dříve), v Polsku *wole*, *wolnizny*, *lgote*. Na nové terény se stahovali lidé hlavně z přelidněných nížin a říčních úvalů. Jestliže pocházeli z knížecích sedláků nebo jejich synů, kteří se nemohli na otcovské půdě uživit, mohli se nejspíše měnit v tak řečené hosty (*hospites*). Ti si uchovávali osobně svobodné postavení, ale hospodařili na zapůjčené půdě, z níž odváděli platy a dávky. I další z osadníků, usazovaní na vykloučené půdě, se mohli těšit dočasným nebo trvalým výhodám. Všichni dohromady postupně přetínali vazby k hradské správě a vstupovali do přímého vztahu k vrchnosti. Nové závislostní vazby mezi osadníkem a pánem, které se v kolonizačních oblastech rodily, nebyly tolik zatíženy relikty skupinových práv knížecích sedláků, takže se mohly vyvíjet dynamičtěji než ve starém sídelním jádru.⁷⁾

Třebaže do počátku 13. století nesl celou „předlokační“ kolonizaci na svých bedrech takřka výlučně domácí lid, začaly se již v této fázi objevovat v českém pohraničí i německá místní jména. Jejich přítomnost opravňuje k úvahám o vnikání prvních skupin německým osadníků. Na jedné straně se tak dělo při hraničních sporech, které za časů Vladislava II. vyvolal klášter ve Waldsassen, později se k tomu mohly přidružit ozvuky Barbarosova dočasného ovládnutí Sedlecka. Na druhé straně se Němci začali v zatím ojedinělých případech účastňovat i osídlování újezdů českého západu a severozápadu. Podle doksanského privilegia z roku 1226 byl v 80. letech 12. století vymezen vojkovický újezd

na horní Ohři polohou vsi *Sconewalde* (Schönwald, dnes Krásný Les). Sídliště mělo trvat již za Bedřicha, třebaže nelze vyloučit, že stav z roku 1226 se účelově přenáší do starší situace.⁸⁾ O tom, že zájem Hraběšiců i jejich fundace v Oseku sahal na odvrácenou stranu Krušných hor, svědčí listina Inocence III. se soupisem klášterního zboží z roku 1207. Mezi lokalitami se slovanskými místními jmény, která ležela v Čechách, se uvádějí i vsi *Sconveld*, *Fridbach* a *Saidow* na saské straně Krušných hor (Schönfeld, Friedebach, Zavidov/Sayda). I ty mohly být později jedním z rezervoárů osecké kolonizace. V listině se vzpomíná i název *Hagin*, považovaný za nejstarší německé místní jméno Duchcovska. Mladší osecké falzum hlásící se též k roku 1207 nadto uvádí patronátní právo v *Zlaucowerde* (Ostrov nad Ohří) a ves *Pasengrune*, snad Pfaffengrün, jejíž poloha není jasná.⁹⁾ V exponovaném severním Sedlecku a v Podkrušnohoří se již v druhé čtvrtině 13. století setkáváme s německými jmény drobných, ale samostatných vlastníků, jako s Otou Němcem (*Otto Tevtonicus*), který neprávem držel tři lány kdesi u Jakubova, nebo se Svidgerem (*Swidger*) v Libkovicích.¹⁰⁾ O sídelních prunicích zvnějšku svědčí i německá forma pro Hroznětín, a to k roku 1219 (*Lyhtenstat cum foro et silva et omnibus pertinentiis*).¹¹⁾

Tyto údaje jsou předzvěstí kolonizačních aktivit, jež zasáhly Sedlecko a Bílinsko zvnějšku. Již v této fázi nelze vyloučit ani etnické průniky do vnitrozemí, což mohou naznačovat osudy enklávy cisterciáků z Waldsassen v okolí Žatce. Jejich *predium Preolac* s příslušenstvím (snad Přívlaky u Žatce), získané v roce 1159, se rozrostlo o Doudlebece (zaniklé; v roce 1165 se naopak uvádějí *Dudlebcii cum latissimo campo nomine Preolac*) a další sídliště českých i německých (*Penerith*, *Bruwich*) názvů. Lokalita *Preolac* (1195–1197 *Prevlac*) se změnila v grangii, působící jako lokální centrum valdsaské državy. V potvrzení knížete-biskupa Jindřicha z konce 12. století se nadto hovoří o vsi *Neudorf*, snad na Kadaňsku. Vzhledem k formě dochování listinných textů (komentář v CDB) však zůstává otázkou, zda v některých případech jde o skutečná německá místní jména nebo o germanizované názvy starších českých lokalit.¹²⁾

Není náhodné, že první venkovská sídliště Němců, která se dají předpokládat na území Čech, ležela v západním a severozápadním pomezí. Vnější tlak na tuto část hranice, v Krušnohoří navíc vzájemné mísení sídelních pohybů z obou stran pomezního lesa, se dá jasně doložit. Ale jinak nevíme o prvních osadách „Němců“ nic bližšího. Prameny nevناهší světlo ani do otázky, zda se tito lidé usazovali v českém příhraničí za nějakých pozoruhodných výhod. Jejich osady byly partně součástí klášterské a velmožské kolonizace, jež na Sedlecku, Bílinsku i Litoměřicku probíhala formou osazování lesních újezdů. Vedle domácích lidí se na ní začaly podílet i skupinky „Němců“.¹³⁾

Další vývoj byl silně ovlivěn vstupem německého práva na území Čech a Moravy. Čím však bylo do té chvíle „právo“ (*ius*) jako obecný pojem, co se pod ním zastřešovalo a co vše se „právem“ v českém prostředí rozumělo?

Listinami a prameny českého středověku slovo „právo“ (*ius*) trvale prolíná, aniž by šlo o chápání práva v dnešním slova smyslu. Jen církev, opřená o své univerzální tradice, pokud hovořila o právu, rozuměla pod ním zřetelně a písemně fixované právní normy skryté především v kanonickém právu. Jinak měl výraz *ius* v 11. a 12. století pestré a široké užití. Tak „právem knížecím“ se rozuměly monopoly, příjmy a regály, na něž si kníže činil nárok a z nichž mohl osvobodovat fyzické i právní subjekty (1146–1148: *ut ab omni liberi sint iure vel exactione, quod ad principis spectat utilitatem*). Z knížecího práva se odvozovaly požitky, jež připadaly hradským obvodům (993 f.: *ab omni provinciali iure seu lege liberi atque exempti permaneant*). K právům (zvyklostem, povinnostem) zemským patřilo svědečné dokládání majetkových nároků před králem (1158–1166: *ex iure huius terre*), což byl předpoklad úspěšného završení sporu, jinými slovy žadatel „obdržel právo“ (*ius meum (...) obtinui*). „Trhovým právem“ se rozuměly knížecí příjmy a důchody z trhů (1195–1197: *totiusque forensis iuris exactione*), popřípadě z cel (993 f.: *ab omni iure et debito theloneario sint totaliter exempti*). S pomocí výrazu *ius* se však především stvrzovaly koupě, směny a vůbec majetkové přesuny včetně důrazu na jistotu takových transakcí (1158–1169: *perpetuo iure possidendam*; 1159: *heredi-*

tario iure possidendum donavimus; 1185: *hereditario iure possidendos*; 1184–1192: *possessivo et hereditario iure*; 1197: *legitimo iure vendidit*, apod.). Byla řeč o lenním právu, jinak i právu věrnostním či beneficiárním, jež představovalo formu držby (1185: *hominii et fidelitatis iure, iure beneficii*). Jako „právo otcovské“ (c. 1186: *de patrio iure*) se někdy označovalo dědění v panovnické rodině. O právech římského císařství nebo apoštolského stolce (*ius Romani imperii; iura apostolice sedis*) hovořil Kosmas, který s ním jindy spojoval panovnickou moc (*summum ius; iura principatus*). Na trůn podle něho vstoupil Soběslav I. (1125) „právem dědičným“ (*iure hereditario*), jindy kronikář hovoří o „právu pohostinnosti“ (*ius hospitale*), jež Měšek (správně Boleslav Chrabrý) věrolomně porušil. Ale „právo“ mělo i další rozměry. Pokud se dá vyjít z polských analogií, řídily se zvláštními „právy“, spočívajícími hlavně v různých úlevách, některé obyvatelské skupiny, jako oráči-rataji (*ius aratorum, ius ratagitum*). V takovém smyslu byly s „ius“ souběžné další pojmy, jako „svoboda hostí“ (*libertas hospitum*) v Uhrách. Raně středověké „ius“ tudíž vykazovalo několikvrstevné použití a jeho smysl se blížil pojům jako zvyk, zvyklost, svoboda, mrav, nárok, povinnost nebo se jím stvrzovaly majetkově právní úkony.¹⁴⁾

I když se obraty s *ius* stále promítaly do oblasti majetkových přesunů (*iure emptionis, iure hereditario concambire* aj.), k označování nároků na čerpání různých služeb a příjmů (např. 1213: *a iure, quod vocatur narez, nochlegh et powoz*), obrazně se jím vyjadřovalo vlastnictví (1272: *dominium siue ius proprietatis*) a pod., tak se v průběhu 13. století škála výrazů s „ius“ dále kvalitativně rozšiřovala. Nehledě na oblast církevního práva, které se už dříve ubíralo svébytným vývojem, začínalo převládat chápání „práva“ (*ius*) jako vybavování jistých sociálních, obyvatelských a profesních skupin nebo institucí (město, rychta a j.) výhodami a privilegii. Třebaže výraz *ius* zůstával majetkem různých oblastí společnosti a odrážel se v něm pestrý vějíř náhledů jak na zvykové, tak psané normy právních vztahů, obyčejů, zvyků a mravů (zejména soudnictví a hornictví), nalézal od počátku 13. století zřetelné místo zejména v transformačních procesech venkovského a městského života. K důležitým stavebním prvkům „velké změny“ náleželo tak řečené *německé právo*.¹⁵⁾

Zůstává mimo naše poznání, jak přispěli k jeho šíření dosud málo početní kolonisté z bavorského, falckého, chebského nebo saského sousedství pronikající na českou půdu ještě před začátkem 13. století. Asi nevýrazně, neboť jejich usazování zpočátku probíhalo spíše jako součást kolonizace pohraničních újezdů, na níž měli tito lidé jen okrajový podíl. Více se o to patrně zasloužily vznikající pozemkové vrchnosti. Optikou dochovaných pramenů se jako první šířitelé německé práva zdají být johanité a premonstráti.

I když lze povšechně říci, že německé právo uváděl ve známost kolonizační pohyb, neváží se nejstarší známé údaje z Moravy a Čech k zakládání nových sídlišť. Vzhledem k stavu a torzovitosti pramenů to nemusí být směrodatné, podstatnější je však prvotní kolísání smyslu a obsahu tohoto práva. Není to vždy „právo“ s jasně definovanými záměry a stanoveným rozsahem povinností obdařených vesnic nebo jednotlivých hospodářů, jak ho známe z druhé poloviny 13. a z průběhu 14. století, nýbrž pod výrazem *ius Teutonicum* (a jeho variantami) někdy tušíme spíše instinktivní snahu zaštitit se novým a „lepší“ právem tam, kde šlo o zpevnění a zdůraznění majetnických práv ze strany tvořících se pozemkových vrchností. Německé právo, jež se v obecném povědomí začalo profilovat jako cosi „lepšího“ a „stálejšího“, zahájilo pouť českými dějinami v ne plně vyhraněných formách. Teprve později získávalo zřetelné kontury.

Nejstarší údaje se vztahují k Moravě. Někdy v druhé polovině svého moravského panování vydal markrabě Vladislav Jindřich listinu, v níž udělil johanitům „svobodu, že smějí jakékoliv své državy osazovati lidmi, jimiž chtějí, a že přivolaní lidé (*vocati*) nechť pokojně a bez překážek užívají práva Němců“ (*iure Theutonorum (...) utantur*). Nadto jim prominul poplatek za mír i ostatní dávky, neboť „mají míti ve všech věcech bezpečnou svobodu tak jako Němci, právo pevné a trvanlivé“ (*ius stabile et firmum*). Výsada se vztahovala na celé moravské území (*in principatu nostro*), přičemž z dřívějších listin daných johanitům víme, že užívali majetky na střední i jižní Moravě a v Opavsku.¹⁶⁾ I Opavsko se počítalo do hranic Moravy a johanité tu měli statky hlavně v okolí Hlubčic. Soudě z kontaktu se Slezskem, kde

byla již znalost německého práva rozšířena, měla se Vladislava „milost“ uplatnit především asi na Hlubčicku. V čem měla řečená práva konkrétně spočívat, dokument nemluví. Časově i věcně souvisí listina s privilegiem z 31. prosince 1213, v níž markrabě Vladislav potvrdil svatojánským rytířům statky na Moravě (*in tota Moravia*) a udělil jim rozsáhlou imunitu podle vzoru Velehradu. Ještě téhož dne stvrdil bratrův dokument král Přemysl s vypočtením částí Moravy, kde se mají johanitské državy nacházet (*scilicet in Olomucensi, in Znoemensi, in Brenensi, in Golesicensi provinciis*). Všechny tři dokumenty zjevně tvoří líc a rub jednoho zámyslu, jehož cílem bylo vytvořit johanitům na Moravě co nejlepší podmínky k další existenci. Listina se zmínkou o německém právu by v takovém případě celou trojici nejspíše uzavírala.¹⁷⁾

Zhruba do druhého desetiletí 13. století náleží i donace velmože Rudgera premonstrátům z Louky. Jeho štědrostí získali „zvykem německým“ (*more teutonico*) desátky z vinic u vsi Hnanice (jižně od Znojma), což potvrdil markrabě Vladislav za účasti biskupa Roberta. Pravděpodobně to měla být jakási pojistka před možnými nároky dárce nebo jeho příbuzných.¹⁸⁾

Ale z rakouského Podunají se pojem německého práva stěží na Moravu ve větší míře šířil. Mnohem důležitější byl slezský směr, vážnou roli hrál i kulturní rozhled některých řeholí a řádů. Premonstráti totiž stáli v čele právně organizačních novinek také v Čechách. Poučný je soubor tří králových listin pro premonstráty v Doksanech.

V roce 1226 vydal Přemysl Otakar I. pro Doksany cennou listinu. Nejenže shrnuje vývoj doksanských majetků a požitků získaných od Přemyslovců i soukromých donátorů, ale obsahuje i hospodářskou a soudní imunitu. Ale ještě před výčtem těchto zisků král povolil „*ves Mury (...) právem německým (iure theutonico) upevnit kvůli špatnosti a nepevnosti nové doby*“. Mury, ležící na ostrově řeky Ohře blízko Doksán, zanikly ještě ve středověku a zbyl z nich jen kostel sv. Klimenta (v mladší stavební podobě). Z textu plyne, že se německé právo nemá nevztahovat obecně na klášterní državy, ale výlučně na Mury. Příjemcem jsou doksanské panny, které tím zajišťovaly pro Mury určité nadstan-

dardní postavení. V čem spočívala jeho náplň, není plně jasné. Mohlo jít o důraznější a nad rámec imunit sahající vynětí z pravomocí místních úřadů, což by zároveň uvolňovalo fiskální šroub státu a vyvolávalo živější hospodářskou reakci. Proto se někdy uvažuje, že Mury načas plnily roli trhové osady či městečka okolního doksanského klášterství. Jaké právně sociální změny na hospodáře z Mur dopadly, není ani z této zprávy, ani z mladších údajů zřetelné. Nic nesevčdí, že by vysazení Mur proběhlo za přispění německých osadníků. Lokace tak může dokládat, jak brzy se německé právo šířilo i v jazykově českém prostředí.¹⁹⁾

Další akce následovala v roce 1232, kdy premonstrátky z Doksan získaly od Václava I. svolení zřídit město s trhem v místě zvaném Kynšperk (*fundandi et ponendi civitatem in quodam loco, qui Cuningberch vocatur, et habendi forum...*). Jde o Kynšperk nad Ohří v Sedlecku zvaném později Loketskem. Ponechme stranou, zda prvotní městské sídliště využilo areál pravěkého hradiště Starý zámek u Kolové, aby se brzy za nevyjasněných okolností přesunulo do jádra nynějšího Kynšperka, nebo k realizaci záměru tehdy vůbec nedošlo. V každém případě máme před sebou nejstarší známý právní doklad o městské lokaci z Čech. Budoucí obec se měla těšit „všemu právu“ (*omnem libertatem*), jehož užívala jiná města království, v jurisdikci měla podléhat králi a doksanskému proboštovi. Těmito právy nemohlo být nic jiného nežli základní prvky i v Čechách již ujatého městského zřízení (Hradec Králové, Litoměřice aj.).²⁰⁾

Náklonnost k zřizování klášterních měst a přijímání zásad městského práva, které (jak uvidíme) byly jakousi odnoží obecněji chápaného německého práva, si v doksanském prostředí uchovalo tradici také později (Kravaře).²¹⁾ Příklad Kynšperka je o to zajímavější, že tvoří součást cílevědomé kolonizační aktivity jedné z předních církevních institucí v zemi, a to iniciativy časné a spojené s pokročilými právně organizačními formami. Brzy následovala další výsada. Opět mířila na Sedlecko, kde Doksanům patřily přes Ohří vzájemně sousedící újezdy Velichov a Vojkovice. Roku 1234 Václav I. zněním listiny vydané na Strahově svolil, aby nepochybně starší ves Jakubov (*Jacubov*), vyňatá z příslušnosti k hradu v Lokti, mohla být vysazena na němec-

kém právu (*sub iure teutonicali locandam*). Současně vzpomněl již provedené vysazení jiných okolních doksanských vsí, snad Velichova, Vojkovic a Damic, takže i v této části Pooohří, kam již od sklonku 12. století osady Němců ojediněle pronikaly (*Sconewalde*), jako by se německé právo šířilo ještě před citelnější vlnou německého osídlení. Listina z roku 1234 obsahuje i náznak, že rovněž v okolních královských majetcích se ujímaly německé řády, jejichž „svobodami“ se měli řídit právě doksanští lidé.²²⁾

Přesto jsou důkazy o užití německého práva do půlky 13. století překvapivě řídké, co do obsahu obtížně srovnatelné a ne vždy zřetelné. Někde se mohlo německé právo uplatnit až v druhém, nižším stupni velkoryse chystané kultivační akce. Naznačuje to vyšehradská listina z roku 1229. Kapitula tehdy propůjčila své statky ve Zdenicích u Prachatic „lenním právem“ (*iure feudali*) Jindřichu Sasovi a jeho dědicům s podmínkou, že tu zřídí dvě vsi. Lokátor se stal leníkem kapituly (přijal držené statky v *homagium*). Hospodáři plánovaných vsí (*possessores*) se měli těšit deseti létům „svobody“ a poté platit kapitule po solidu pasovských denárů ročně „tím právem“ (*eo iure*), jako proboštovi lidé v Prachaticích. Pokud se tím rozumělo německé právo, byl by to jeden z nejstarších dokladů spojený asi s příchodem bavorských osadníků z odvrácené strany Šumavy. Zdar podniku není pro absenci dalších zpráv jasný.²³⁾

S německým právem se ztotožňuje právo trhu v listině markraběte Přemysla pro klášter v Rajhradě z roku 1234 (*iure forensi, prout ubique teutonice libertatis est*), když přílehlá ves Rajhrad získala právo trhu konaného po dobu sedmi dnů v roce. Opět jde asi o hledání formy, jak podtrhnout těsnou majetkovou vazbu uděleného trhu k rajhradským benediktinům a jak upravit její nenarušitelnost zvnějšku.²⁴⁾

Závažné jsou údaje ze severozápadních Čech. Soudě z povinností několika vsí českých názvů z Mostecka darovaných roku 1238 Hraběšicem Všeborem zderazskému klášteru (Lipětín, Vrchoslav, Kopisty, Ves svatého Václava), mohly být už tehdy „předělány“ na německý způsob. Svědčil by o tom plat v obilí i v „penězích dobrých a čistých“ odevzdávaných z „všech malých lánů“ (*de omnibus parvis laneis*). Jistě tomu napomohl ekono-

mický a sociální rozvoj starého Bílinska, který začal ještě ve 12. století, takže nové právně organizační formy tu nalézaly úrodný terén k ujímání. Podobně to platí o zprávě kolem roku 1240, kdy se při koupi Libkovic klášterem v Oseku hovoří o změně povinností místních sedláků v závazky podle vzoru Tocova *!?* (*qualis in Tokczaw haberi consuevit*). Měly se odvádět v pevně stanovené výši v peněžní, naturální a robotní formě z lánu (*mansus*).²⁵

Další podrobnosti se vztahují k aktivitám litoměřických měšťanů. Smlouvou mezi vyšehradským proboštem a měšťanem Jindřichem z prosince 1234 se Jindřich (je označen jako „nacione Theutonico“) zakoupil na jednom proboštově lánu (*mansum unum*) mezi Litoměřicemi a Žitenicemi. Za to měl ročně odvádět tři věrdunky stříbra. Stalo se tak „právem dědickým“ (*iure hereditario*), čehož měli užívat i Jindřichovi synové a budoucí. Ačkoliv věcně jde o formu pronájmu, dá se vzhledem k okolnostem vyložit jako náběh k německému právu (právě o tato pole se v roce 1267 asi přel vyšehradský probošt s litoměřickým měšťanem Sigfridem z Míšně, v tom případě Jindřichovým dědicem či nástupcem). Podle další zprávy z roku 1248 (dochována v českém opisu z 16. století) postoupil Ronovec Jindřich, purkrabí v Žitavě, litoměřickému měšťanovi Hertvíkovi „právem dědičným“ ves Lovosice za roční plat jedné hřivny stříbra z lánu. Výjimkou byl jeden svobodný lán. Patrně záleželo na samotném Hertvíkovi, za jakých podmínek ostatní poplatné lány zhodnotí, i tady však vývoj směřoval k uplatnění zásad německého práva. Kromě podrobností vyzrazuje dokument Hertvíkovy organizační záměry, které souznějí s úsilím o intenzifikaci zemědělské, zvláště obilnářské výroby v litoměřickém okolí. Do jaké míry stačil Hertvík své plány zahájit, nevíme, neboť v roce 1251 prodal Smil z Lichtenburka ves Lovosice klášteru v míšeňské Altzelle. Dalším litoměřickým měšťanem, kterýrazil nové způsoby podnikání, byl Jan syn Herbertův. V srpnu 1249 zakoupil od krále Václava ves Keblice za 100 hřiven stříbra. Měl tu svobodně držet jeden statek (*allodium*) s vinicí, zatímco ostatek mohl prodávat spoluměšťanům s tím, že z každého lánu (*de suo manso*) mají platit po půl hřivně králi do sumy 10 hřiven, až pak se měl plat nepochybně převést na vlastníka, tedy na Jana a jeho dědice.

Sám Jan se tím pádem stával pozemkovou vrchností, která půdu emfyteuticky postupovala jiným zájemcům.²⁶⁾

Jen málo vypovídá příliš obecná zpráva z listopadu 1249 o postoupení jihomoravské vsi Mikulova Jindřichovi z Lichtenštejna markrabětem Přemyslem „*podle práva a zvyku německého*” (*secundum ius et consuetudinem Theutonicam*). V této formě mohlo opět jít o zdůraznění váhy majetkových práv nového vlastníka.²⁷⁾

Část raných zmínek o německém právu se tak vyznačuje jedním podstatným rysem. Adresátem práva nejsou samotní vesničtí hospodáři, ale budoucí pozemková vrchnost či „velkonájemce”, kteří teprve v dalším sledu postupují výhody nového práva bezprostředním rolníkům. Až do poloviny 13. století panovala v náplni ohlašovaného německého práva značná pestrost. Obvykle chybí podací, lokátor a rovněž terminologie postrádá jasné kontury. Nejvíce se blíží klasickým německo-právním formám doksanské výsady pro Mury a Jakubov. V listině z roku 1234 se totiž hovoří o Jakubovu a dalších lokovaných vsích, jež mají být zbaveny „*všeho obtěžování a služebnosti*” (*ab omni vexacione et servitute*) k Lokti a mají se řídit týmž právem jako tamní královi lidé. Loketský kastelán Sulislav měl zajistit vytčení hraničních bodů. Nad doksanskými *pauperes* nemá mít pravomoc žádný kastelán, leč doksanský kostel. V tomto smyslu by se udělení německého práva věcně i formálně blížilo představám imunity. Její hlavní rysy tu jsou patrné: vynětí z dosahu hradských úřadů a směřování pod autoritu doksanské vrchnosti. Nadto by to byla imunita vylepšená, neboť k ní zřejmě náleželo i mlčenlivé svolení zakládat v okolí Jakubova nové vsi a usazovat v nich jak domácí, tak cizí osadníky. Nebylo by to české specifikum, neboť také v Polsku a Uhrách se dají vést paralely mezi začínajícím německým právem a staršími nebo souběžnými imunitami.²⁸⁾

Imunizování klášterských a panovnických majetků prostřednictvím německého práva byl krok neočekávaný, ale logický. Časy Václava I. patřily už k době, kdy pod tlakem vznikajících šlechtických i církevních držav a vůbec znejištěním původně tak rozsáhlých práv, regálů a požitků ústřední moci vyvstávala potřeba nějak ohraničit a pojistit také královské zboží tak, aby na

ně nesahala moc stále ještě funkčních veřejněprávních institucí a jejich orgánů – kastelánů, villiků, různých komorníků a dalších úředníků. Německé právo na venkově a městské zřízení při zakládání měst se měnily v dílčí, ale v této přechodné etapě užitečný nástroj imunizace královských majetků. Zatímco imunity, a to hlavně díky rozložení statků církve, většinou mířily k poměrům na starším sídelním území, obracelo se německé právo více k budoucím sídelním přírůstkům.²⁹⁾

„Nové právo” vnikající na české území především ze Slezska, Míšeňska, Chebska a v nepojmenované formě patrně z Bavorska, vystupuje nejdříve jako „právo Němců” nebo „německé právo” (*ius Teutonicorum, ius teutonicus*). Ve vztahu k vyšehradské kapitule (1229) se v Pošumaví vyskytuje „právo lenní” (*ius feudale*); jeho příjemce měl s využitím německého práva (nebo jemu blízkých způsobů) založit dvě vsi. Osídlování spojené s těmito formami rozvíjel Vyšehrad i později. Brzy se lenní právo jako specifická forma závislostního vztahu šířilo hlavně na statcích olomouckého biskupství za Bruna ze Schauenburka (1245–1281) a Dětricha (1281–1302), to se však už jeho náplň posunula do jiné roviny.³⁰⁾

Dále to bylo „právo dědické”, to však běžně mívalo i význam pevné a trvalé koupě.³¹⁾ Teprve ve chvíli, jakmile se německé právo začíná chápat ve smyslu právního opatření, které není adresováno vznikající pozemkové vrchnosti, ale ta ho sama uděluje měšťanským nebo vesnickým uživatelům, sílí (zprvu hlavně pro Moravu) termíny purkrecht čili právo emfyteutické (1256: *iure emphyteticum, quod purchrecht dicitur*),³²⁾ od sklonku 13. století je to zejména výraz emfyteuze (1280: *iure emphyteutico*).³³⁾ Ojedinele vystoupí pojem „soukromé právo” (1243: *ius civile*).³⁴⁾ Všechny tyto i jiné názvy (právo zákupné, podací, lenní) vstupují v četných variantách do 14. století, kdy označení „německé právo” mizí ve prospěch „emfyteuze” a „purkrechtu”.³⁵⁾

Emfyteuze a purkrecht tak mohou být chápány jako kontinuální pokračování německého práva, ovšem naopak německé právo se dá v svých začátečních a ještě nevyhraněných formách stěží označit za emfyteuzi či purkrecht. A třebaže šíření německého práva bývá tradičně spojováno především s venkovem, zasa-

hovalo v prvotním významu rovněž vznik měst. Jak německé právo, tak městské zřízení mají stejný základ a teprve v následném vývoji se rozešly do svébytných forem. Vždyť obyvatelé lokovaných sídlišť, ať vesnice nebo města, bývali vyjímání ze starých zvyklostí, břemen a „osvobození“ (= imunizování) z pravomocí hradské správy a soudů.³⁶⁾

Oba sídelní typy se vyhraňovaly takzvanou *lokací* neboli *vysazením*. Sám termín, odvozený z latinského „locare“ (umístit, usadit), měl ve středověké latině široké použití, ale ve spojení s německým právem či zřízením města se prosadil jako obrat, který ohlašoval jejich založení nebo převedení na „nové“ právo. Lokace v sobě spojovala jak sídelně technické, tak právně sociální momenty. Skrýval se v ní soubor opatření, směřujících k výstavbě i hmotnému zajištění sídliště. Pokud šlo o čerstvá založení, stávalo se pravidlem pravidelnější rozvržení vesnice a její plužiny, v případě města jeho areálu (vymezení ulic, rynku, kostelů aj.). Jelikož obyvatelé takových vesnic i měst bývali vyňati z obecných zemských břemen a povinností, mohl dát souhlas k udělení německého práva nebo k zřízení města jen panovník. Proto bývají ohlašovaná vysazení církevního zboží schvalována králem či na Moravě markrabětem. Na majetcích šlechty se královské svolení vyžadovalo především tam, kde šlo o výsluhy nebo úřednické statky. Ke sklonku 13. století se dokonce objevují tendence, aby při některých emfyteutických vysazeních církevních majetků nechyběl souhlas biskupa. Ještě v hloubi 14. století se setkáváme s řadou generálních svolení, jejichž zněním panovník udílel některým klášterům právo, aby mohly své majetky emfyteuticky vysazovat.³⁷⁾

Od začátku se při vysazování na německém právu, zejména při zakládání čerstvých sídlišť, uplatňoval *lokátor*. Měl na starosti veškeré přípravy lokačních prací. Hledal a získával osadníky, smlouval o podmínkách jejich usazení, vyměřoval rozvržení chystaných sídlišť a jejich půdního příslušenství, nesl hlavní tíži finančních nákladů celé akce, neboť ta pro něho byla především výdělečným podnikem. Aby měl naději na úspěch, musel lokátor vykázat nejen organizační schopnosti, ale také měl být kapitálově zdatný. Vlastníkovi půdy odevzdával jménem budoucí obce

tak řečené podací (*arrha, anleit*), což byla jednorázová peněžní dávka jako náhrada za udělené pozemky. Pokud se však záměr zdařil, nesl ovoce. Úspěšní lokátoři obvykle získávali dědičné rychtářství příslušné vesnice či města. Rychtář, nazývaný někde šoltýs nebo fojt, působil jako zástupce vrchnosti a hrál vážnou úlohu v místním soudnictví. Patřil mu díl ze soudních pokut a k rychtě zpravidla náležely „svobodné“ (nezdaněné) lány, případně krčma, masný krám nebo jiná živnost.³⁸⁾

Až do poloviny 13. století se uchovalo jen málo dokladů o lokacích a lokačních smlouvách. Ne že by něco takového chybělo, ale tehdy ještě převažovalo ústní projednání. Do specifických forem brzy přecházelo městské zřízení. Vlastní německé právo v užším slova smyslu zůstávalo vyhrazeno spíše venkovským lokacím, ať to bylo zakládání nových vsí nebo převádění obyvatel starších sídlišť na nové právo. Byla již řeč o nejstarší vrstvě takových vysazení v Čechách i na Moravě. Dá se rekonstruovat jak z přímých (a jistě torzovitých) údajů, tak z méně zřetelných náznaků. S pojmenováním dotčeného práva se často pojí výraz „locare“ (*sub iure teutonicali locandam* aj.), spíše výjimečně „robore“ (*iure theutonico decrevimus roborari*).³⁹⁾

Přitom se nabízí otázka, zda mohlo v některých případech ohlašovat vysazení na německém právu i samotné slovo „locare“ bez další upřesňující charakteristiky. Vždyť v klíčový termín „locatio“ se v téže době slévaly oba hlavní nosné termíny (*ius Teutonicum, locare*) kolonizace ve Slezsku.⁴⁰⁾

Nadějně v tomto směru vyhlíží jedna z listin Přemysla Otakara I. z roku 1224. Král v ní stvrdil, že velmož Ratmír přijal do užívání zpustlou ves Těškov (*villam Thyskow*) kláštera v Plasích. Svěřený majetek, z něhož by mu plynul doživotní příjem, slíbil znovu osadit a povznést. Za tímto účelem mohl „přivolávat osadníky a zřizovat vesnice“ (*colonos vocare, villas locare*). Není snadné říci, zda již toto *locare* nemůže zároveň ohlašovat vysazení na německém právu. Ratmírova osídlovací akce totiž stejně dobře mohla (pokud k ní došlo) vycházet ze starších domácích tradic, i když zřejmě s využitím nových prvků.⁴¹⁾

O něčem jiném, i když se stejným termínem, mluví údaj z roku 1229. Panovník tehdy svolil, aby klášter benediktinů

v Opatovicích vysadil „*Lhotu jménem Březhrad a mlýn v Louce*” (*Lhutam nomine Brzehrad et molendinum in Luca indulsum locari*). Ves Březhrad na jih od Hradce Králové i mlýn neznámého položení (snad v blízkosti samého kláštera) by již podle toho nějaký čas stávaly a slůvko *locare* by tak neohlašovalo jejich čerstvé založení, ale převedení na „nové” právo, aniž by se toto právo pojmenovalo. Byla by to jedna z nejstarších zpráv svého druhu v Čechách. Záznam o Březhradu však přitahuje i z jiného důvodu. Obrat *Lhutam nomine Brzehrad* navozuje představu sídliště, pro něž se užívá dvojího názvu Lhota i Březhrad. Jak uvidíme, nebyly takové případy řídké, ale u Březhradu to asi bylo jinak. „Lhota” tu zřejmě není chápána jako místní název, ale jako institucionální vyjádření toho, co jinak zveme *lhotním zřízením* (o něm výše). Takže v českém překladu by příslušná pasáž snad správněji zněla, že král Václav povolil vysadit „*lhotu jménem Březhrad*”.⁴²⁾

S jasnými náznaky, že slovo *locare* a jeho modifikace ohlašují vysazení (nebo možnost vysazení) na německém právu, svědčí kolem poloviny 13. století i některé další listiny, zvláště dvě vyšehradské (1247, 1252) a jedna z premonstrátského Hradiště u Olomouce (1250). Informativně cenný je druhý z vyšehradských dokumentů. Kanovníci v něm sjednávají s humpoleckým mincmistrem Jindřichem kultivaci lesního újezdu kolem Zahradky (u Ledče nad Sázavou). I v tomto případě se uplatnily zásady lenního práva, přičemž Jindřich a jeho dědicové se z titulu držby svobodných lánů stával vazalem (*fassallus sive fassalli*) vyšehradského děkana a kapituly. Jindřich měl zavést takovou velikost lánu, jakou užívali Němci na želivském dominiu (*prout Teutonici excolunt terras monasterii in Selew*).⁴³⁾

Třebaže osídlovací proces zažíval vrchol v 12. století a v jeho závěru začaly do pohraničí vnikat i skupiny Němců, zůstával nový osadník v anonymitě. Zakládání sídlišť a jejich osazování, ať sem tito lidé proudili ze starého sídelního území nebo sousedního příhraničí, nenalézalo odezvu v písemných záznamech. Konkrétní vědomosti, odkud přicházeli a jak se měnil jejich právní status, se opírají o soubor nepřímých dokladů a srovnání. Nevíme, zda se odchod knížecích sedláků či jiných hospodářů

z původních bydlišť řídil nějakými podmínkami. Není jasné, do jaké míry zasahoval do těchto citlivých jevů sám kníže nebo jeho orgány. Role a postavení klášterských, velmožských nebo panovníkových lidí se dá spíše vyčíst z celkových poznatků o dynamice a hospodářské odezvě kolonizačních aktivit.⁴⁴⁾

Poměrně jednoduchá a asi běžná situace vznikala tam, kde klášter mýcením a znenáhly rozšiřováním kulturní půdy zvětšoval své majetky. Někdy si počínal ryze ekonomicky. Když kolem roku 1230 dával opat ostrovského kláštera „svým“ sedlákům z Pořešic svolení k tomu, aby mohli prodat jakési své pole (*agrum*) u Týnčan (obě vsi jihozápadně Sedlčan) za sumu 600 denárů premonstrátům z Milevska, neboť jim pro velkou vzdálenost nebylo k užítku, vymínil si, že tito sedláci zahájí mýcení a zlepší stav polí v okolí samotných Pořešic (*ut (...) rubos extirparent et agros sibi viciniore meliores et utiliores excolerent*). Samozřejmě si tím do budoucna zajišťoval větší rozsah poplatné půdy. Máme před sebou příklad neustálého a vytrvalého dobývání orné půdy na úkor lesa a lesních porostů. Byl to proces pozvolný a v pramenech jen výjimečně zachytitelný, přesto však během staletí do základů změnil ráz krajiny a celého osídlení.⁴⁵⁾

Jindy se dá pozorovat plošný kolonizační tlak na celé rozlehlé oblasti, jak o to dlouhodobě usilovali ostrovští benediktini usazení na soutoku Vltavy a Sázavy. Mohli k tomu využívat demografických přebytků z klášterství. Příbuznými rysy se vyznačovala nejen osídlovací taktika dalších církevních institucí, nýbrž i činorodých velmožských rodin. Pozornost k sobě přitahuje např. oblast kolem Teplé, kde během 13. století původní Hroznatovu donaci vlastní kolonizací citelně rozhojnili tepelští premonstráti. Z původního jádra se osídlení obvykle šířilo do vyšších a zemědělsky méně příhodných končin. Vztah mezi výchozí populační zásobárnou a čerstvě osazovanými místy bývá zřejmý.⁴⁶⁾

Ale během 12. století některé církevní instituce přímo cílevědomě získávaly rozsáhlé lesní oblasti a újezdy v pohraničí. Často bývaly právě tady i zakládány. Takřka úplně zalesněný úsek od Mže a Úhlavy k hranici (*usque in Teutonicam terram*) měl při svém vzniku (1115) dostat klášter v Kladrubech, o lesním újezdu na Sedlecku hovoří roku 1159 Vladislav II. při daru cisterciá-

kům z Waldsassen (*in silva provincie Zedilcensis ambitum*). Koncem 12. století získala Teplá od knížete-biskupa kus země mezi Dolním Žandovem a pomezím (*terram, que est inter Sandow et silvam Boemie*). Rovněž tento okrsek byl hustě zalesněn, podobně jako úseky při česko-moravské hranici stvrzené v roce 1226 Honoriem III. premonstrátům v Želivu (*...villas cum silvis usque ad terminos Morauie (...)* Borek *cum silvis usque ad flumen Giglaue*). O lesních újezdech, které získaly Doksany v severních partiích Sedlecka a o jejichž osídlení se s menším či větším zdarem pokoušely, byla již řeč. Dalších příkladů by se našlo více. Ale lesy a lesní újezdy mohly přinášet svým formálním držitelům stálý prospěch jen tehdy, pokud vykazovaly hospodářský zisk. Proto získává mocné impulzy klášterská kolonizace, neboť ne rozsah vlastněné půdy, ale výše dávek a požitků z ní plynoucí se stává měřítkem ekonomické výtěžnosti. Konkrétně v západních a severozápadních Čechách nezaostávaly v tomto úsilí ani některé velmožské rody (Hrabišici, Hroznatovci aj.).⁴⁷⁾

Třebaže společně s dary lesních újezdů neslyšíme nic o svolování k jejich osazování a zalidňování, dá se předpokládat, že panovník takový vývoj očekával a nebránil mu. Jinak by takové dary ztrácely smysl. Nepřímo o tom svědčí pasáž z listiny pro Litomyšl k roku 1167 (byl je to spíše vzniklá nejspíše koncem 12. století), kdy Vladislav II. zapovídá usazování klášterských lidí v jednom z darovaných lesů, který byl součástí hvozdu mezi Čechami a Moravou (*ne umquam aliquibus hominibus villas in ipsa silva ponere aut...*). Teprve od počátku 13. století, nejednou zároveň s přiznáním německého práva, se v listinách začíná hovořit o tom, že adresát může na své zboží povolávat lidi a zakládat nová sídliště. Pokud nejsou v tomto ohledu spolehlivé listiny pro kláštery Hradiště u Olomouce a Osek hlásící se k roku 1203, v nichž jim panovník dává volnou ruku k mýcení a v případě Hradiště navíc k zakládání vesnic, trhů a měst (*libertatem extirpandi eam et villas, fora, civitates locandi*), tak vícekrát již dočtená pasáž z privilegia markraběte Vladislava pro johanity zdůrazňuje, že bratři mohou na svých moravských majetcích libovolně usazovat koho chtějí, tak aby se tito lidé (*vocati*) mohli těšit „právu Němců“. I pan Ratmír, jemuž v roce 1224 plaští cisterci-

áci svěřili ke zvelebení zpustlou ves Těškov, dostal královo svolení, aby na toto místo mohl „*přivolávat osadníky, zřizovat vesnice*” a hájit nové příchozí před nespravedlnostmi.⁴⁸⁾

Jak se zdá, bývalo takové svolení spíše výjimkou. Byť může část obdobných případů unikat, neboť hluboko do 13. století mělo nemenší právní váhu ústní vyjednání, pokračoval osídlovací proces na většině českomoravského území v raně středověkých tradicích. Usazování nových osadníků na klášterstvích i na tvořících se velmožských majetcích nebránila nějaká obecně respektovaná omezení, která by vyžadovala nezbytného souhlasu knížete či krále. Pokud takové svolení panovník výslovně udělil (jako johanitům a Ratmírovi), bylo to jen zdůraznění daného stavu, přičemž opatrní johanité, vstupující na „cizí” půdu, si takový dovětek asi sami vymohli. Kam až dospěla míra intenzity osídlovacího procesu v úvodu 13. století, může napovídat jeden z bodů tak řečeného velkého privilegia pro českou církev z 10. března 1222. Podle něho nemají být poddaní církevních osob a institucí, pokud by se chtěli útekem vyhnout závazkům k církvi (nebo kostelům; význam není jasný), přijímání od královských villiků nebo jiných laiků (*ut homines ecclesiasticorum personarum et ecclesiarum, fugientes servitutem debitam ecclesiis, a villicis regalibus seu aliis laicalibus personis non recipiantur*). Tímto „zbiháním” se dá aspoň zčásti rozumět asi ne zanedbatelný odchod (článek je zařazen do úvodních partií) lidí klášterů, kapitul či pražského biskupství tam, kde se jim nabízely lepší životní perspektivy. V některých oblastech jim je mohly zřejmě poskytnout kolonizační akce na majetcích krále nebo vznikající pozemkové šlechtě.⁴⁹⁾

Pod těmito úhly a s přihlédnutím k nejstarší vlně písemných zpráv o německém právu v Čechách a na Moravě se dá říci, že toto právo vnikalo do přemyslovských zemí brzy, ale v nevyhraněných a českým prostředím asi ne vždy plně pochopených formách. V prvotní fázi ho nelze jedním dechem ztotožňovat s emfyteuzí. Někdy se zdá, jakoby si adresát chtěl „lepší” německým právem zaštitit a důkladněji pojistit běžné darování (Rudger pro premonstráty v Louce, markrabě Přemysl pro Lichtenštejny). Jindy plnilo německé právo funkci jakési dokonalejší

imunity, jíž získávala pozemková vrchnost od panovníka (Doksany pro Mury, Kynšperk, Jakubov). Až již před koncem poloviny 13. století se rýsuje náplň německého práva v jeho typických formách a projevech. Dává větší a důslednější prostor hluboké „změně“, která začala svoji dlouhou cestu mnohem dříve, ale pod tlakem osídlovacích pohybů a nových právně organizačních forem získávala od 13. století novou kvalitu. Rolník užívající německé právo odváděl část závazků k vrchnosti v penězích. Aby je mohl splnit, hledal spojení s trhem. Čím více vypěstoval a lépe prodal, o to více zbylo k vlastní spotřebě. Obrátky nové ekonomiky, jejíž základ už tkvěl ve výrobě pro trh a v její směně, se zrychlovaly a získávaly na intenzitě.

Německé právo, nahrazované později termínem *emphyteuze*, vytvořilo nejpokročilejší z forem podněcujících rozvoj zbožního a peněžního hospodářství. Ale nebylo jedinou cestou. Od 12. století vznikaly v domácím prostředí impulsy k tomu, aby se venkov i sídelní uskupení kolem hradů a trhovišť zapojovaly do procesu otevírajícímu nové perspektivy. Německé právo i městské zřízení tento pohyb urychlovaly, ale současně byly pouhým výsekem z celého souboru transformačních jevů. Z předešlého období vcházela do 13. století i starší vývojová linie. Krystalizovala během osídlovacího pohybu, jenž zalidňoval vnitrozemské pahorkatiny a jehož hospodářské a sociální důsledky se neméně výrazně podílely na středověkých proměnách Čech a Moravy. I v něm se rozvíjely způsoby upravující vztah osadníků k pánovi i mezi nimi navzájem. Jak se tato „práva“ v své době zvala, se dá jen tušit. Doklad o „lhotě“ Březhrad na Královéhradecku (1229) podporuje názory, jež hovoří o *lhotním zřízení* nebo *osadnickém právu*. Až kvůli rozlišení od německého práva (*emphyteuze*) se začal později šířit termín „české právo“ (*ius boemiale*).⁵⁰⁾

¹⁾ K poznání geneze a vývoje německého práva podstatně přispěl již R. Kötzschke, *Die Anfänge des deutschen Rechtes in der Siedlungsgeschichte des Ostens (ius teutonicum)*, Leipzig 1941, nedávno především B. Zientara, *Der Ursprung des „deutschen Rechtes“ (ius Theutonicum) auf dem Hintergrund der Siedlungsbewegung in West- und Mitteleuropa während des 11. und 12. Jahrhundert*, Jahrbuch für Geschichte des Feudalismus 2, 1978, s. 119–148; Týž, *Z zagadnień prawa niemieckiego na Śląsku*, Przegląd Historyczny 70, 1979, s. 331–340; srovnej i A. Körmendy, *Melioratio terrae. Vergleichende Untersuchungen über die Siedlungsbewegung im östlichen Mitteleuropa im 13.–14. Jahrhundert*, Poznań 1995, passim. K časovému, věcnému a prostorovému vymezení rámce, v němž se bude následný text odvíjet, srovnej J. Klápště, *Změna – středověká transformace a její předpoklady*, in: *Mediaevalia archaeologica bohemia* 1993. Památky archeologické (dále PA) – Supplementum 2, Praha 1994, s. 9–59.

²⁾ Základní hodnotící teze k významu německého práva pro český vývoj formuloval F. Palacký, *Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě dle původních pramenův, I. 1. Od prvověkosti až do roku 1125*, 3. vyd., Praha 1876, s. 16–17 (a na dalších místech). Po V. V. Tomkovi a J. A. Tomaschkovi přispěli v různých modifikacích k problému samostatněji (kromě souborných přehledů dějin z pera A. Bachmanna, B. Bretholze, J. Slavíka a pod.) zejména J. Lippert, *Social-Geschichte Böhmens in vorhussitischer Zeit, II. Der sociale Einfluss der christlich-kirchlichen Organisationen und der deutschen Colonisation*, Prag–Wien–Leipzig 1898, s. 394–400; E. Werunsky, *Böhmens sozial-politische Entwicklung in vorhussitischer Zeit*, Neue Jahrbücher für das klassische Altertum, Geschichte und deutsche Literatur 4, 1901, s. 445–452; A. N. Jasinskij, *Očerki i issledovanija po social'noj i ekonomičeskoj istorii Čechii v sred-nije veka, I. Osnovy social'nogo stroja češskogo naroda v epochu gospodstva obyčnogo prava*, Jur'ev 1901, s. 16–21; G. Juritsch, *Die Deutschen und ihre Rechte in Böhmen und Mähren im XIII. und XIV. Jahrhundert*, in: *Programm des Staats-Ober-Gymnasium in Mies 1904–1905*, Mies 1905, s. 6–12; W. Weizsäcker, *Das deutsche Recht der bäuerlichen Kolonisten Böhmens und Mährens im XIII. und XIV. Jahrhunderte*, Mittei-

lungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen (dále MVGDB) 51, 1913, s. 476–542; Týž, *Der Einfluß des deutschen Rechtes auf die böhmische Rechtsentwicklung*, MVGDB 66, 1928, s. 14–16; J. Šusta, *Poslední Přemyslovci a jejich dědictví. 1300–1308*, Praha 1917 (= Dvě knihy českých dějin, 1), s. 1–103 (v širším vývojovém kontextu); K. Krofta, *Dějiny selského stavu*, uspoř. E. Janoušek, 2. vyd., Praha 1949, s. 38–56; F. Vacek, *Emfyteuse v Čechách ve XIII. a XIV. století*, Agrární archiv 6–9, 1919–1922, průběžně. Starší literaturu shrnul F. Graus, *Dějiny venkovského lidu v době předhusitské II. Dějiny venkovského lidu od poloviny 13. stol. do roku 1419*, Praha 1957, s. 114–119, který spatřoval význam emfyteuze v masovém ujímání peněžní formy feudální renty. S důrazem na některé sociální aspekty kolonizace a německého práva F. Graus, *Die Problematik der deutschen Ostsiedlung aus tschechischer Sicht*, in: *Die deutsche Ostsiedlung des Mittelalters als Problem der europäischen Geschichte*, hrsg. von W. Schlesinger, Sigmaringen 1975 (= Vorträge und Forschungen, 18), s. 55–63, podobně i J. Bakala (*Nástup emfyteutické kolonizace a její úloha při stabilizaci feudální společnosti v českých zemích. Příspěvek ze severomoravské materie*, Časopis Slezského muzea, série B, 33, 1984, s. 103) zdůraznil, že „emfyteutické přeměny byly svázány s růstem feudální renty v penězích a se stupňováním úlohy peněz a jejich oběhu”. Stopy Grausova původního pojetí jsou patrné ještě v *Přehledu dějin Československa I/1 (do roku 1526)*, hlavní red. J. Purš a M. Kropilák, Praha 1980, s. 207–209 (též s literaturou). V souvislosti s osídlovacím procesem vrcholného středověku se problému dotkl K. Richter, *Die böhmischen Länder im Früh- und Hochmittelalter*, in: *Handbuch der Geschichte der böhmischen Länder I. Die böhmischen Länder von der archaischen Zeit bis zum Ausgang der hussitischen Revolution*, hrsg. von K. Bosl, Stuttgart 1967, s. 336–347, o populárnější souhrn se naposledy pokusil J. Žemlička, *Století posledních Přemyslovců*, 2. vyd., Praha 1998, s. 124–131, 260–275.

³⁾ Srovnej např. H. Muggenthaler, *Kolonisatorische und wirtschaftliche Tätigkeit eines deutschen Zisterzienserklosters im XII. und XIII. Jahrhundert*, München 1924, s. 23–34; J. V. Šimák, *České dějiny I. 5, Středověká kolonizace v zemích českých*, Praha 1938, s. 544–546; J. Kejř, *Císař Friedrich Barbarossa jako pán západočeské provincie sedlecké (loketské)*, in: *Pocta akademiku V. Vaněčkovi k 70. narozeninám*, Praha 1975, s. 11–27; L. Jirásko, *Vývoj česko-rakouské hranice na Novobystřici*

ku do 15. století, JSH 46, 1977, s. 8–13; J. Rössl, *Böhmen, Ottokar II. Přemysl und die Herren von Kuenring*, in: *Ottokar-Forschungen* (Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich, Neue Folge 44/45, 1978/1979), Wien 1979, s. 384–387; J. Fiala, *Osídlení Sedlecka na přelomu 12. a 13. století*, *Minulostí Západočeského kraje* 28, 1992, s. 33–83. O působení cizinců na českomoravském území v raném středověku souhrnně J. Žemlička, *Čechy v době knížecí (1034–1198)*, Praha 1997, s. 209–217.

⁴⁾ Jako v listině Smila z Lichtenburka z roku 1251: „*que lex et consuetudo circumequitacio dicitur, sive ummerithunge Teutonice, sive obyezda Boemice appellatur*”, *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae* (dále CDB) IV. 1, č. 220, s. 385.

⁵⁾ O ochozech a újezdech jako formě nemovitého jmění hovoří již H. Jireček, *Slovanské právo v Čechách a na Moravě, II. Od počátku XI. do konce XIII. století*, Praha 1864, s. 269. Bez hlubšího rozboru se újezdů z různých aspektů dotkla celá řada dalších autorů (J. Lippert, A. Sedláček, J. Dobiáš, L. Hosák aj.). Újezdy časově předsadil před Lhoty V. Šmilauer, *Osídlení Čech ve světle místních jmen*, Praha 1960, s. 17 (evidence místního jména újezd s. 65–68), takový názor důkladně upřesnil Z. Boháč, *Újezdy a Lhoty. Příspěvek k dějinám osídlení středověkých Čech*, *Historická geografie* 12, 1974, s. 3–25. Z novějších prací J. Teplý, *Příspěvek k problematice okrsku zvaného v listinných pramenech „circuitus”*, *Východočeský sborník historický* 6, 1997, s. 9–32; T. Velímský, *Trans montes, ad fontes! (Přes hory, k pramenům!)*. *K roli újezdů při středověké kolonizaci středních a vyšších poloh na území severozápadních Čech*, Most 1998, *passim*.

⁶⁾ Podle výzkumů T. Velímského, *Trans montes*, s. 121–130.

⁷⁾ Starší názory o hostech shrnul F. Graus, *Dějiny venkovského lidu v době předhusitské I. Dějiny venkovského lidu od 10. stol. do první poloviny 13. stol.*, Praha 1953, s. 247–249, brání se rovnítku host = kolonista, jak to prosazoval F. Vacek, *K agrárním dějinám českým staré doby*, *Agrární archiv* 4, 1917, s. 225–230; ten považoval hosty „za lidi svobodné, kníže uložil jim povinnost mírového poplatku a povinnost příplatkové dávky” (s. 226), dále pak hovoří o „hostinných sedlácích”. Spojení hostů s vnitřní kolonizací podtrhl R. Nový, *Přemyslovský stát 11. a 12. století*, Praha 1972, s. 61–63; týž, *Vznik poddanského obyvatelstva jako společenské třídy v českých zemích*, in: *Struktura feudální společ-*

nosti na území Československa a Polska do přelomu 15. a 16. století, red. J. Čierny, F. Hejl a A. Verbík, Praha 1984, s. 225–226, obdobně D. Třeštík, *K sociální struktuře přemyslovských Čech. Kosmas o knížecím vlastnictví půdy a lidí*, Československý časopis historický (dále ČSČH) 19, 1971, s. 554. 537–567. Za svobodné lidi, kteří platili daň z míru a za odváděné dávky užívali půdu zapůjčenou knížetem nebo jiným pánem, považoval hospity W. H. Fritze, *Phänomene und Probleme des westslawischen Bauerntums am Beispiel des frühpřemyslidischen Böhmens*, in: *Das Dorf der Eisenzeit und des frühen Mittelalters*, hrsg. von H. Jankuhn, R. Schützeichel und F. Schwind, Göttingen 1977, s. 509–510, jen malou pozornost jim věnovala B. Sasse, *Die Sozialstruktur Böhmens in der Frühzeit. Historisch-archäologische Untersuchungen zum 9.–12. Jahrhundert*, Berlin 1982 (= Berliner Historische Studien, 7, Germania Slavica, 4), s. 250–252. Značnou mobilitu „svobodných hostů“ v Polsku a jejich volnost zdůraznil S. Trawkowski, *Die Rolle der deutschen Dorfkolonisation und des deutschen Rechtes in Polen im 13. Jahrhundert*, in: *Die deutsche Ostsiedlung des Mittelalters als Problem der europäischen Geschichte*, hrsg. von W. Schlesinger, Sigmaringen 1975 (= Vorträge und Forschungen, 18), s. 353–354. O vztahu lhot a kolonizace výrazně již např. G. Juritsch, *Die Deutschen*, s. 7–8, starší názory o lhotě a lhotním právu utřídil V. Novotný, *České dějiny I. 4, Rozmach české moci za Přemysla Otakara II. (1253–1271)*, Praha 1937, s. 492–497, který chápal lhotu jako domácí organizační formu, která předcházela německému právu. Spíše jako technické opatření pojal lhotu F. Graus, *Dějiny II*, s. 85–87, 120–126. Se závěrem, že lhotní právo je starší než dochované „lhotní názvy“, sledoval jejich územní rozšíření Z. Boháč, *Újezdy*, s. 3–25. Z posledních názorů na polské lhoty K. Modzelewski, *Chłopi w monarchii wczesnopiastowskiej*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Lódź 1987, s. 247. O vlivu kolonizačního procesu na transformaci právně sociálních poměrů J. Žemlička, *Čechy*, s. 272–283.

⁸⁾ CDB II, č. 286, s. 283, srovnej J. V. Šimák, *České dějiny I. 5*, s. 560–561; J. Pražák, *Privilegium Přemysla I. pro Doksany a jeho konfirmace z r. 1276 (Poznámky k dějinám doksanského klášterství ve XII. a XIII. století)*, Sborník archivních prací (dále SAP) 5, 1955, s. 177–178, 190; J. Fiala, *Osídlení*, s. 62–64.

⁹⁾ CDB II, č. 64, s. 59, č. 360, s. 385, v nestejných pojetích srovnej J. Lippert, *Social-Geschichte II*, s. 406; J. V. Šimák, *České dějiny I. 5*, s. 638–639; A. Profous, *Místní jména v Čechách. Jejich vznik, původní význam a změny III*, Praha 1951, s. 356 (Pfaffengrün); K. Charvátová, *Kolonizace oseckého kláštera ve 13. a 14. století*, *Folia Historica Bohemica* (dále FHB) 6, 1984, s. 250–253; J. Klápště, *Paměť krajiny středověkého Mostecka*, Most 1994, s. 127–129, jinak o lokalizaci Schönfeldu F. Kloß, *Das räumliche Bild der Grundherrschaft in Böhmen bis zum Ende des 12. Jahrhunderts*, Gablonz a. N. (s. d.), s. 201–202. Za nejstarší německé jméno v celé oblasti považuje Hagn/Háj z r. 1207 T. Velímský, *Trans montes*, s. 23, srovnej i CDB II, č. 357, s. 377. Podle A. Profouse (*Místní jména I*, s. 575–576) dnešní forma Háj (u Duchcova) etymologicky nesouvisí se středoněmeckým Hagn/Hagin.

¹⁰⁾ CDB III. 1, č. 65, s. 69; CDB III. 2, č. 261, s. 357.

¹¹⁾ CDB II, č. 173, s. 162, č. 368, s. 403. Z posledních studií J. Fiala, *Osídlení*, s. 66–67.

¹²⁾ CDB I, č. 204, s. 192, č. 227, s. 205, č. 305, s. 275, č. 306, s. 276, č. 351, s. 316, č. 356, s. 322, srovnej ještě i CDB IV. 1, č. 160, s. 264. K tomu s nadsazeným hodnocením německého živlu H. Muggenthaler, *Kolonisatorische und wirtschaftliche Tätigkeit*, passim, dále F. Kloß, *Das räumliche Bild*, s. 207–208; J. V. Šimák, *České dějiny I. 5*, s. 612–613 (ztotožňuje Přívlaky s Doudlebcemi). O soupis nejstarších německých venkovských sídlišť na území Čech a Moravy se asi jako první soustavněji pokusil H. Jireček, *Slovanské právo II*, s. 41–42.

¹³⁾ Nověji k „rané“ kolonizaci západních a severozápadních Čech J. Žemlička, *Vývoj osídlení dolního Poohří a Českého středohoří do 14. století*, Praha 1980, s. 73–111; J. Klápště, *Raně středověké Mostecko a síť dálkových cest*, *Archeologické rozhledy* 37, 1985, s. 502–515; J. Fiala, *Osídlení*, s. 33–83; T. Velímský, *K problematice rané kolonizace 12. století v Českém středohoří a vzniku feudální pozemkové držby*, *Mediaevalia Historica Bohemica* 4, 1995, s. 81–123; týž, *Trans montes*, passim.

¹⁴⁾ Např. CDB I, č. 158, s. 164, č. 375, s. 349 (viz i č. 379, s. 354), č. 245, s. 215, č. 268, s. 237, č. 356, s. 322, č. 204, s. 192, č. 308, s. 278, č. 335, s. 305, č. 363, s. 331, č. 309, s. 280, č. 313, s. 286; Kosmas I. 34, s. 61, I. 35, s. 63, II. 6, s. 91, II. 13, s. 102, III. 28, s. 197, III. 60, s. 238. K oráčům-ratajům K. Modzelewski, *Ius aratorum na tle praw grupowych ludności chlopskiej*, in: *Spoleczeństwo Polski średniowiecznej. Zbiór*

studiów I, red. S. K. Kuczyński, Warszawa 1981, s. 88–127, k Uhrám A. Körmendy, *Melioratio*, s. 19–24.

¹⁵⁾ CDB II, č. 109, s. 103; *Codex iuris municipalis* (dále CIM) II, č. 20, s. 55. Srovnej rejstřík CDB II, s. 560. Důkladný rozbor středověkého pojmu *ius* ovšem stále schází.

¹⁶⁾ CDB I, č. 245, s. 215, opatrněji č. 402, s. 419–420. K míře věrohodnosti druhé z listin R. Nový, *Diplomatické poznámky k donačním listinám českých klášterů a kapitul do konce 12. století*, *Studia Mediaevalia Pragensis* 2, 1991, s. 142–143.

¹⁷⁾ CDB II, č. 385, s. 432–433, č. 109, s. 103–104, č. 110, s. 104–106. K výkladu a vrocení listiny č. 385 J. Lippert, *Social-Geschichte II*, s. 411; F. Vacek, *Emfyteuse*, s. 176; W. Wostry, *Das Kolonisationsproblem*, *MVGDB* 60, 1922, s. 123, 127–128 (s upozorněním na listinu Barnima I. Pomořanského z r. 1229, který udělil johanitům takřka totožná práva jako předtím markrabě Vladislav); L. Hosák, *Středověká kolonizace Dyjskosvrateckého úvalu*, Praha 1967, s. 62. Před rok 1218 klade tuto listinu J. J. Menzel, *Die schlesischen Lokationsurkunden des 13. Jahrhunderts. Studien zum Urkundenwesen, zur Siedlungs-, Rechts- und Wirtschaftsgeschichte einer ostdeutschen Landschaft im Mittelalter*, Würzburg 1977, s. 125, 295; s důrazem na Vladislavovu organizátorskou činnost připomněl M. Wihoda, *Geneze městského zřízení na Moravě jako zakladatelské dílo markraběte Vladislava Jindřicha?*, *Sborník prací filosofické fakulty brněnské university*, C 45, 1998, s. 22. O působení johanitů ve Slezsku a zvláště v Hlubčicku T. Silnicki, *Dzieje i ustrój Kościola katolickiego na Śląsku do końca w. XIV*, Warszawa 1953, s. 120–124; P. Kouřil – D. Prix – M. Wihoda, *Hrady českého Slezska*, Brno–Opava 2000, s. 427.

¹⁸⁾ CDB II, č. 28, s. 25–26. Za rok 1201 kladou listinu, podobně jako její editor v CDB, také J. Šebánek – S. Dušková, *Česká listina doby přemyslovské I. Listina nižších feudálů duchovních – listina feudálů světských*, *SAP* 6, 1956, s. 171. Podle L. Hosáka, *Středověká kolonizace*, s. 62, vznikla někdy mezi léty 1210–1225, srovnej i M. Plaček, *Rakouský rod pánů z Trnavy (Thürnaui) a jejich vztahy k Moravě*, *Časopis Matice moravské* 116, 1997, s. 80–81.

¹⁹⁾ CDB II, č. 286, s. 280–286. O významu zmínky o Murech již W. Weizsäcker, *Das deutsche Recht*, s. 487. Listině a jejímu mladšímu potvrzení se z řady aspektů věnoval J. Pražák, *Privilegium*, s. 159–203, úvahy

o Murech jako o chystaném městečku doksanského kláštera rozvíjel J. Tomas, *Litoměřický městský region ve středověku*, Ústecký sborník historický 1979, s. 73; týž, *Počátky města Litoměřic II.*, Ústecký sborník historický 1983, s. 75. Problematiku Mur moderně a s odkazy na další literatury shrnuli O. Kotyza – J. Smetana, *Zaniklá středověká osada Mury a města doksanského kláštera*, Archeologické rozhledy 43, 1991, s. 611–632.

²⁰⁾ CDB III. 1, č. 26, s. 24–25, srovnej i CIM IV. 1, č. 1, s. 13. Na základě archeologického výzkumu na Starém zámku sem klade původní Kynšperk T. Velímský, *Zur Problematik der Stadtgründung des 13. Jahrhunderts in Kynšperk nad Ohří (Königsberg)*, PA 83, 1992, s. 105–148, o nenaplněné fundaci uvažoval ještě J. Žemlička, *Nezdařená městská založení v Čechách ve 13. století*, Hospodářské dějiny 4, 1979, s. 43–49. K historickému významu kynšperského „pokusu“ J. Kejř, *Vznik městského zřízení v českých zemích*, Praha 1998, s. 92–93, 122–123, k situaci na sklonku 12. století nověji J. Fiala, *Osídlení*, s. 50.

²¹⁾ Činnosti Doksan na Kravaňsku a konstituování městské obce v Kravaňích se věnovali J. Smetana, *Počátky města Kravaře v severních Čechách*, FHB 13, 1990, s. 43–85; M. Sovadina, *Tři příspěvky k počátkům města Kravař*, Bezděz 3, 1995, s. 7–24.

²²⁾ CDB III. 1, č. 65, s. 68–69. Dosti masivní doksanskou kolonizaci na německém právu kolem Velichova a Vojkovic ve 13. století předpokládá F. Vacek, *Emfyteuse* (1921), s. 179–180, dále srovnej J. V. Šimák, *České dějiny I. 5*, s. 560–561; J. Pražák, *Privilegium*, s. 190; J. Fiala, *Osídlení*, s. 60–62. O vysazení Mur a Jakubova i J. Klápště, *Paměť*, s. 181.

²³⁾ CDB II, č. 329, s. 335–336. K obsahu F. Vacek, *Emfyteuse* (1921), s. 72; J. V. Šimák, *České dějiny I. 5*, s. 1046–1047 (na přítomnost Němců soudí z údaje o pasovské měně), s důrazem na výraz *homagium* J. Čechura, *Člověčenství*, Právněhistorické studie 33, 1993. 38. S tím, že lenní vztah platil jen pro lokátora, vzpomenul listinu F. Graus, *Dějiny II*, s. 94. Jako předobraz spojení léna a purkrechtu, jež se uplatnilo i v mladších listinách Brunona Olomouckého, se jí dotkl M. Sovadina, *Lenní listiny biskupa Bruna*, SAP 24, 1974, s. 443–444. O listině v kontextu diplomatické činnosti Vyšehradu Z. Hledíková, *Ke kulturním poměrům vyšehradské kapituly počátkem 13. století*, FHB 2, 1980, s. 136–137. Není bez zajímavosti, že o pronikání lenních forem držby z rakousko-bavorského směru svědčí i nejstarší česká zmínka o lénu, podle níž

udělil kníže Bedřich r. 1185 část Vitorazska v léno Hadmarovi z Kueningu (CDB I, č. 309, s. 280).

²⁴⁾ CDB III. 1, č. 90, s. 105. Ke zmínce o zřízení trhu J. Kejř, *Vznik*, s. 145–146, 211, 216, podle A. Zychy, *Über den Ursprung der Städte in Böhmen und die Städtepolitik der Přemysliden*, MVGD 52, 1914, s. 274, má údaj dokládat cizí původ tohoto trhového práva. Zřejmě nedorozumněním vřadil na základě tohoto obratu mezi synonyma německého práva rovněž „právo trhové“ F. Graus, *Dějiny II*, s. 126.

²⁵⁾ CDB III. 1, č. 191, s. 239–242; CDB III. 2, č. 261, s. 356–357. Jako doklad německého práva chápe listinu z r. 1238 F. Vacek, *Emfyteuse* (1919), s. 178, (1920), s. 134, s větším zřetelem k domácímu vývoji J. Klápště, *Paměť*, s. 22–23; J. Žemlička, *Století*, s. 129. K Libkovicům J. Lippert, *Social-Geschichte II*, s. 406; F. Vacek, *Emfyteuse* (1919), s. 179; J. Klápště, *Paměť*, s. 134. Lokalizace „Tokčova“ není jasná, nejspíše by mohlo jít o Tocov na severozápadním Doupovsku, o němž však důkladnější zprávy hluboko do 14. století chybí (A. Profous, *Místní jména IV*, s. 344).

²⁶⁾ CDB III. 3, č. 281, s. 398–399 (k tomu CDB V. 2, č. 511, s. 56–58), k souvislostem vzniku listiny Z. Hledíková, *Ke kulturním poměrům*, s. 137–138; CDB IV. 1, č. 147, s. 245–246, č. 170, s. 276–277, č. 220, s. 384–386. O emfyteutickém vysazení Lovosic nepochybuje F. Vacek, *Emfyteuse* (1920), s. 134, o Lovosicích a Keblicích s jistými odlišnostmi J. Lippert, *Social-Geschichte II*, s. 179–182; A. Zycha, *Über den Ursprung*, s. 564–565; J. V. Šimák, *České dějiny I. 5*, s. 653–655. K dědičnému právu srovnej F. Graus, *Dějiny II*, s. 126.

²⁷⁾ CDB IV. 1, č. 174, s. 285–286.

²⁸⁾ Vztahu mezi imunitou a německým právem si všimla především polská literatura, Za zvláštní formu imunity považoval německé právo již T. Tyc, *Początki kolonizacji wiejskiej na prawie niemieckim w Wielkopolsce (1200–1333)*, Poznaň 1924 (nejnověji: T. Tyc, *Z średniowiecznych dziejów Wielkopolski i Pomorza. Wybór prac*, ed. J. M. Piskorski, Poznaň 1997, s. 61–69), poté J. Matuszewski, *Immunitet ekonomiczny w dobrach Kościola w Polsce do roku 1381*, Poznaň 1936, s. 113–119. K důležitosti imunit pro uherské poměry A. Körmendy, *Melioratio*, s. 25–40.

²⁹⁾ Otázkám tolik potřebné imunizace královských majetků nebyla zatím věnována úměrná (či téměř žádná) pozornost. Letmo, nicméně podnětně na problém upozornil D. Třeštík, *Proměny české společnosti ve 13. století*, FHB 1, 1979, s. 146.

³⁰⁾ Pro Vyšehrad CDB II, č. 329, s. 335–336; CDB IV. 1, č. 256, s. 435–437. K olomouckému biskupství M. Sovadina, *Lenní listiny*, s. 426–460; nejstarší doklad toho druhu je Brunova listina z 22. 2. 1249 pro Havla z Lemberka (CDB IV. 1, č. 161, s. 264–265).

³¹⁾ Srovnej např. CDB IV. 1, č. 8, s. 67–68, č. 42, s. 126, přičemž výraz „hereditario iure” vystupuje ve smyslu plného držení mnohem dříve (např. CDB I, č. 280, s. 247). Ve vztahu k (emfyteutické) lokaci ovšem např. CDB IV. 1, č. 197, s. 358–359; V. 2, č. 620, s. 224.

³²⁾ CDB V. 1, č. 77, s. 143, srovnej i CDB V. 2, č. 630, s. 238, č. 827, s. 527, č. 861, s. 581; *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae* (dále RBM II), č. 1167, s. 500 aj.

³³⁾ Z nejstarších údajů, kde již emfyteuze vystupuje bez jiných přídatků: *Formulář biskupa Tobiáše z Bechyně (1279–1296)*, ed. J. B. Novák, Praha 1903, č. 251, s. 192; RBM II, č. 2478, s. 1065 aj.

³⁴⁾ CDB IV. 1, č. 37, s. 118, dále srovnej tamtéž č. 128, s. 224 aj.

³⁵⁾ O názvu práva s různou mírou přehlednosti a podrobností G. Juritsch, *Die Deutschen*, s. 11; W. Weizsäcker, *Das deutsche Recht*, s. 488; F. Vacek, *Emfyteuse* (1919), s. 67–78; F. Graus, *Dějiny II*, s. 125–127. Od 60. let významně upřesnily naše poznatky o časovém sledu těchto výrazů nové svazky CDB.

³⁶⁾ Na společný základ německého práva šířeného na venkově a městského zřízení se zvláště v poválečné historiografii dosti zapomíná. Za nedílnou součást německého práva považoval městské právo J. Haněl, *O vlivu práva německého v Čechách a na Moravě (Nástin)*, Praha 1874, *passim*, který tuto představu jasně vtělil i do titulu své práce. Důrazně upozornil na jejich společné základy i G. Juritsch, *Die Deutschen*, s. 6–7.

³⁷⁾ Výraz „locare” podrobně rozebral R. Koebner, *Locatio. Zur Begriffssprache und Geschichte der deutschen Kolonisation*, *Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens* 63, 1929, s. 1–32, jehož závěry rozvinul B. Zientara, *Przemiany społeczno-gospodarcze i przestrzenne miast w dobie lokacji*, in: *Miasta doby feudalnej w Europie środkowo-wschodniej*, red. A. Gieysztor a T. Roslanowski, Warszawa–Poznań–Toruń 1976, s. 76–79; týž, *Lokacja*, in: *Encyklopedia Historii Gospodarczej Polski do 1945 roku I*, Warszawa 1981, s. 422–423, obecně i M. Bogucka – H. Samsonowicz, *Dzieje miast i mieszczaństwa w Polsce przedrozbiorowej*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1986, s. 49–52.

Z řady českých pokusů o definici slov „locare” a „locatio” např. L. Hrabová, *K problému německé kolonizace ve střední Evropě*, Sborník historický 9, 1962, s. 84–86; R. Zuber, *Osídlení Jesenicka do 15. století*, Opava 1972, s. 48. 79–81. O královském a biskupském svolování k lokaci W. Weizsäcker, *Das deutsche Recht*, s. 492–494, celá otázka by si ovšem zasloužila mnohem hlubších analýz. Z generálních svolení pro emfyteutické lokace z doby panování Jana Lucemburského srovnej RBM IV, č. 650, s. 252 (Doksany), č. 888, s. 355 (Osek), č. 891, s. 356–357 (Břevnov), č. 914, s. 367–368 (Plasy), č. 924, s. 371 (Teplá).

³⁸⁾ Úlohu lokátora v podmínkách střední Evropy výstižně zhodnotil B. Zientara, *Działalność lokacyjna jako droga awansu społecznego w Europie Środkowej XII–XIV w.*, Ślaski Kwartalnik Historyczny Sobótka 36, 1981, s. 43–57, srovnej i J. J. Menzel, *Die schlesischen Lokationsurkunden*, s. 214–217, 253–269; A. Körmendy, *Melioratio*, s. 98–103, pro české poměry souhrnně F. Graus, *Dějiny II*, s. 87–93; J. Žemlička, *Století*, s. 120–121.

³⁹⁾ CDB II, č. 286, s. 281, č. 385, s. 433; CDB III. 1, č. 65, s. 69.

⁴⁰⁾ S doklady souborně A. Körmendy, *Melioratio*, s. 96–98.

⁴¹⁾ CDB II, č. 258, s. 247–248, k dalším vztahům Ratmíra k Plasům CDB III. 1, č. 22, s. 20–21. Bez jasnějšího stanoviska F. Vacek, *Emfyteuse* (1921), s. 188, ve smyslu „Lhotavertrag” se měla smlouva odehrát podle J. Lipperta, *Social-Geschichte II*, s. 386, tak i J. Žemlička, *Přemysl Otakar I. Panovník, stát a česká společnost na prahu vrcholného feudalismu*, Praha 1990, s. 174–175. V kontextu plaské kolonizace K. Charvátová, *Settlement Patterns within the Domain of Plasy Abbey, Bohemia: 1100–1400 A. D.*, PA 84, 1993, s. 131–133, aniž by se obratem „locare” blíže zabývala. Zatímco dříve byl Těškov spojován s Čížkovem u Blovic (A. Profous, *Místní jména I.*, s. 354–355), tak K. Charvátová (*Settlement*, s. 131; *Dějiny cisterckého řádu v Čechách 1142–1420 I. Fundace 12. století*, Praha 1998, s. 162) považuje Těškov za zaniklou ves ležící kdysi na katastru dnešního Ondřejova severozápadně od Plas.

⁴²⁾ CDB II, č. 324, s. 328, bez bližšího povšimnutí výrazu „locare” F. Kloß, *Das räumliche Bild*, s. 174.

⁴³⁾ CDB IV. 1, č. 116, s. 210, č. 197, s. 359, č. 256, s. 436. O smlouvě vyšehradských kanovníků s mincmistrem Jindřchem podrobněji J. Lippert, *Social-Geschichte II*, s. 392–393; F. Vacek, *Emfyteuse* (1921), s. 72–73; J. V. Šimák, *České dějiny I. 5*, s. 1181; J. Žemlička, *Století*, s. 127.

- ⁴⁴⁾ O těchto problémech souhrnně J. Žemlička, *Čechy*, s. 272–283.
- ⁴⁵⁾ CDB III. 1, č. 345, s. 353–354.
- ⁴⁶⁾ K ostrovské kolonizaci Z. Boháč, *Dějiny osídlení středního Povltaví v době předhusitské*, Praha 1978, s. 81–83; týž, *Ostrov. Tisíciletá historie zmařeného kláštera*, Jílové u Prahy 1999, s. 8–17; J. Žemlička, *Osídlení Zbraslavska od 10. do počátku 15. století*, PA 65, 1974, s. 433–445. Problematiku Tepelska naposledy shrnul P. Kubín, *Blahoslavený Hroznata. Kritický životopis*, Praha 2000, s. 177–188, dále např. T. Velímský, *Trans montes*, passim.
- ⁴⁷⁾ CDB I, č. 390, s. 395, č. 405, s. 426–427, č. 204, s. 192, č. 358, s. 326; CDB II, č. 281, s. 275. K roli klášterů při osídlování pohraničí R. Nový, *Přemyslovský stát*, s. 53–55.
- ⁴⁸⁾ CDB I, č. 399, s. 414; CDB II, č. 356, s. 373, č. 357, s. 377 (srovnej i č. 351, s. 363), č. 385, s. 433, č. 258, s. 248.
- ⁴⁹⁾ CDB II, č. 227, s. 211. Třebaže tento článek bývá citován ve výčtu ustanovení privilegia (např. J. Plešinger, *Církevně politický zápas biskupa Ondřeje II. s králem Přemyslem I.*, *Časopis Matice moravské* 35, 1911, s. 450), nebývá kladen do výše řečených souvislostí.
- ⁵⁰⁾ Dosti intenzivně se dnes těmto otázkám věnuje historická i archeologická literatura. Za mnohé a samozřejmě výběrově J. Žemlička, *Čechy*, s. 267–309; týž, *Století*, s. 124–131, 256–277; J. Klápště, *Paměť*, passim. O vazbě osadnického práva na „české právo“ hovořil již V. Vacek, *K agrárním dějinám*, s. 21–22, postižení rozdílů mezi německým a českým právem sledoval F. Graus, *Dějiny II*, s. 119–158.

KRONIKÁŘ BECKOVSKÝ

Není možno s přesností určit, kdy přišel německobrodský ro-
dák Jan František Beckovský do Prahy. Stalo se tak v roce 1682
či krátce po něm. V letech 1679–80 totiž studoval v Brně, odkud
odešel za dalším vzděláním do Vídně, kde s největší pravděpo-
dobností setrval právě do roku 1682. Potom nejspíš zamířil do
české metropole a zakrátko vstoupil do řádu křižovníků s červe-
nou hvězdou.¹⁾ Zde jej bezpečně potkáme při slavném řeholním
slibu, který složil 6. března 1685.²⁾ Přesná životopisná datace
ovšem nenabývá takové důležitosti jako fakt, že se Beckovský
v řádovém prostředí setkal s významnými osobnostmi své doby.
Funkci generálního velmistra řádu zastával od roku 1668 mece-
náš a sběratel Jan Bedřich hrabě z Valdštejna, papežem Klemen-
tem X. roku 1675 určený na pražský arcibiskupský stolec.³⁾ Pře-
vorem a administrátorem řádu byl od roku 1661 Jiří Ignác Po-
spíchal, po smrti hraběte z Valdštejna († 3. června 1694) řádový
velmistr. Muž označovaný za „druhého zakladatele řádu“, ale
především milovník českých dějin i jazyka, který se stýkal
s předními soudobými historiky – Bohuslavem Balbínem, Tomá-
šem Pešinou z Čechorodu.

Beckovský tak vstoupil do jemu přívětivého prostředí. Už za
vídeňských studií začal prokazovat nebývalý zájem o historii,
projevující se nejen bedlivým pozorováním vídeňských památek,
ale i hojnou četbou antických autorů, což obojí později zúročil
ve svých spisech. Stejně tak se potom zajímal o pražské paměti-
hodnosti, zejména procházel kostely a kláštery, pečlivě opisoval
zde dochované nápisy a všimal si všeho, co by mohl využít ke své
kronikářské práci. Ta je ostatně dokladem jeho vášně a sám
v *Poselkyni* na svá pozorování upomíná. Například k roku 1412
při popisu okolí Betlémské kaple zdůraznil dochovaný „*příbytek,*
v kterým Jan Hus bydlel, a v něm na dřevěných stěnách všelící
nápisové čísti se mohou, který psáti dal on Jan Hus a také jsem

já je 1703. roku četl."⁴⁾ Stimulujícím faktorem v Beckovského zájmu o historii byla jistě i osobní známost Bohuslava Balbína, který často navštěvoval převora křižovníků J. I. Pospíchala. Ačkoli neexistuje doklad, že by se Beckovský s Balbínem osobně znal, lze si jen těžko představit, že by si stále ještě mladý zájemce o historii nechal ujít seznámení s nejnáměnnějším dějepiscem své doby. Jisté je jen to, že Beckovský byl s Balbínovým dílem dobře seznámen a často z něho čerpal, někdy dokonce přejímal celé pasáže, především z *Rozmanitostí*.⁵⁾ I další Balbínovi kolegové nezůstali bez viditelného vlivu na kronikáře Beckovského. Z nich si obzvlášť cenil díla Tomáše Pešiny z Čechorodu, ač jej, na rozdíl od Balbína, nemohl potkat.⁶⁾ Setkáme se dokonce s názorem, že se Beckovský „ostatně sám hlásil k tomu, že je žákem Pešinovým."⁷⁾ Beckovský sice ve své *Poselkyni* na Pešinu i jeho dílo několikrát odkazuje, mluví o něm jako o svém rádcí a příteli, v přípisu k prvnímú a ve druhém dílu *Poselkyně starých příběhův českých* jej dokonce blíž představuje,⁸⁾ ale jak již bylo řečeno, fyzicky jeho žákem být nemohl. Z lidí Pešinovi nejbližších osobně znal jeho „krevního" přítele Eliáše Šretla, jehož vyprávění také zahrnul do svého díla.⁹⁾

Ačkoli Beckovský pro svou *Poselkyni* využil značné množství předchozí historiografické produkce (od Kristiána po Balbína a jeho okruh) i vlastních výzkumů, nejpřednějším a nejmilejším zdrojem poznání historické látky mu byla *Kronika česká* Václava Hájka z Libočan. Do svého díla z ní přejímal celé pasáže.¹⁰⁾ Důvod byl jednoduchý – Beckovský chtěl stále ještě populární, jenže už nedostupnou kroniku nahradit. Sám to dosvědčuje v předmluvě k *Poselkyni*: „Mnoho mne zajisté k práci přítomné velký nedostatek *Kroniky české od Václava Hájka v létu 1541 na světlo vydané pohnul.*"¹¹⁾ Proto tedy „v jejím nedostatku velkém (...) nejhlavnější z ní věci vytáhl jsem a do této přítomné kníhy s přidáním mnohých jiných pamětí vzáctných vložil (...)."¹²⁾ Není proto potřeba hledat jiné důvody, které Beckovského vedly k sepsání *Poselkyně* a nahrazení Hájkovy kroniky, jak učinil kupř. Antonín Kratochvil. Ten se domníval, že Beckovský se k této práci uvázal, protože poznal „mnohé nedostatky a omyly Hájkovy kroniky, a proto se rozhodl vypsát dějiny Čech rozšířené o stu-

spatřoval v kvantitě snesených zpráv, a proto litoval, že „*všechny příběhy v Čechách zběhly nebylo možné do ni [Poselkyně] vložit pro jich veliké množství, ty tedy zde toliko položené jsou, kteří po dosti velké práci do mých rukou přišly a o kterých také se řícti muže, že jsou paměti hodnější.*”¹⁹⁾ V závěru tohoto povzdechu spatřujeme jistý náběh k ocenění pramenů, vůli k rozlišení jejich závažnosti, jenže samotný text *Poselkyně* je dokladem, že Beckovský tak nečinil. Prostě do své kroniky pojal, co do jeho „rukou přišlo”. A co prozatím nezískal a ve svém díle nevypsal, přislíbil, že napraví v pokračování kroniky, jak se skutečně stalo. Bohužel na úkor plynulosti textu druhého dílu *Poselkyně*, pojednávajícího o období od roku 1526 do Beckovského současnosti, přesněji do 1690, s přídávky k dalším letům, nejdále k 1716 a 1718. Živé a místy až dramatické líčení českých dějin je zde narušováno doplňky z minulosti vzdálené i bližší, které tak ruší plynulost textu. Zprávy, jimiž Beckovský doplňoval svou *Poselkyni*, ovšem nesbíral sám. V první řadě mu byl nápomocen jeho přítel Jan Florián Hammerschmidt,²⁰⁾ jenž je mimo jiné autorem obdobného spisu, jakým je Beckovského *Poselkyně – Historia Pragensis*. Stejně jako druhý díl *Poselkyně*, i ona zůstala v rukopise. Hammerschmidtova *Historia Pragensis* je podobná Beckovského kronice jak závislostí ve starších dějinách na Hájkovi, tak bohatostí obsažených zpráv, přičemž kvantitou Hammerschmidtův spis *Poselkyni* překonává. Obě díla se i vzácně doplňují, neboť autoři zpravidla vycházeli z totožných předloh. Kupř. v Beckovského *Poselkyni* chybí počátek slavnostního vjezdu císaře Ferdinanda I. do Prahy (1558) nebo obležení Plzně (1618). Obě líčení nalezneme v úplnosti u Hammerschmidta. A co víc. Závěrečnou část Hammerschmidtovy historie²¹⁾ lze pojímat jako pokračování *Poselkyně*, neboť se zabývá obdobím 1691–1733, tedy dobou, kterou Beckovský zachytil ve svém díle jen nahodile několika odkazy, jež přesahovaly rok 1690. Přátelství obou historiků se projevilo i v samotných dílech, v nichž odkazovali jeden na druhého, zejména na konkrétní práce. Tak učinil Beckovský kupř. při líčení výseku klatovských dějin. Plastické vypsání požáru v Klatovech roku 1615 Beckovský ukončil odkazem, že podává „*obšírněji to historie klatovská*”²²⁾ v letu 1699 vytištěná.”²³⁾

Antonín Rezek se domníval, že Beckovskému byli v jeho práci radou nápomocni také bratři Tannerové.²⁴⁾ Že z jejich díla čerpal, je doložitelné, ale osobní kontakty a pomoc Tannerů při genezi *Poselkyně* je více než pochybná. Na oba bratry Beckovský odkazuje, nikoli však na osoby, ale na díla. Staršího Jana, přesněji jeho rukopis *Historia urbis Plsnae*, z něhož cituje, nalezneme v *Poselkyni* k roku 1562, k němuž „píše jeden v Plzni zrozený upřímný Čech (P. Ioan. Tanner S. J.)“.²⁵⁾ I v případě mladšího Matěje Beckovský naráží na jeho spisy, „neboť Matěj Tanner, plzeňský pan radní, tehdež všeho svědek, v svých památkách nám také to zanechal (...)“,²⁶⁾ že bylo v Plzni ke konci 16. stol. levno. Není bez zajímavosti, že v přípisu a předmluvě k prvnímu dílu *Poselkyně* Beckovský ve výčtu svých „pramenů“ uvádí pouze staršího Jana Tannera. Jak se zdá, dílo mladšího Matěje na konci 17. stol. ještě dobře neznal. Fyzická pomoc Tannerů je tedy minimálně zpochybnitelná. Navíc si uvědomme, že přesně nevíme, kdy se Beckovský rozhodl pro sepsání rozsáhlé české kroniky. Počáteční práce na *Poselkyni* nejspíš spadají k počátku druhé půle 90. let 17. stol., možná až k roku 1697, kdy byl v Norimberku vydán Sandelův německý překlad Hájkovy *Kroniky české*.²⁷⁾ Takže osobní vliv Tannerů by v takovém případě nepřicházel v úvahu, Matěj zemřel 8. února 1692 a Jan v roce 1694. Tato fakta ovšem nepopírají, že se všichni tři znali. Živě Beckovský spolupracoval s četnými městskými radami, s nimiž korespondoval, a výsledky této součinnosti obohatil svou kroniku, především její druhý díl. V jiném svém díle Beckovský také dokládá spolupráci s německobrodským písařem Václavem Františkem Fukem, který jej zásoboval zprávami o rodném městě.²⁸⁾

Odkdy tedy Beckovský první díl *Poselkyně* psal? Už jsme hovořili o jeho vstoupení do řádu křižovníků s červenou hvězdou i o rodících se historických zájmech. Jeho řádové postupy byly nevalné. Na kněžství byl posvěcen až ve svých třiceti letech (nar. 18. 8. 1658), nejpravděpodobněji právě v roce 1688, načež se stal správcem klášterní kuchyně. Tzn. měl na starosti zásobování kláštera. „Culinae praefectus et dispensator“ Beckovský vykonával tento úřad plných 11 let až do chvíle, kdy byl jmenován administrátorem ženského špitálu sv. Anežky. Starost o dceřinný

špitál však pod pravomoc Beckovského spadala už od jeho založení, tj. od března 1693.²⁹⁾ I při časově náročné práci se věnoval psaní, i když byl nucen „*viceji při nočním nežli denním světle, jsa v denní čas nepokojnými roztržitostmi zaneprazdňován, pracovati a když jiní nejlepě odpočívají, on [spisovatel] bdíti musí, chce-li obecnému dobrému prospěšen býti.*”³⁰⁾ V 90. letech sepsal několik náboženských spisů, víceméně doplňovaných příhodnými historickými příběhy. Vydal nedochovanou *Korunku pěti ran Krista Pána* (1691), roku 1693 vyšel bez uvedení autora jeho *Apoštol Páně svatý Judas Tadeáš*, roku 1694 *Studnice vod živých* a konečně rozsáhlý spis (675 stran) *Krve nevinné žízniví ulci Dioklecián a Maximián, císařové římské* (1697), doplněný o podrobný popis chrámu sv. Víta. Následujícím vydaným spisem je už sama *Poselkyně starých příběhův českých aneb Kronika česká* (1700). Ačkoli se v průběhu těchto let věnoval i historickému bádání, přeci jen zde krátce popsane vyřízení Beckovského naznačuje, že vlastní práce na *Poselkyni* počíná s rokem 1697. Dospěli jsme tedy ke stejnému závěru, jaký z jiných příčin (německé vydání Hájka) uvedl už roku 1880 Antonín Rezek.³¹⁾

Jisté ulehčení v pracovní zátěži Beckovskému přinesla funkce administrátora špitálu sv. Anežky,³²⁾ která mu umožnila plné zaměření na svůj hlavní spis. Správa filiálního špitálu nebyla tak časově náročná jako předchozí úřad, a proto mohl Beckovský využít volného času k výzkumným cestám mimo českou metropoli. O svých putováních zanechal několik zmínek v *Poselkyni*, z níž je tak možno vypreparovat přibližný itinerář jeho cest. První nastoupil hned s počínajícím létem roku 1700. Vydal se do východních Čech, do Podkrkonoší, navštívil zámek v Horní Branné u Jilemnice a nedaleké Štěpanice, kde v kostele sv. Trojice opsal nápisy týkající se Valdštejnů. Odtud sešel k blízkému hradu Štěpanice, avšak „*ten zámek pustý stojí a toliko samé některé jeho zdi se spatřují.*”³³⁾ Dál pokračoval do samotných Krkonoš, prohlédl si pramen Labe, ale nejpůsobivější zážitek na něho čekal o kus dál. Navštívil „*hluboké jezero, do kterého když se nevelký jenom kámen vhodí, hned se ono zbourí, mračno vystupuje, blýskání, hřímání, hromobití i velký příval následuje a přítomný pocestný [Beckovský?] daleko k utíkání všechny zděšené přinucuje;*

neboť na tom vrchu žádnýho velkého stromu, také žádného místa se nenachází, kde by se pocestný před deštěm mohl ukryti, toliko samé nízké a divně spletené chrástí a houští na tom vrchu se nachází, na kterým pro velké sněhy žádné dřevo na hůru do vejšky růsti nemůže. Na rovině toho vrchu stojí několik vysokých tyček (jedna od druhé dosti daleko vzdálená) do země po cestě, kterou se z Čech do Slezska přes ten vrch jde, vstrčených, aby se pocestný lid podle nich řídití mohl, když někdy velký sníh na tom vrchu Krkonoši napadne, a z té cesty aby nemohl zblouditi. Že to jezero z sebe mračna vyvádí, když se vhozeným do něho kamenem ono zbourí, svědkové očití, staří lidé a pod tím vrchem obyvatelé mně to jistili, když mě na ten vrch skrze lesy léta 1700, dne 5. července doprovázeli a u toho jezera když jsme se zastavili.”³⁴⁾ Dále pokračoval do podhůří Orlických hor, navštívil Žamberk, Ústí nad Orlicí a další místa,³⁵⁾ pak postupoval jižním směrem k hradu Pernštejn. Mohutný moravský hrad Beckovského uchvátil. „Na hradě Pernštejně v létu 1700 na den sv. Bernarda [pátek 20. 8.] viděl jsem rozličnou starodávní i nynější zbroj, také rozličné turecké zbraně a nástroje pěkné, i také děla neb kusy atd. na něm se nacházejí. Stojí ten hrad na vysoký skále, v níž také pěkný a velký sklepy jsou vytesány, i jiné věci k spatření hodné také se viděti tam mohou.”³⁶⁾ Přes Nedvědice a Doubravník postupoval k tišnovskému klášteru. Nepochybně přes Brno a snad přes Mikulov pokračoval do Horních Uher, navštívil Prešpurk, Trnavu, Leopoldstat (Leopoldov), Galgóc (Hlohovec) a buď přes Nitru, nebo povodím Váhu dospěl 1. září do Nových Zámek. Všude pozoroval a vyměřoval. Zjistil, že je město Nové Zámky „od jedné až k druhé bráně 600 kročejův dlouhé a 400 krokův široké”.³⁷⁾ Odtud směřoval do Komárna a za Dunaj do Ostřihomi a Budy.³⁸⁾ Téměř dokonalý itinerář cesty z roku 1700 těmito postřehy končí, Beckovský pouze doznává, že pokračoval „odtud jinam”. A. Rezek měl za to, že pokračoval přes Rakousy do jižních Čech, kde navštívil kupř. Třeboň. Ale svázat tuto návštěvu s cestou roku 1700 není bezesbytku možné.³⁹⁾ Další přesně datovanou cestu nalezneme v *Poselkyni* k roku 1712, kdy Beckovský putoval po severozápadních Čechách. Je proto více než pravděpodobné, že podobných výprav absolvoval více, a proto není nutné

všechny nedatované odkazy na návštěvy nejrůznějších míst spojovat výlučně s cestami z let 1700 a 1712, jak učinil A. Rezek.

Mnohými cestami tak Beckovský rozšířil svou pramennou základnu, ale jejím jádrem i pro druhý díl zůstalo pečlivé studium tištěných i rukopisných spisů (viz např. seznamy v přípisu a předmluvě k prvnímu dílu *Poselkyně*) a listin. Poznatky z cest a dalšími zprávami regionálního charakteru totiž Beckovský své historické líčení jednoduše doplňoval, mnohdy bez bližší souvztáznosti s předmětem vypravování, „*poněvadž já kterých měst památky do mých rukou dané byly, ty bez nejmenšího ouplatku do této knihy jsem vložil.*“⁴⁰⁾ Pokud Beckovský informace zřetězoval, činil tak pouze chronologicky (ovšem i samotnou časovou posloupnost často narušil) nebo geograficky (pokud při líčení události narazil na lokalitu, k níž měl nějakou zajímavost, neváhal ji, na úkor plynulosti textu, do příběhu vložit), i když nesmělé pokusy o kauzalitu v jeho *Poselkyni* také nalezneme, byť řídce (zejména pak v druhém dílu). Jak již bylo řečeno, Beckovskému záleželo především na kvantitě podávaných informací. A vzhledem k zaměření spisu – první část *Poselkyně* měla být v podstatě doplněným vydáním Hájkovy kroniky – není možné jiný než kronikářský postup očekávat. Sám autor v přípisu a předmluvě také o svém spisu nemluví jinak. *Poselkyně* je kronikou, kterou vytvořil kompilací. K Hájkově dílu přivtělil historické skutečnosti, které *Kronika česká* neobsahovala a které doplnil z dalších autorů, před Hájkem i po Hájkovi, domácích i cizích, katolických i protestantských. Kvantitou ohromujícím, nicméně prostému způsobu zpracování odpovídal i prostý jazyk. *Poselkyně* totiž „*od sprostného Čecha proto sprostě sepsána jest, aby ji každý sprostý Čech tím snázejší rozuměti mohl.*“⁴¹⁾ Toužil po povznesení českého jazyka a jeho propagaci (snad po Pešinově vzoru), apeloval na všechny „vlastence“, jeho *Poselkyně* se vyznačuje tendencí už ryze obrodnou. Navíc „*důležité bylo, že skoro po celé další století byly Beckovského Poselkyni české společnosti zprostředkovány národní dějiny v jazykově českém rouše a ve vlasteneckém podání a že mohly působit obrodně na široké vrstvy lidové.*“⁴²⁾ Nic jiného si ostatně Beckovský nepřál. V přípisu odhaluje své pojetí kronikářské práce, která má být prospěšná lidem, má jim prostřednic-

tvím historických příběhů ukázat omyly a nepravosti, kterých se mají vyvarovat, a aby její vliv postihl co možná největší část společnosti, má být psána v mateřštině. Takové dílem didaktické a dílem vlastenecké pojetí kronikářovy práce se uchytilo. Nejen přijetím Beckovského *Poselkyně*, ale i dalším dílem, z *Poselkyně* hojně vycházejícím (do r. 1517 a v závěrku, kde autor parafrázuje Beckovského slova z přípisu a předmluvy) – anonymním spisem *Země dobrá, to jest země česká*.⁴³⁾

- ¹⁾ Existuje dohad, že Beckovský vstoupil do řádu v roce 1684.
- ²⁾ Zatím nejucelenější životopis Beckovského podal Antonín Rezek, editor druhého dílu *Poselkyně*. A. Rezek, *Život Jana Františka Beckovského*, in: J. F. Beckovský, *Poselkyně starých příběhů českých II. 3.*, A. Rezek (ed.), Praha 1880, s. VII–XVIII.
- ³⁾ K jeho osobě např. P. Preiss, *Jan Bedřich z Valdštejna jako mecenáš umění v Římě*, *Umění* 10, 1962, s. 633–634. L. Slavíček, „Conte savio“ *Jan Bedřich z Valdštejna, mecenáš umění a sběratel*, *DaS* 1, 1993, s. 13–16.
- ⁴⁾ J. F. Beckovský, *Poselkyně starých příběhů českých II. 1.*, A. Rezek (ed.), Praha 1879, s. 351.
- ⁵⁾ Do svého líčení kupř. úplně přejal Balbínovo vyprávění o hradu Velíši a jeho pověstmi opředené studni. Viz. J. F. Beckovský, *Poselkyně starých příběhů českých aneb Kronika česká*, Praha 1700, s. 658.
- ⁶⁾ Pešina zemřel 3. srpna 1680 a Beckovský přišel do Prahy nepochybně až po tomto datu.
- ⁷⁾ J. P. Kučera – J. Rak, *Bohuslav Balbín a jeho místo v české kultuře*, Praha 1983, s. 207. Stejný závěr vyslovil již V. V. Zelený, *Tomáš Pešina z Čechorodu*, *ČČM* 1886, s. 107.
- ⁸⁾ J. F. Beckovský, *Poselkyně starých příběhů českých II. 1.*, A. Rezek (ed.), Praha 1879, s. 361.
- ⁹⁾ Tamtéž, s. 362–363.
- ¹⁰⁾ K tomu blíže J. Kolár, *Hájkova kronika a česká kultura*, in: V. HÁJEK z Libočan, *Kronika česká*, J. Kolár (ed.), Praha 1981, s. 19–20.
- ¹¹⁾ J. F. Beckovský, *Poselkyně starých příběhů českých aneb Kronika česká*, Praha 1700, předmluva, s. 2.
- ¹²⁾ Tamtéž, s. 3.
- ¹³⁾ A. Kratochvil, *Oheň baroka*, Brno 1991, s. 111.
- ¹⁴⁾ J. F. Beckovský, *Poselkyně starých příběhů českých aneb Kronika česká*, Praha 1700, předmluva, s. 3.
- ¹⁵⁾ Z. Kalista, *České baroko*, Praha 1941, s. 327–328.
- ¹⁶⁾ J. F. Beckovský, *Poselkyně starých příběhů českých II. 1.*, A. Rezek (ed.), Praha 1879, s. 203.
- ¹⁷⁾ Tamtéž.

- ¹⁸⁾ K. Krofta, *Nesmrtelný národ*, Praha 1940, s. 545.
- ¹⁹⁾ J. F. Beckovský, *Poselkyně starých příběhů českých aneb Kronika česká*, Praha 1700, předmluva, s. 4.
- ²⁰⁾ K jeho osobě a dílu viz J. Kadlec, *Jan Florián Hammerschmidt*, ČSPS 1953, s. 94–104.
- ²¹⁾ J. F. Hammerschmidt, *Historia Pragensis (1691–1733)*, A. Podlaha (ed.), VKČSN 6, 1891, s. 105–256.
- ²²⁾ J. F. Hammerschmidt, *Historie klatovská*, Praha 1699.
- ²³⁾ J. F. Beckovský, *Poselkyně starých příběhů českých II. 2.*, A. Rezek (ed.), Praha 1879, s. 74.
- ²⁴⁾ A. Rezek, *Život Jana Františka Beckovského*, in: J. F. Beckovský, *Poselkyně starých příběhů českých II. 3.*, A. Rezek (ed.), Praha 1880, s. XII.
- ²⁵⁾ J. F. Beckovský, *Poselkyně starých příběhů českých II. 1.*, A. Rezek (ed.), Praha 1879, s. 261.
- ²⁶⁾ Tamtéž, s. 119.
- ²⁷⁾ Tak píše A. Rezek: „Když pak oznámeno bylo, že vyjde německý překlad Hájkovy kroniky, tu bylo u Beckovského rozhodnuto, že také nové, přepracované vydání české vyjítí musí, a v práci tu uvázal se sám.“ A. Rezek, *Život Jana Františka Beckovského*, in: J. F. Beckovský, *Poselkyně starých příběhů českých II. 3.*, A. Rezek (ed.), Praha 1880, s. XIII.
- ²⁸⁾ J. F. Beckovský, *Krve nevinné žizniví vlci Dioklecián a Maximián, císařové římských*, Praha 1697, s. 394.
- ²⁹⁾ O novém špitále Beckovský píše i ve své *Poselkyni*. Viz J. F. Beckovský, *Poselkyně starých příběhů českých II. 1.*, A. Rezek (ed.), Praha 1879, s. 276.
- ³⁰⁾ J. F. Beckovský, *Poselkyně starých příběhů českých aneb Kronika česká*, Praha 1700, přípis, s. [14].
- ³¹⁾ Viz pozn. č. 27.
- ³²⁾ Do budovy špitálu sv. Anežky se Beckovský definitivně odstěhoval 29. října 1699.
- ³³⁾ J. F. Beckovský, *Poselkyně starých příběhů českých II. 1.*, A. Rezek (ed.), Praha 1879, s. 294.
- ³⁴⁾ Tamtéž, s. 296.
- ³⁵⁾ A. Rezek celkem nelogicky postup Beckovského cesty obrátil. Dle něho nejprve navštívil povodí Orlice, pak cestoval severozápadním směrem do Krkonoš a odtud postupoval jihovýchodním směrem, tedy opět přes povodí Orlice (!), k Perštejnu a Tišnovu.

³⁶⁾ J. F. Beckovský, *Poselkyně starých příběhův českých II. 1.*, A. Rezek (ed.), Praha 1879, s. 398.

³⁷⁾ Tamtéž, s. 322.

³⁸⁾ Vedle *Poselkyně* Beckovský zaznamenal svou cestu po Uhrách v práci J. F. Beckovský, *Palma milosti, palma šťastnosti, svatý Jan Matenský, svatý Felix Valezský*, Praha 1706, s. 101.

³⁹⁾ J. F. Beckovský, *Katolického živobytí nepohnutelný základ 2. Naděje*, Praha 1707, s. 288. Zde ale Beckovský svou návštěvu Třeboně bohužel nedatuje.

⁴⁰⁾ J. F. Beckovský, *Poselkyně starých příběhův českých aneb Kronika česká*, Praha 1700, přípis, s. [13].

⁴¹⁾ Tamtéž, s. [13]. V přípisu také Beckovský žehrá na smutný fakt, že se vydává málo česky psaných knih. I to byl důvod, proč se ujal sepsání *Poselkyně* a proč si jako vzor vybral právě Hájkovu kroniku.

⁴²⁾ F. Kutnar – J. Marek, *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepi-sectví*, Praha 1997, s. 112.

⁴³⁾ *Země dobrá, to jest země česká*, Hradec Králové 1754. Novodobé vydání *Země dobrá, to jest země česká*, I. Kučerová – L. Medová (edd.), Brno 1998.

ŠKOLNÍ FASE 1772

Školní fase jsou jedním z nejdůležitějších pramenů k dějinám školství 2. poloviny 18. a 1. poloviny 19. století. Význam fasí tkví především v jejich rozsahu – tato přiznání totiž měli povinnost vyplnit všichni učitelé. Fase nám proto umožňují utvořit si komplexní představu o stavu školství v tomto období na celém území Čech.

Podstatou tohoto článku je popis fasí z let 1772–1775 na základě fondu uloženého ve Státním ústředním archivu. Fond Školní fase tvoří soubor hlášení o stavu škol, která byla zasílána českému guberniu právě z důvodu přípravy k reformě školství. Je rozdělen do 115 kartenů a 31 knih.¹⁾ Fond obsahuje hlášení z let 1772 až 1869, tedy za téměř sto let. Je pochopitelné, že jak obsah, tak rozsah hlášení se v průběhu tohoto období značně měnil. Fond je proto primárně uspořádán chronologicky do čtyř řad. Tyto řady se pak vnitřně dělí podle různých císařských nařízení, resp. hlášení vyplněných na jejich základě (tedy víceméně také chronologicky, avšak jednotlivá hlášení se mnohdy časově překrývají, relevantní je tedy především hledisko obsahové). Tyto výkazy jsou řazeny podle krajů, avšak pro některá období či tematické oblasti chybí hlášení z mnohých krajů a je třeba říci, že nenajdeme kraj, o němž by bylo možné provést studii o školství ze všech let 1772–1869 na základě fasí.

První řada zahrnuje hlášení z let 1772–1788. (Podrobněji viz dále.)

Druhá řada je nejúplnějši a doposud též nejčastěji využívána badateli. Hlášení byla vypracována na základě instrukcí z 9. 2. 1789 a následně mezi lety 1789–1796 (výjimečně s dodatky do roku 1800) zasílána na předtištěném formuláři českému guberniu. Zachovala se ve dvou podobách, řadě knižní a opisech. Fase jsou srovnány podle krajů a dále abecedně podle dominií a skládají se ze tří vložek. Vložka A uvádí počet školou povin-

ných dětí, jejich věk a náboženství (popř. i jmenný seznam), vložka B obsahuje sociální poměry dětí (tj. zda platí, či neplatí školené), příjmy školy z let 1784–1787 a platy učitelů. Vložka C pak zahrnuje přiznání nadací učitele, popř. jeho pomocníka a zpěváků na kůru. Hlášení byla vždy potvrzena děkanem.²⁾

Třetí řada obsahuje hlášení z roku 1806. Jedná se o zprávy o stavu škol, vyučování a výši platů učitelů po vydání školského zákona r. 1805.³⁾

A konečně poslední řada se týká období let 1810–1869. Najdeme zde výkazy o vyučování a také informace o stavu jednotlivých škol.⁴⁾

Je třeba říci, že školní fáze z let 1772–75 nejsou v historii českého školství nejstarší. Již na konci 17. století zasílali faráři relace o školství na pražské arcibiskupství, v letech 1700–1701 měli pak vypracovat odpovědi na 42 otázek, z nichž otázky 35–39 se bezprostředně týkaly problematiky školství, konkrétně toho, zda vůbec ve farnosti existuje škola, zda je ustanoven učitel, jakými materiálními prostředky škola disponuje a od koho pocházejí, je-li v místě stálý varhaník a jaký je jeho vztah ke škole. A konečně také toho, jak často a s jakými výsledky farář školu vizituje. Na základě těchto hlášení lze konstatovat, že již v té době byla vytvořena základní síť nižších škol.⁵⁾

V roce 1765 byla podle arcibiskupského dekretu zjišťována fakta o počtu, úrovni a sociálních poměrech kantorů a varhaníků. Hlášení došla pouze z krajů bechyňského, boleslavského, kouřimského, žateckého, chrudimského, plzeňského a prácheňského (přitom České království bylo v lednu 1751 rozděleno do šestnácti krajů, spravovaných krajskými hejtmany, které jmenoval stát).⁶⁾ Celkem bylo v těchto krajích 254 škol a tyto zprávy jsou dokladem toho, že ještě v této době působí kantor především jako služebník faráře.⁷⁾

Ovšem fáze z let 1772–1775 jsou první určené pro potřeby státu (resp. shromážděné z nařízení státu), nikoliv církve. Katolická církev měla školství plně ve svých rukou až do doby, kdy na trůn usedla královna Marie Terezie, která se pod vlivem osvícenských myšlenek rozhodla školství reformovat. Tak byla roku 1759 ve Vídni založena Studienhofkommission (dvorská studijní

komise), jež se měla zaměřit na nápravu nevyhovujících poměrů v národním školství.⁸⁾ Nejsilnější podnět k důkladné reorganizaci školství ale vyšel paradoxně od představitele církve. V květnu 1769 totiž pasovský biskup Leopold Arnošt hrabě Firmián předložil královně spis o stavu obecných škol v Horním a Dolním Rakousku.⁹⁾ V dokumentu přiznával, že vliv církve je nedostatečný a je nutno, aby se i světská vrchnost zasadila o zvýšení školní docházky.¹⁰⁾ Návrh biskupské konzistoře byl po projednání předán českému obristovi a rakouskému nejvyššímu kancléři hraběti Rudolfovi Chotkovi. Ten měl zjistit skutečný stav obecného školství v monarchii¹¹⁾ a na základě výsledků tohoto šetření vypracovat plán na zlepšení uspořádání obecného školství ve státě.¹²⁾ Myšlenka, že je to stát, kdo se musí starat o výchovu a vzdělání svých občanů (např. hrabě Perggen r. 1770 prohlásil, že „mládež je nutno vyrvat z rukou kněží“ a že „státu náleží dozíratí přímo na školství“),¹³⁾ se tak začínala realizovat. Dne 28. 9. 1770 vydala Marie Terezie rozhodnutí, že v místech, kde působí školmistr zároveň jako kostelník, pak jako kostelník sice podléhá duchovní správě, ale jako školmistr je plně podřízen státu. Při této příležitosti panovnice pronesla onu dnes již slavnou větu: „*Das Schulwesen ist und bleibet allzeit ein Politicum.*“ Školství je a provždy zůstane záležitostí politickou.¹⁴⁾

Vraťme se však k Chotkovi a jeho obtížnému úkolu. Zpočátku probíhalo šetření poněkud laxně, teprve na Geblerův návrh byla ve Vídni zřízena komise, jež měla reformu nižších a latinských škol připravit.¹⁵⁾ Nejprve ale bylo nutné shromáždit podrobné a pravdivé informace o aktuálním stavu školství v jednotlivých částech rakouské říše. A právě z tohoto důvodu vznikly první „státní“ školní fase.

Co všechno vlastně zemské gubernium, které mělo shromažďování hlášení na starosti, v přiznáních, vypracovávaných na základě císařského nařízení z 5. 12. 1771, požadovalo? Školní fase (slovo *fasse* pochází z lat. přiznání příjmů nebo důchodu ke zdanění)¹⁶⁾ z roku 1772 obsahují přiznání ročních platů učitelů. Zachovaly se pro všech 16 krajů, což je skutečně výjimečné, neboť žádná další hlášení už nejsou takto kompletní. Pro léta 1773–1775 se dochovala hlášení o učitelských platech, počtu dětí

a vzdálenosti přiškolených obcí jen pro kraj berounský, chrudimský a pro Malou Stranu v Praze. Podle císařského nařízení z 24. 12. 1777 se zodpovídaly dané otázky na stav škol městských a hlavních a opět i na platy a schopnost učitelů. Tyto fase jsou dochovány pro kraje budějovický, chrudimský, časlavský, hradecký, litoměřický, rakovnický, tábořský a žatecký. Zprávy z jednotlivých vikariátů o vyučování, službách, počtu žáků a platech učitelů z let 1778 až 1788 existují jen z krajů bydžovského, boleslavského, časlavského, loketského, klatovského, litoměřického, rakovnického a žateckého. Na základě císařského nařízení z 20. 10. 1781 pak vznikly podle předtisku výkazy učitelských příjmů, dotací a stavu škol, ovšem jsou dochovány jen pro kraje chrudimský a litoměřický.¹⁷⁾

Hlášení vypracovávali samotní učitelé, pro každý kraj byl pak zhotoven sumární soupis abecedně podle dominií. Téměř všechna hlášení byla sepsána německy (výjimečně i česky, latinsky či francouzsky).

Tento článek se zabývá obdobím let 1771 a 1772, konkrétně pak srovnáním příznání ze dvou krajů – časlavského a kouřimského.

Hlášení z roku 1772 obsahují příznání ročních příjmů učitelů, a to jak v hotovosti, tak v naturáliích. Peníze v hotovosti dostávali učitelé z důchodu, od kostela a výjimečně i od vrchnosti, naturálie pak jak od kostela, tak od vrchnosti, avšak i v tomto případě byly příjmy od vrchnosti málo časté a nepříliš vysoké. Na svou obživu dostávali kantoři zejména různé druhy obilí (konkrétně pšenici, žito, ječmen, oves a také hrách), a to v zrně nebo ve slámě (z desátku), dále měli úroky z polí, luk či zahrad (to však nebylo příliš obvyklé), také někteří dostávali pivo, brambory, máslo, sýr, sůl a dříví na topení. Většina učitelů také přijímala poplatky od duchovních, tzv. štolu, a odměnu za vedlejší činnost.¹⁸⁾

Seznam příjmů učitelů pro kouřimský a časlavský kraj obsahuje tabulka č. 1 (pro kraj kouřimský)¹⁹⁾ a tabulka č. 2 (pro Časlavsko).²⁰⁾ Oba kraje byly zhruba stejně velké, na Kouřimsku je sice jen 41 panství proti 64 v kraji časlavském, ale počet vesnic s učitelem je téměř totožný (86 na Kouřimsku, 93 na Časlavsku).

Nacházely se zde jak školy parochiální při farních nebo filiálních kostelech, tak městské. Děti se v těchto nižších školách učily čtení, psaní, počtům a katechismu,²¹⁾ ale také hudbě (např. anglický cestovatel Charles Burney, který v roce 1772 prošel téměř všechny oblasti Čech, napsal, že nejen v každém městě, ale i na vesnicích, kde byla škola, provozovaly děti hudbu).²²⁾ Kantor totiž zpravidla působil také jako zvoník, varhaník, kostelník nebo obecní písař (a za tyto služby dostávali mnohdy zapláceno lépe než za práci ve škole).²³⁾ Jen výjimečně mělo město či obec vlastního varhaníka a někde měl učitel dokonce pomocníka (např. v městě Kolíně platili kantor, pomocníka, preceptora i varhaníka).²⁴⁾ Jak ale dokládá ve svém hlášení kantor z městečka Chotusice, ne vždy byl učitel hudebně nadaný, a proto bylo nutné „*pro čest božskou*” najmout si na provozování hudby v kostele nějakého muzikanta, „*ktorej byl v muzice zbiehly*”.²⁵⁾ (viz přílohu č. 1) Jak již ale bylo řečeno, kantor, který se živil pouze učením dětí, měl příjmy podstatně nižší, a to také z toho důvodu – jak píše jiný učitel, tentokrát ze vsi Pertoltice –, „*ponievadž chudych lidí a sirotky darmo učí*”.²⁶⁾ (viz přílohu č. 2)

Průměrný peněžní příjem učitele byl v kraji kouřimském necelých 71 zlatých, na Čáslavsku o něco méně, 66 zlatých.²⁷⁾ Rozdíly v platech však byly velmi rozdílné (viz tabulku č. 3). Tak např. ve Vostředku na Kouřimsku nebo v Souticích na Čáslavsku představoval celkový příjem učitele pouhých 6 zlatých za rok, zatímco třeba v Janovicích či Pyšelicích dostával kantor ročně téměř 100 zlatých (viz tab. č. 1 a 2).²⁸⁾

Také příjmy v naturáliích se značně lišily. Obecně lze říci, že surovinou, kterou dostávali učitelé nejčastěji, bylo žito (na Kouřimsku 55 z 86, v kraji čáslavském pak dokonce 81 z 93 kantorů). Průměrně přitom obdrželi ročně v obou krajích zhruba 9 měric. Přibližně stejně, tentokrát necelých 9 měric, činil příjem ovsu, avšak tento druh obilí dostávali učitelé jen velmi zřídka, v kraji kouřimském jen 5 kantorů, na Čáslavsku o něco více, asi 1/3 z celkového počtu učitelů. Ječmene dostávali v průměru přibližně 3 měrice, a to 34 kantorů na Kouřimsku a 49 na Čáslavsku, pšenice potom zhruba 2 měrice (dostávalo ji ale jen 27 „kouřimských” kantorů a 33 z Čáslavska), hrachu měli učitelé

(a to jen 18 z 86, resp. 31 z 93) nejméně, v průměru asi 1,6 měřice na Kouřimsku a pouhou 1 měřici v čáslavském kraji. Rozdíly byly skutečně velké, např. v Kolíně dostávali výše jmenovaní kantor, pomocník a varhaník rovných 50 měřic žita, zatímco v „chudém“ Vostředku měl učitel jen 1 měřici žita na rok.

Jak jsem již uvedla, zahrnoval příjem v naturáliích také pivo, ale i máslo, sýr, brambory či sůl. Nebyl to však jev příliš častý (např. máslo či sýr odebírali jen dva či tři učitelé v kraji, poněkud lepší byla situace u piva, dostávalo jej 14 lidí v kouřimském kraji a 33 kantorů na Čáslavsku) a také množství těchto potravin nebylo příliš vysoké. Poněkud častěji dostávali učitelé dříví na topení (celkem 25 učitelů), tyto údaje jsou však uvedeny pouze u kraje kouřimského, a to průměrně 4 sáhy.

Příjmy od vrchnosti dostávali v celém kouřimském kraji pouze 4 kantoři, na Čáslavsku 5 učitelů, jednalo se přitom nejčastěji o peníze, žito či pivo, šlo ovšem skutečně pouze o malé částky, resp. množství. Nejlépe se měl v kraji čáslavském školmistr z Lukavce, který dostával od vrchnosti rovných 33 zlatých, na Kouřimsku měl zase učitel působící ve Voděradech příjem od vrchnosti dokonce více než 44 zlatých a nadto dostával také pšenici, žito, ječmen, hrách i pivo.

Co se týče štol a jiných akcencí (tedy odměn za příležitostnou práci či vedlejší činnost, jako např. pohřby či různé koledy, jichž se kantoři často a rádi účastnili; srov. přílohu č. 1 a 2), dostávali kantoři průměrně za rok 19 zlatých (celkem tento příspěvek uvedlo 70 učitelů pro kraj kouřimský), resp. 16 zlatých (v tomto případě, tedy na Čáslavsku, dostávali štolu až na jednoho kantora všichni). Vedlejší příjem tedy nebyl pro kantory zanedbatelný, což také potvrzuje skutečnost, že takováto činnost byla téměř pravidlem.²⁹⁾

Jak dokládají výkazy (přílohy č. 1 a 2), na platu pro svého učitele se vždy podílelo několik obcí, k učiteli totiž docházely děti z vesnic vzdálených zpravidla půl hodiny cesty pěšky od místa učitelova působení.³⁰⁾ Příjem ani místo ale neměl kantor jisté. Tak např. školmistroví působícímu ve vsi Vitice, který kromě vitických učil ještě děti ze sousední vsi Lipany, odmítly v roce 1771 tyto vesnice poskytnout pole, které pravidelně dostával

k využívání, s odůvodněním, že jsou zlé časy. Na jiných místech zase svého kantora raději propustili, než aby mu museli platit³¹⁾ (viz též přílohu č. 3).

Děti měl kantor na starosti obvykle kolem sta (srov. přílohu č. 1), avšak docházka byla (také proto, že děti pracovaly v létě na poli nebo pásly dobytek) velmi nepravidelná.³²⁾ (viz též přílohu č. 3) Počtem dětí a jejich docházkou se však zabývají až fase mladšího data, po vyhlášení *Všeobecného školního řádu*, kdy byla zavedena všeobecná školní docházka a problém absencí se následně ukázal být jako jeden z nejpálčivějších.³³⁾ Ve fasích z roku 1772 se sice lze také setkat se stížnostmi na častou absenci dětí ve škole, ovšem ta je zde spojována spíše s problémem jiným – totiž příliš velké vzdálenosti mezi bydlištěm dětí a místem působení učitele. Autory těchto stížností jsou v tomto případě obvykle faráři (učitelé si v souvislosti s výkazem svých příjmů postesklí spíše nad celkovou chudobou lidí,³⁴⁾ totiž že učí děti nemajetných rodičů zadarmo a také mnoho pohřbů vykonávají zdarma),³⁵⁾ kteří měli za úkol přiznání učitelů (jakožto jejich „nadřízení“) kontrolovat. Často totiž děti musely docházet do školy vzdálené třeba i dvě hodiny chůze od domova, což bylo především v zimě velmi náročné (viz přílohu č. 3).

Ačkoliv se tedy školní fase z roku 1772 týkaly převážně finanční situace učitelů, poskytovaly i informace výše zmíněného charakteru, které mimo jiné ukazují, jak hustá byla v této době síť škol (resp. její „nedostatky“ – faráři uváděli konkrétní návrhy, kde je nutné nebo kde by bylo vhodné ustanovit školmistra), ale také např. ze zmínek ve všech zde uvedených přílohách lze usuzovat na opravdu bídné poměry v tehdejší společnosti, neboť – jak již bylo naznačeno – objevují se zde skrytější či zřetelnější narážky na chudobu lidí a laxní přístup vrchnosti. Mnozí, např. kouřimský děkan (viz přílohu č. 3), si ale právě od těchto hlášení slibovali nápravu mnohých věcí, jako třeba poskytnutí větší jistoty učitelům ohledně příjmů nebo zlepšení sítě škol. Spatřovali tedy ve školních fasích nikoliv jen pouhé přiznání příjmů bez jiného účelu, ale především nástroj k tomu, aby byl tehdejší stav ve školství změněn, předpokládali, že bude následovat reakce ze strany státu.³⁶⁾

Jak je tedy vidět, byli si všichni „zainteresovaní“ vědomi vážnosti těchto hlášení, totiž že mají sloužit jako podklad pro přípravu školské reformy a mohou tak zcela změnit dosavadní situaci. Do jaké míry ale byly školní fase nakonec skutečně při přípravě *Všeobecného školního řádu* využity, se mi zjistit nepodařilo, lze jen usuzovat z jeho konečné podoby. Avšak jedno je jisté – jednalo se o první dokumenty tohoto druhu vypracované z nařízení státu a určené pro jeho potřeby a fakt, že *Všeobecný školní řád* z roku 1775 obsahuje také paragraf týkající se takového hlášení (§ 69), je důkazem jejich významu a potvrzuje, že ačkoliv fase z let 1772–1775 nebyly ještě příliš utříděné a propracované, měly jistě vliv na podobu školství na konci 18. století.

Význam fasí tkví právě v tom, že je lze pojímat jako pramen pro dějiny politické, tedy jako součást školské reformy Marie Terezie (jak to doposud činila většina badatelů, kteří s tímto pramenem pracovali). Lze zde najít též údaje genealogické a místopisné, ale také je lze chápat jako pramen poskytující cenná fakta o „obyčejném“ životě lidu, učitelů i jejich žáků. Myslím však, že právě po této stránce je třeba školní fase ještě podrobně prostudovat – a to je úkol velice náročný právě kvůli jejich rozsahu.

Tato práce představuje spíše jen obecný nárys toho, co vlastně fase znamenají (s nástinem jejich historie a vývoje až do roku 1869) a co obsahují (tzn. i jak se jejich obsah měnil). Také „statistické“ srovnání jednotlivých krajů, zde opět pouze načrtnuté, by bylo vhodné provést u všech krajů s přihlédnutím k přírodním podmínkám, jimž jsem se v tomto příkladu záměrně vyhnula. Fond školních fasí je ovšem natolik rozsáhlý, že námětů ke zpracování skýtá skutečně nepřehledné množství, přičemž většina jich zatím využita nebyla.

Příloha č. 1

Příznání příjmů kantora z městečka Chotusice v kraji čáslavském³⁷⁾

Příznání příjmů a živnosti kantora školy chotuské Václava Ballana na panství jeho hraběcí milosti Thunovské

1) od milostivé vrchnosti poskytovaného deputátu

totiž:

žita	3 strychy
hrachu	1 strychy
ječmene	1 strychy
pšenice	1 strychy
piva	2 sudy (?)
dříví	3 sáhy
peniez	8 zl.

2) Od městečka chotuského dáno svému kantorovi

totiž: Od starodavných let od roku 1692 založili a uvolili svému kantorovi posnopny davati 8 strychů žita a podobně 1 strych rolí (?), za literní zpiev a za každodenní klekání zvoniení, ponievadž ale ten kantor nebyl žádný musicus, kterému posnopny davali, tak sobie vyhledali jiného, ktorej byl v muzice zbiehlý, aby tudy chram Panie oslaveniejší a pan Buh uctivaniejší byl, pro čest božskou to učinivše přidali kantorovi k tiem 8 strychům ještě 4 strychy žita, tak jemu obojího davaji 12 strychů, aby mohl živ byti a tudy jak v muzice, tak zvoniení klekání celé obci se zadost činí.

Koleda vánoční vynáší	2 zl.
Koleda svatomartinská	30 kr.
Koleda o posvícení chrámu Panie	1 zl.
Koleda na sv. Kryštofa	1 libra vajec

Za celý rok

Funusy, ty vynesou nejvíc, když lidé promírají, 3 anebo 4 zl. Stý příčina že je velika chudoba u lidí, a kantor ji s nima trpí. 1 funus stareho člověka za 12 krejcarů, a 6 jich zadarmo. Jeden od druhého nemůžu živ bejt.

Sobotales od devadesati nebo sta deti je takový, obec dobrý skutek učinila, a kantorovi dala pod 4 strychy rolí za muziku, i literní učení též

za dříví, že však ale kantor k tomu své semeno na vorbu musí dat, vezmouc všechnu útratu a naklad, nic druhé k lepšímu nemá, proto v tej roli samá rozličná tráva a jiný neřád se plodí víc než obilí.

3) od filiálního kostela ze vsi Bojmany

Těž starobylnej plat, totiž od sednic sousedův každý dává 1 a půl libry másla a 6 kr. za sůl. Činí v sumě 10 liber a půl.

peniez za sůl 42 kr.

4) ze vsi Vlačice

těž starobylný plat neb maslo od čtyř sousedův jeden každý 1 a půl libry, za sůl 6 kr., činí v suě 6 liber. peniez 24 kr.

5) ze vsi Horcky

těž starobylnej plat nebo maslo od jednoho každého 1 a půl libry a po 6 kr. za sůl, činí 6 liber, za sůl 24 kr. Když ale maslo nedají, tak libru po 10 kr. plateji.

Tyto celé dvě vesnice Bojmany a Vlačice po sousedu ty kantorovi vozeji 3 sáhy dříví z lasky, jeden rok Bojmanský, druhý rok vlačický, tak přijde na jednoho za dvě leta půl sáhu přívíst.

Václav Gallan
kantor chotuský

Příloha č. 2

Přiznání příjmů kantora ze vsi Pertoltice na panství čechtickém v čáslavském kraji³⁸⁾

Dle milostiveho nařízení ja níže psane v pravdě vyznavam, že tak celoročně pro me vyživovani od osadniku dostavam totiž:

na peniezich:

od chramu pertoltickeho	35 kr.
od fundačni mše de Requiem	1 zl. 12 kr.
od chramu Panie hněvkovského od mše	1,10
od hněvkovsky osady	45 kr.

od funusu min aneb vice

od učeni ditek neb sobotales: ponievadž chudych lidi a sirotu darmo učim 3 zl.

obili duteho od osadniku chramu panie pertoltickeho:

žita 1,3 strychu

obili v slamě posnopneho:

od osadniku chramu panie pertoltickeho:

žita 3 mandele 14 snopů

ječmene 3,14

ovsa 3,13

od osadniku chramu panie hněvkovskeho totiž:

žita 4 mandele 9 snopů

ječmene 3,4

ovsa 4,7

suma všeho posnopneho:

žita 8 mandelů 8 snopů

ječmene 7,3

ovsa 8,5

a tak pro me vyživovani 50 zl.

Že tomu tak jest podpisem me vlastní ruky a přitisknutim vosku stvrzení davam v městě Pertolticích dne 19. ledna 1772.

Hlášení kouřimského vikáře o potřebě ustanovit v kraji nové školmistry³⁹⁾

Consignatio

Locorum seu pagorum in quibus necessario esset Ludirector pro instruenda juventute in legendo et scribendo, ubi dicta juventus modo procul debet adire scholam ad Ludimagistrum aliquem fundatum a Dominiis aut aliquem existentem in loco non fundatum.

In districtu Curimensi Vicariati Curimensi in Territorio Decanatus Zasmuniensis.

In hoc Zasmunensi Dominio pertinente ad illustrissimum excellentissimum D. D. chilipsum Comitem de Sternberg in majoribus populosis pagis a Parochia procul chotantibus Chvatliny, Škvrňov et Malotice, licet ubique sint Ecclesia, ad nos tamen Ludi-magister nullus est, Škvrňov autem maxime necessarius est ut fundetur, juventus enim in bona aura vix intra spatium duarum horarum ab illac Zasmunium pervenire potest.

In Dominio Costelecensi ad Nigras sylvas.

In hoc dominio pertinente serenissime Duxissa de Sabandia et Piemont sunt aliqui ludirectores fundati partim a Dominio, partim etiam ab Ecclesia suum salare participant ab anno civiter 1754 in Parochialis Ecclesia ubique et in filialibus aliquibus tantum. In territorio Parochie Kostelecensi ad Nigras sylvas.

In hoc territorio necessarius est ludirector in pago Konojed, ubi est filialis Ecclesia S. Martini distans bona hora itineris ab oppido Kostelec, ad quam Ecclesiam pertinent adhuc duo pagi magni Světice et Vyžlovice existentes media hora via a Konojedy inter sylvas. Ex his pagis Kosteletium bona semialtera hora in aestate habent via juventus autem ab parvum gressum via intra duas horas Kostelecium pervenire potest, ideo etiam nullus numquam ab illac ad scholam.

In territorio Parochia Witicensis, quia autem pagus magnus est et habet non procul a se pagos parvos in vicinia, necessarium haberent ludirectorem - licet Kostelecium ab hoc pago distet una hora, et Parochialis Witicensis Ecclesia, ac filialis Wojsavicensis partiter tamen hora una,

nihil minus tamen in hyeme est via intractibilis adultis hominibus, quoquo itur, multo difficilius parvulis, quia aliunde et in hoc pago et in aliis ubique in vicinia in in eo tractu Vicariati nullus mititur in aestate ad scholam, etiamsi sit Ludimagister in loco vix aliquis in aestate videtur in schola, occupatur enim juvenus et parvuli sive masculini sive feminini sexu labore in campuso parcuus pecorum, et robotare, si itaque non frequentant scholam in hyeme, in aestate non possunt.

In Dominio Skvorensi pertinente serenissima duxissa de Sabandia et Piemont:

In territorio Parochia Hradesinensis:

In oppidulo Auval in Regia via loco populoso necessarius foret fundandus Ludirector, ubi existat capella publica cum cemeteris distet autem Auval a Skvorec oppidulo, ubi est Ludirector fundatus pro Parochiali Hradesinensi; una bona hora, pro parvus in aestate plus quam semialtera, in hyeme autem pro parvis ob altitudinem montis quem conscendere debent est locus inacceptabilis.

Pariter in Pagi Doubravice pertinente ad Candec Parochia necessarius est Ludimagister, pagus hic est Dominii Nigro-Kostelensis sub eodem jure Patronatus Serenissima Duxissa de Sabandia et Piemont est pagus magnus populosus, juvenus multa, sed valde remobus a Skvorec, ab illac nemo numquam mittitur ad aliquem scholam ob defectum Ludimagistri.

In territorio Parochie Schlusticensis ejusdem Dominii:

In Parochiali loco Schlustice solum est fundatus Ludirector a Dominio, nihilominus tamen pagi pertinente Parocho Schlustitensis aliqui sunt valde remoti et inter sylvas siti, inter istos pagos summe necessarius fundandus esset Ludirector in Pago Březí ad filialem Ecclesiam cui sunt adientes non procul pagi Babice, Babiežky, Strašín, Pacov in quibus homines plane sylvestres existant vix unes vel alter scit modicum legere. Dictus pagus Březí cum reliquis ... pagis pertinet ad Dominium Uhreniovense sed sub eodem jure Patronatus existit sicut Ecclesia Schlesticensi, neque sub jure Patronatus serenissima Duxissa de Sabandia et Piemont.

In Districtu Czaslaviensi et Vicariatu Curimensi

In territorio Parochia Solopiscensis

Pago magno – Hořovice, ubi est capella publica pertinens ad Parochia Solopiscensis proximis sunt duo pagi remotissimi a Parochiali loco

nempe duabus horis distantes, quo juvenes horitantum (?) in hyeme, imonei (?) in aestate venire potest, una hora distet pagus Lindice a Parochiali loco et a Roschovice, nihilominus tamen et Lindic bonum esset si fundaretur Ludirector, ubi docet legere, scribere enim non scit, quidam cantor non fundatus, seu adituus ubi capella publica, qui aliquid valde, parum ex V a Dominio accipit. Locis Parochialis pertinet illustrissimo Domino D. Baroni Warda de Kunvald, pagus autem Roschovice et Lindice pertinet Domino lindicensi illustrissimo D. D. Ivanni Baptista Comiti de Karanagh.

(...) Consignationem ad (...) Mandatum Reverendissimi ac illustrissimi Archi-episcopalis Consistorii dum humillime de pono una simul et ... demissime referre debeo de Ludirectoribus, aliquo esse fundatus, aliquos non fundatus, sed tantum ad placitum Domini ad Patroni sint.

Primo In pagus Vitice ubi est Ecclesia Parochialis est fundatus Ludirector a Dominio, Communitas pagi Viticensis, et huic proxima communitas pagi Lipanensis, ubi ab imme morabili tempore semper possidebat ad suum usum Ludirector campum semi-alterus modi in utroque loco, modo ista communitates hoc anno in volunt agrum accipere, et hunc dicunt esse communitatis, et quod sint maletempora, ideo hunc agrum ac amplius volunt relinquere

Secundo In aliis locis multis ubi Ludimagistri ad Parochiales Ecclesias non sunt fundati, quod a Dominiis vel a communitatibus accipiunt, dicunt Domina et communitates esse ista ad libitum et subunde, qua consveta sunt, illis detrahunt et denegunt, ita, ut sit impossibile talibus vivere et curati loci si defendum Ludirectorem, habent cum officialibus Domini vel cum communitatibus discordis.

(...) sine mea minima prescriptione humilime hoc ad Reverendissima ac illustrissima Archi-episcopalis consistoriam eo fine, ut (...) medium dignaretur facere, ut omnes Ludimagistri sive sint fundati sive non sint, qui tamen ab antiquis consuetudinem aliquod suum salare, vel deputatum aut accidus habent pro sua sustentatione, consignationem horum in dyplo perficiant, et curent illam a Dominio vel filiali a Dominio constituto, et a Parocho loci subscribi, quam Vicarius foraneus in testimonium etiam subscriberet, et unum exemplar pro memoria habeat Dominium, alterum Parochus loci, Ludirector exinde pro se copiam, et sic

impositerum comunium discordarum esset finit. Datum Curimi in Offi-
cis Vicariatus foranei Archi-episcopalis die 29. Juli 1771.

Thomas Josephus Skřivánek
decanus curimensis
Archi-episopalis Vicarius foraneus

Příznání

Míst nebo vesnic, ve kterých by byl nutný školmistr pro vzdělávání mládeže ve čtení a psaní, kde řečená mládež zdaleka musí docházet do školy k nějakému školmistrovi ustanovenému z panství nebo k někomu v místě, kde není ustanoven.

V kraji kouřimském, vikariátu kouřimském na území děkanátu zásmuckého. Na tomto zásmuckém panství náležejícím nejjasnějším a nejvýtečnějšímu pánu panu hraběti ze Šternberka, ve větších lidnatých vesnicích od fary daleko (...) – v Chvatlinách, Škvrňově a Malotických, přestože jsou zde kostely, přece tu žádný učitel není, ve Škvrňově však nejvíce je nutné, aby byl umístěn, neboť mládež při dobré přízni stěží do doby dvou hodin odtud do Zásmuk mohou dojít.

V panství Kostelec n. Černými lesy

V Kostelci náležejícímu nejjasnější kněžně ze Sabandia a Piemontu jsou nějací školmistři ustanovení zčásti z panství, zčásti také od kostela svůj plat dostávají od roku 1754 ve farním kostele a v nějakých filiálních. Na území fary kostelecké nutný je školmistr ve vesnici Konojedy, kde je filiální kostel sv. Martina, vzdálené dobrou hodinu cesty od města Kostelec, k jehož kostelu patří ještě dvě vesnice velké Světice a Vyžlovice ležící půl hodiny cesty od Konojed uprostřed lesů. Z těchto vesnic je to v létě do Kostelce dobré půldruhé hodiny cesty, mládež však malými kroky cestu za dvě hodiny do Kostelce je schopna ujít, tak také žádný nikdy odtud poslán do školy není.

Na území fary vitické, protože však ves je velká a má nedaleko malé vesnice v sousedství, potřeba by bylo školmistra – třebaže od Kostelce je vzdálena 1 hodinu, a farní votický kostel i filiální vojslavický stejně tak 1 hodinu, nicméně přesto v zimě je cesta nemožná pro dospělé lidi, kamkoli jdou, mnohem obtížnější pro maličké, že odjinud jak v té vsi, tak v jiných v sousedství v prostoru vikariátu nikdo není poslán v létě do školy, i když je učitel v místě, stěží v létě někdo je viděn ve škole, neboť mládež a malí, chlapani či dívky, jsou zaměstnání prací na poli a pasením dobytka, jestliže i tak ne často do školy v zimě chodí, v létě nemohou.

V panství škvoreckém náležejícím nejjasnější kněžně ze Sabandia a Piemontu

Na území fary hradešínské:

V městečku Úvaly na královské cestě, místě lidnatém, nutné by bylo ustanovit školmistra, stojí zde veřejná kaple se hřbitovem, Úvaly jsou ale vzdáleny od městečka Škvorce, kde je školmistr ustanoven za faru hradešínskou, jednu dobrou hodinu, pro malé v létě více než půldruhé hodiny, v zimě ale pro malé kvůli výšce hor, odkud musejí sestoupit, je místo nepřijatelné.

Stejně tak ve vsi Doubravčice náležející k faře (...) nutný je učitel, ves ta je na panství černokosteleckém pod patronátním právem nejjasnější kněžny ze Sabandia a Piemontu ves je velmi lidnatá, mládeže mnoho, ale velmi vzdálená od Škvorce, z ní nikdo nikdy není poslán do nějaké školy kvůli tomu, že tu schází učitel.

V území sluštické fary tohoto panství:

Na farnosti Sluštice jediný je školmistr z panství, nicméně přece některé vsi náležející k faře sluštické jsou velmi vzdálené a mezi lesy ležící, mezi těmi vesnicemi nejvýše je nutné ustanovit školmistra ve vsi Březí k filiálnímu kostelu, k níž jsou připojeny nedaleké vesnice Babice, Baběžky, Strašín a Pacov, v nichž lidé zcela jsou negramotní (?), z nich sotva jeden nebo dva umějí číst. Řečená ves Březí s ostatními vesnicemi náleží k panství kouřimskému, ale je pod patronátním právem kostela sluštického, jakož i pod patronátním právem nejjasnější kněžny ze Sabandia a Piemontu.

V kraji čáslavském a vikariátu kouřimském

U velké vsi na území fary solopyské, Hořovice, kde je veřejná kaple, která náleží k blízké faře solopyské, jsou dvě vsi nejvzdálenější od farnosti, zajisté dvě hodiny vzdálené, kde mládež v zimě., v létě ... přijít nemůže, ves Lindice je jednu hodinu vzdálená od farnosti a od Rošovic, nicméně přece i zde by bylo dobré ustanovit školmistra, který učí čtení, psaní, neboť neví, zajisté kantor ustanovený, nebo když přišel do veřejné kaple, že někdo velmi, málo z ... od panství dostane (?). Místo farní náleží nejjasnějšímu pánu p. baronu Wardovi z Kunvaldu, vesnice ale Rošovice a Lindice náležejí lindickému pánu nejjasnějšímu panu Ivanu Baptistovi hraběti z Karanaghu.

Přiznání podle (...) nařízení konzistoře nejuctivějšího a nejjasnějšího arcibiskupa, tu nejponíženěji odevzdávám, stejně jako s nejpokornějším poklonou mám povinnost zpravit o školmistrech jak ustanovených, tak nikoliv, ale tolik k libosti panství k patronu ať jsou (?).

Zaprvé ve vsi Vitice, kde je farní kostel, je ustanoven školmistr z panství, obec vsi vitické a ta neblížejší obec vsi lipanské, kde odnepaměti vždy měl školmistr k svému užívání pole půldruhého v obou obcích, obce ale tohoto roku nechtějí, aby pole dostal, a říkají, že toto je obcí a že jsou zlé časy, takže si pole chtějí nechat.

Za druhé v mnoha jiných místech, kde učitelé k farním kostelům nejsou ustanoveni, že z panství nebo z obcí přicházejí, říkají na panstvích a v obcích, že je to k libosti, a hned poté, co si zvyknou, je odvádějí a zřikají se jich, takže je pro ně nemožné tam žít, a jestliže na spravovaných místech je třeba bránit školmistra, mají se služebníky z panství nebo z obcí spory.

(...) bez mého nejmenšího ustanovení ponížně to k nejuctivější a nejjasnější konzistoři arcibiskupské na konec, že (...) se sluší učiniti, aby všichni učitelé buď ustanovení, nebo ne, kteří přesto odedávna podle zvyku něco svého platu nebo deputátu nebo příjmu mají pro své vyživování, jejich přiznání ve dvojím zhotovili, a dali ho na panství nebo pobočce z panství ustanovené (?) a na faru podepsat, aby se vzdálený vikář na dosvědčení také podepsal, a jeden exemplář na památku ať mají na panství, druhý na faře, školmistr dále pro sebe kopii, a tak uložením aby obecné spory byly skončeny. Dáno v Kouřimi v úřadu vikariátu arcibiskupského dne 29. července 1771.

Tomáš Josef Skřivánek
děkan kouřimský
vzdálený arcibiskupský vikář

Příloha č. 4

Hlášení brodského vikáře o potřebě ustanovit nové učitele⁴⁰⁾

Districtu Curimensi Vicariatus Brundusiensis

Consignatio Locorum in Districtu Curimensi Vicariatu Brundusiensis existentium, in quibus ut novi Ludirectores fundentur est summe necessarium, tum illorum ubi subinde Ludirectores existent, sed a nemine stabiliti labore manuum suarum panemquadrentes miseram durunt vitam.

- 1) Dominium: Caesareum Brundusiense
- 2) Parochia ad quam locus spectat: Decanatus Brundusiensis
- 3) Locus in quo Ludirector est fundatus: Brandeis
- 4) Pagi in quibus Ludirectores subinde existent, sed a nemine fundati miseram durunt vitam: Zaap
- 5) Pagi in quibus ut Ludirectores stabiliantur est summe necessarium: Taussim (Toušeň?) ob nimiam prolium (...) et (...) ob loci distantiam adjacentes plures vicinos pagos et filiales Ecclesias

- 1) Caesarum Brundusiense
- 2) Decanatus Schellasovicensis
- 3) Schellasovice (Čelákovice)
- 4) Magno: Senice, Přerov, Nehvizdy
- 5) Čejanice ob distantiam

- 1) Caesarum Brundusiense
- 2) Parochia Předměřice
- 3) Předměřice
- 4) Kostelno-Hlavno
- 5) Popovice et Kochanise ob loci distantiam et prolium ipsiam

- 1) Caesarum Brundusiense
- 2) Parochia Chotielovitz
- 3) Chotielov

- 1) Conventus S. Anne Vetero-Praga
- 2) Administratura Jirnense
- 3) Jirny

Překlad přílohy č. 4

Kraj kouřimský   vikariát českobrodský

Potvrzení míst v kraji kouřimském, ležících ve vikariátu brodském, kde je nejvýše nutné, aby byli ustanoveni noví školmistři, tak (také) oněch (míst), kde čas od času školmistři jsou, ale nikým natrvalo ustanovení, pracují svýma rukama na čtvrtinu chleba a bídny život snášejí.

1) Panství: (...)

2) Fara, k níž místo se vztahuje: (...)

3) Místo, kde je školmistr ustanoven:

4) Vesnice, kde jsou školmistři čas od času, ale nikým neustanovení bídny život snášejí...

5) Vesnice, kde je nejvýše nutné, aby byli nastálo ustanoveni: (...)

Poznámky

- 1) SÚA, Školní fase 1772 – 1869, s. 3.
- 2) Tamtéž.
- 3) Tamtéž.
- 4) Tamtéž.
- 5) J. Hanzal, *Nižší školy v Čechách v 17. a 18. stol.* Muzejní a vlastivědná práce 10, 1972, s. 155.
- 6) V. Štverák, *Pedagogická literatura na přelomu 18. a 19. stol.* Praha 1986, s. 12.
- 7) J. Hanzal, *Nižší školy v Čechách v 17. a 18. stol.* Muzejní a vlastivědná práce 10, 1972, s. 161.
- 8) V. Štverák, c. d., s. 14.
- 9) Z. Veselá, *Příspěvek k dějinám českého školství.* Brno 1989, s. 9.
- 10) A. Faimonová, *Dějiny školství rakouského od nejstarších dob až po rok 1848 I.* Telč 1910, s. 113.
- 11) J. Cach a kol., *Výchova a vzdělávání v českých dějinách 2,* Praha 1989, s. 128.
- 12) V. Štverák, c. d., s. 16.
- 13) A. Faimonová, c. d., s. 98.
- 14) V. Štverák, c. d., s. 18.
- 15) J. Cach a kol., c. d., s. 128.
- 16) J. Mrzena – V. Štverák, *Felbiger a Kindermann – reformátoři lidového školství.* Praha 1986, s. 27.
- 17) SÚA, ŠF, s. 5n.
- 18) SÚA, ŠF, i. č. 1, kartón č. 3.
- 19) Tamtéž.
- 20) SÚA, ŠF, i. č. 1, kart. č. 2.
- 21) J. Hanzal, *Rozvoj nižšího školství v Čechách na konci 18. století.* HUCP 7, 1966, s. 94.
- 22) J. Hanzal, *K dějinám nižšího školství před r. 1775.* HUCP 6, 1965, s. 82.
- 23) Z. Veselá, c. d., s. 8.
- 24) SÚA, ŠF, kart. č. 3.
- 25) SÚA, ŠF, kart. č. 2.
- 26) Tamtéž.

- ²⁷⁾ Např. na třeboňském panství ve stejném roce činil průměrný příjem učitele 60 zlatých; srov. M. Novotný, *Nižší školy na třeboňském panství ve světle školních fází druhé poloviny 18. století*. Opera historica 4, 1995, s. 202.
- ²⁸⁾ Srov. opět Třeboňské panství – nejméně dostával učitel ve Slověnicích – jen 14 zlatých 50 krejcarů, nejvíce pak ve Veselí nad Lužnicí, a to 134 zlatých 42 krejcarů. M. Novotný, c. d., s. 202.
- ²⁹⁾ Z. Veselá, c. d., s. 8.
- ³⁰⁾ V. Štverák, c. d., s. 23.
- ³¹⁾ SÚA, ŠF, kart. č. 3.
- ³²⁾ Z. Veselá, c. d., s. 8.
- ³³⁾ SÚA, ŠF, s. 2.
- ³⁴⁾ Srov. též F. Dvořáček, *Soupisy obyvatel v Čechách, na Moravě a ve Slezsku 1754 – 1921*. Čsl. statistický věstník 5, 1923.
- ³⁵⁾ SÚA, ŠF, kart. č. 2.
- ³⁶⁾ SÚA, ŠF, kart. č. 3.
- ³⁷⁾ SÚA, ŠF, kart. č. 2.
- ³⁸⁾ Tamtéž.
- ³⁹⁾ SÚA, ŠF, kart. č. 3.
- ⁴⁰⁾ Tamtéž.

RUSKO-JAPONSKÁ VÁLKA

V polovině 19. století se Dálný východ stal středem zájmu politiky evropských velmocí a jejich nového konkurenta – USA. Dvě nejvýznamnější říše oblasti, Čína a Japonsko, se dostaly pod silný tlak. Průlom izolační bariéry Japonska se datuje k roku 1854, kdy americký komodor Perry přiměl pod hrozbou děl svých lodí druhou stranu, aby otevřela k obchodu přístavy Nagasaki, Šimoda a Hakodate. Brzy následovali Britové a Rusové.¹⁾

V Číně využily velmoci vnitřního rozvratu impéria a korupce místodržících. Protizápadní frakce byla ochromena okupací Pekingu v roce 1860 a v následných „opiových válkách“ byla *Říše Středu* donucena k ústupkům. Nicméně izolacionistická klika zůstala u moci a způsobila fatální nepřípravenost Číny v následujícím konfliktu právě s Japonskem.²⁾ To se nacházelo v 60. letech v obdobné situaci, ale silný reformní proud kolem císaře Mucuhita Meidžiho dokázal kontakty se Západem přeměnit v trvalou spolupráci, a to především s Velkou Británií, s jejíž pomocí hodlal vybudovat silnou armádu a námořnictvo k dosažení tradičního cíle japonské zahraniční politiky – Koreje. Tam se jeho zájmy ale musely nevyhnutelně střetnout s Čínou, která se odmítala zříci patronátu nad poloostrovem. Napětí se zvyšovalo již od roku 1876 a válečný konflikt se naplno rozhořel v létě 1894.³⁾ Jednoho z prvních incidentů se zúčastnil jistý kapitán Heihačiró Togó, osobnost, která bude pro rusko-japonský konflikt klíčová.⁴⁾ Diametrálně odlišný přístup k industrializaci a budování armády, její výzbroje i důstojnického sboru, přinesl rychlé rozhodnutí: 21. listopadu padla významná námořní základna Port Arthur (dnes Lü-šun) a 12. února kapitulovali Číňané se zbytkem loďstva ve Vejhaveji (Wei-chaj). Japoncům už nic nebránilo v přísunu pozemních jednotek na kontinent a čínská vláda uzavřela s protivníkem 17. dubna 1895 mír v Šimonoseki.⁵⁾

Japonci neotáleli. Zmocnili se poštovních úřadů, zavedli japonský daňový systém a pod záminkou výcviku odstranili z korejské armády důstojníky a nahradili je vlastními.⁶⁾ Japonsko začalo ohrožovat postavení evropských velmocí v Asii.

Jako první se ozvali Rusové, kteří měli s Koreou a Mandžuskem vlastní plány. Chtěli totiž získat teplomořský přístav a již delší dobu pošilhávali právě po Port Arthuru. Navíc stavěli transsibiřskou magistrálu, jejíž jeden úsek měl vést přes Mandžusko. Podporováni Francií a Německem „doporučili“ Japonsku 23. dubna, aby se vzdalo Port Arthuru. Rusové měli ve Vladivostoku tichomořskou flotilu a japonský velvyslanec v Petrohradu hlásil, že Rusko je připraveno na válku.⁷⁾ Tu si Japonci bez podpory USA a Velké Británie nemohli po konfliktu v Číně dovolit a po revizi mírové smlouvy Rusům odstoupili poloostrov Liaotung (japonský název Kvantung) a Port Arthur. Potupné vzdání se válečných úspěchů podnítilo v Japonsku silnou vlnu nacionalismu, zvaného *nippon šugi*. O deset let později svou setbu Rusové sklídí...

Na cestě k válce

Rusové se o Dálný východ zajímali již od dob atamana Jerma-ka, ale intenzivnější zájem mu počali věnovat až po pacifikaci Kavkazu. Prioritou bylo zajištění Sibíře a jejího přírodního bohatství, do Mandžuska a Koreje posléze zaměřila tradiční ruská expanzivní politika. V roce 1891 položil následník trůnu Nikolaj Alexandrovič (pozdější ruský car Mikuláš II.) základní kámen transsibiřské magistrály. Rusové se navíc imperiální politikou snažili kompenzovat pokles prestiže v Evropě, stejně jako uklidnit vzrůstající politické napětí na domácí scéně. Ministr vnitra Pleva dokonce ujišťoval cara, že Rusko potřebuje „malou vítěznou válku“.⁸⁾ Německo snahy Ruska vřele podporovalo, neboť potřebovalo volnou ruku v Evropě. Tato konstelace se nelíbila Británii a USA, které se postavily na stranu Japonska.

Dne 30. ledna 1902 byla v Londýně podepsána anglo-japonská aliance, první rovnoprávný vojenský pakt mezi západní a nezápadní zemí. Anglie si tak zajistila silného spojence proti ostatním velmocem v oblasti (využila toho v první světové válce proti

německému Čching-tau) a současně předešla možnému rozdělení vlivu v regionu mezi Japonskem a Ruskem. Text dohody dokonce jasně říkal, že pokud by do konfliktu s Rusy v Koreji nebo Mandžusku vstoupila další mocnost, přidá se Británie otevřeně na stranu Japonska. To spolu s prohlášením amerického prezidenta, adresovaným vládám Francie a Německa, o tom, že USA vstoupí do války, pokud ony budou podporovat Rusko, přivedlo Rusy do diplomatické izolace.⁹⁾

O rok později se japonská vláda obrátila na Rusko se žádostí o obnovení pořádku a rovnováhy na březích Tichého oceánu. Ve skutečnosti šlo o ukolébání pozornosti Ruska, což se nakonec povedlo, a carská vláda a armáda nebyly na válku téměř vůbec připraveny. Jednání začala v srpnu 1903, ale strany nedokázaly dospět ke shodě.¹⁰⁾

Novoroční projev cara Mikuláše II. ze 14. 1. 1904 ujišťoval celý svět o ruské mírumilovnosti. Ve skutečnosti doufal, že Japonci jeho nátlaku, podporovanému Německem, ustoupí a on získá Mandžusko a část Koreje bez boje. Císař Vilém II. svého příbuzného z výše zmíněných důvodů povzbuzoval k válce a dokonce carovi radil, aby vyzval ruský lid ke svaté válce proti žlutému nebezpečí.¹¹⁾ Dne 5. února 1904 oznámil japonský velvyslanec, že jeho země přerušuje veškeré diplomatické styky s Ruskem.¹²⁾

Nyní se podíváme na rozložení sil obou aktérů nadcházejícího konfliktu. Rusko disponovalo dvěma námořními základnami, Port Arthurem a Vladivostokem, obě však měly podstatné nevýhody. Port Arthur sice leží na vhodném místě pro kontrolu plavby z Mandžuska do Koreje, ale přestože byly carovi předloženy plány na jeho opevnění již roku 1899, vlastní práce začaly až o dva roky později. Navíc realizace vázla na typické ruské liknavosti: do začátku války se nepodařilo vybagrovat vnitřní rejdu přístavu. To jednak omezovalo počet těžkých lodí, jež mohla pojmut, jednak nemohly vyplouvat v době odlivu a navíc jen za pomoci remorkérů, což pochopitelně zpomalovalo schopnost rychlé reakce flotily. Vnější rejda byla ze strany od moře nechráněna a neměla dokonce ani dohotovená mola. Jak uvidíme, Japonci této slabiny ihned využili. Navíc se v Port Arthuru nena-

cházely doky vhodné pro opravu velkých plavidel. Další slabinou základny bylo pozemní opevnění. Projekt byl schválen v roce 1900, ale realizace opět ztrácela tempo. Před počátkem války bylo ve směru k moři pouze devět stálých a 12 provizorních baterií. Směrem k pevnině chránila přístav pouze jedna pevnůstka, tři provizorní opevnění a tři baterie. Ostatní plánované objekty zůstaly na papíře. Pozemním silám velel generálporučík Štessel a skládaly se ze 7. východosibiřské střelecké divize (generálmajor Kondratěnko) a 4. východosibiřské střelecké divize (generálmajor Fok). Celkem disponovala základna 116 děly (108 směrem na moře a pouhých 8 na pevninu) a 12 100 muži posádky.

Vladivostok byl jako námořní základna vybaven mnohem lépe. Měl dva doky pro opravu lodí až do výtlaku 6000 tun a další dva ve výstavbě. Nevýhodou bylo to, že na několik měsíců v roce zamrzal a po souši s ním bylo spojení jen po jednokolejné trati, která vedla cizím územím a byla často přepadána. Nemenším handicapem pro splnění úlohy hlavní základny ve válce proti Japonsku byla jeho značná vzdálenost od válčičště – celých 1800 kilometrů.

Car Mikuláš II. potvrdil v roce 1898 program výstavby tichomořské flotily, jejíž síla měla v roce 1905 předčít Japonsko. Ovšem díky špatnému hospodaření se program oproti původnímu plánu značně prodražil, a tak musela být ze stavby vyřazena řada plavidel, navíc bylo nuceno z Dálného východu v roce 1902 odplout několik těžkých plavidel, protože tam Rusko nemělo dostatečně velké doky a dílny pro jejich opravu.

Portarthurské eskadře velel v době vypuknutí války admirál Stark a čítala celkem sedm bitevních (řadových) lodí: Petropavlovsk, Poltava, Sevastopol, Retvizan, Peresvět, Poběda a Cesarevič; pancéřový křižník Bajan; pět chráněných křižníků: Askold, Pallada, Diana, Bojarin a Novik; dále torpédoborce, torpédovky, dělové čluny a menší lodě. Ve Vladivostoku se nacházela křižníková eskadra (Rossija, Rjurik, Gromboj, Bogatyr) pod velením kapitána Rejcenštejna, jehož ale záhy nahradil K. P. Jessen. První tři jednotky byly stavěny speciálně podle dobových představ o křižníkové válce, a nebyly tak zdaleka rovnocennou protiváhou moderním japonským pancéřovým křižníkům. Pancéřování bylo

tedy poměrně slabé, aby se ušetřilo na váze, a byl tak prodloužen akční rádius plavidel. Z tohoto důvodu měl Rjurik dokonce ještě takeláž¹³⁾ (sic!). Přesto představovala nezanedbatelnou hrozbu. V Čemulpchu (Inčchon) kotvil moderní chráněný křižník Varjag s dělovým člunem Korejec. Dva další dělové čluny kotvily v Číně. Co se týče pozemních sil, jejich nepřipravenost na konflikt s moderní armádou byla skutečně tristní. V Mandžusku, Poamuří a východní Sibiři bylo rozptýleno ve vzdálenostech řádu tisíce kilometrů nedostačujících 120 praporů pěchoty, 95 sotní (setnin) jezdeckta a 280 polních děl. Avšak na budoucím bojišti se nacházelo pouze 72 praporů pěchoty, 42 sotní jezdeckta a 200 děl. Podle plánu se mělo shromáždit v jižním Mandžusku 65 000 mužů a 160 děl v oblasti Liao-jangu. Třetina z těchto sil měla chránit hranice s Koreou na řece Jalu. Neméně závažným byl plán pozemních operací vypracovaný v roce 1895 štábem přiamurského vojenského okruhu, jehož konečná varianta pocházela z roku 1903. Vycházelo se z toho, že ruská eskadra není schopna zabránit Japoncům ve vylodění na asijském kontinentu. Předpokládal se výsadek v Liaotungském zálivu poblíž města Inkou (Jing-kchou). Pak se měli podle odhadu ruských štábních důstojníků Japonci rozdělit a zaútočit na Liao-jiang a Port Arthur. Rusové se měli šest měsíců bránit v Mandžusku, pak shromáždit dostatečné síly, Japonce vytlačit a osvobodit Port Arthur. Plán byl reálný pouze v bodu předpokládajícím pasivitu portarthurské eskadry... Nový plán vypracoval v únoru 1904 generál Kuropatkin a velmi zřetelně ukázal ubohou úroveň ruského štábního plánování a nepodloženou sebedůvěru. Skládal se ze čtyř bodů: předpokládal boj flotily o ovládnutí moře, výsadek Japonců, obranu v Mandžusku a přechod do útoku v těchto etapách: Rusové měli vytlačit Japonce z Mandžuska a Koreje, napadnout mateřské japonské ostrovy, porazit tamní vojska, zlomit národní odpor a vynutit si kapitulaci nepřítele.¹⁴⁾ Tento plán však byl čistou fantazií.

Podobně vypadal plán námořních operací vyhotovený štábem místodržitele na Dálném východě a velitele tichomořského loďstva admirála Alexejeva. Podle něj měli chtít Japonci obsadit Koreu a bránit Rusům v pronikání do Mandžuska. Proto měli

podle Alexejevova štábu provést klamné výsadky v Pčiamuří. Potom se budou snažit vysadit vojsko na Liaotungský poloostrov, ovládnout Źluté moře a Cušimský průliv. Tomu se mělo zamezit aktivními operacemi portarthurské flotily a vyčleněním eskadry křižníků a jejím umístěním do Vladivostoku, kde měla zaměštnávat japonské síly napadáním dopravních lodí. Je smutným faktem, že si Rusové neuvědomili, že kolem Vladivostoku zásobovací trasy armád do Mandžuska ani hlavní cesty obchodních lodí vůbec neprocházejí...

V přímém protikladu k zamýšlené aktivitě portarthurského loďstva byl plán jeho vlastního štábu. Především se totiž měly chránit před poškozením bitevní lodě, a nepodnikat proto žádné „riskantní akce“. Torpédová plavidla měla pouze bránit blokádě a vůbec se nepočítalo s tím, že by se využila k něčemu takovému, jako je průzkum. Neobvyklý byl i fakt, že tichomořskému loďstvu nevelelo ministerstvo války, ale Alexejev, který mu nebyl podřízen.

Japonsko se po zkušenostech z čínsko-japonského konfliktu připravilo na válku nesrovnatelně lépe. Jeho loďstvo již kvalitou nezaostávalo za flotilami námořních velmocí, snad se jen nedostávalo nejtěžších jednotek, ale to mělo Japonsko v úmyslu napravit nákupem bitevních lodí především v Anglii. V polovině devadesátých let byl schválen plán výstavby loďstva, jenž byl propočítán na devět let a měl spolknout celkem 118 milionů jenů. Do armády se investovalo mnohem více: v letech 1896–1903 celkem 773 milionů jenů. Válečná flotila prošla zásadní reorganizací. Všechna bojová plavidla byla soustředěna do tzv. Spojeného loďstva, jemuž velel admirál Heihačiró Togó. Ten převzal velení 28. prosince 1903 a intenzivně začal s přípravou na válku s Ruskem. Rozdělil lodě do tří eskader. První velel sám, druhé viceadmirál Kamimura a třetí, ve které byly staré lodě a měla chránit Korejský průliv a transporty do Koreje, viceadmirál Kataoki. Každá eskadra se skládala z bojových oddílů. První eskadru tvořil nejsilnější 1. bojový oddíl, ve kterém bylo šest moderních bitevních lodí: Mikasa, Hatsuse, Šikišima, Jašima, Fudži a Asahi. Dále k ní patřil 3. bojový oddíl se 4 křižníky, 19 torpédovými plavidly a jednou pomocnou lodí. Kamimurovu eskadru

tvoril 2. bojový oddíl 6 pancéřových křižníků: Adzuma, Asama, Idzumo, Iwate, Jakumo a Tokiwa. Doplňovaly ho 4 křižníky 4. bojového oddílu, 16 torpédových plavidel a 18 pomocných lodí. Ve třetí eskadře byla stará bitevní loď, starší křižníky, 20 dělových člunů a torpédových plavidel. Lodě prvních dvou eskader byly prvotřídní, navíc posádky prošly důkladnou přípravou včetně velkých manévrů v dubnu 1903.¹⁵⁾

V celkovém srovnání vyhlížely síly obou loďstev v podstatě vyrovnaně. Japonci sice měli o jednu bitevní loď méně, jenže dvě ruské (Poběda a Peresvět) měly hlavní děla menší ráže (254 oproti obvyklým 305 mm). Jako rozhodující faktor se ale ukázala japonská převaha v kvalitních pancéřových křižnících, umocněná navíc nákupem dvou nadprůměrně vyzbrojených – Kasugy a Nišin – v Itálii. Ta je stavěla původně pro Rusy, ale díky zákulisním machinacím (admirál Abazov údajně požadoval úplatek jednoho milionu rublů) z obchodu sešlo a obě lodě světové extratřídy skončily v Japonsku.¹⁶⁾ Japonské pancéřové křižníky byly dokonce tak kvalitní, že se pouštěly do rovnocenných soubojů s ruskými bitevními loděmi. Rusové měli navíc nevýhodu v méně kvalitním pancéřování a horší jakosti munice. Notorická byla nepřipravenost námořníků a důstojníků. Správnost Togóova názoru, že ruské námořnictvo, ač co do velikosti čtvrté největší na světě, je pouhým papírovým tygrem, potvrzovala výkonná zpravodajská služba. Japonské loďstvo se mohlo opřít o síť kvalitních základen blízkých bojišti, ať se již jednalo o Kure, Sasebo nebo Jokosuku.¹⁷⁾

Japonské plány nebyly zveřejněny, nicméně je možno si je odvodit. Štáb byl dobře informován o schopnosti Ruska vést válku na Dálném východě. Počítalo se s podporou Velké Británie a USA na mezinárodněpolitické scéně. Hlavní plán byl jednoduchý a účinný: loďstvo se zmocní kontroly nad Žlutým mořem a následovat budou výsadkové operace jedné armády na západním pobřeží Koreje a dalších armád na Liaotungském poloostrově. Než budou zničeny ruské pozemní armády na Liaotungském poloostrově, bude Togóova flotila blokovat Rusy v Port Arthuru z moře. Po dobytí základny se měly síly soustředit v jižním Mandžusku, zničit tamní oddíly a postupně si vzít na starost i posily

přijíždějící z Ruska. Plán počítal s neschopností portarthurské flotily. Japonci nasadili všechny síly jedním (a tím správným) směrem. Byli na to ovšem také výtečně připraveni. Disponovali moderním loďstvem, jehož jednotky měly podobné takticko-technické parametry (důležité pro přesné manévrování v bitevních sestavách) a dokonce na tehdejší dobu nevídané čtyři speciálně vycvičené armády. Představení mohlo začít...

Začátek války

Plně v souladu se starým samurajským heslem „*Nejdříve zví-
těz a pak bojuj,*” se odehrál začátek rusko-japonské války. Noc z 8. na 9. února byla na moři temná a tichá stejně jako napětí mezi carským Ruskem a císařským Japonskem. Již od léta probíhala neúspěšná diplomatická jednání, jejichž jediným efektem bylo stupňování napětí. Nicméně na hlavní základně ruského tichomořského loďstva jako by si to nikdo neuvědomoval. Na vnější rejdě kotvilo ve čtyřech řadách šestnáct válečných lodí. Řadové lodě Petropavlovsk, Poltava, Sevastopol, Retvizan, Poběda, Peresvět, Cesarevič, křižníky Bajan, Pallada, Diana, Askold, Novik a Bojarin, dělové čluny Džigit a Zabijaka a parník Angara. Lodě neměly spuštěny protitorpédové sítě a navíc svítily, protože se obávaly vzájemných srážek. Nabita byla pouze část děl, neexistovalo koordinované spojení mezi pobřežními bateriemi a flotilou, hlídkující lodě nesměly oznámit objevení nepřitele ze svých strážních stanovišť, ale až po příjezdu do Port Arthuru. Mnoho důstojníků bylo na pevnině, kde se zapíjely čísi narozeniny.¹⁸⁾ Ve 23 hodin skončila na vlajkové lodi admirála Starka Petropavlovsku porada, podle jiných údajů se však nejednalo o poradu, ale o bál na počest jmenin choti admirála Starka. Tak jako tak, náčelník štábu admirál Vittgeft se loučil s účastníky porady a ubezpečoval je, že bezprostřední nebezpečí nehrozí. Japonci byli očekáváni až koncem týdne...

Asi ve 22.00 se pod rouškou noční tmy připlížilo k přístavu japonské loďstvo a zorientovalo se podle světél strážních lodí. O hodinu a půl později vypustili Japonci na snadné cíle na rejdě 16 torpéd. Obě nejmodernější ruské lodě, Retvizan a Cesarevič, byly nadlouho vyřazeny z boje. Protože admirál Stark a ostatní

ruští velitelé váhali s reakcí, neboť první výbuch považovali za nehodu, vyvázl protivník pouze s nepatrnými škodami. Ráno 9. února se Rusové pokusili o odvetu, ale Togó se rychle stáhl.

Téhož dne po poledni rozstřílela japonská křižníková flotila ruský křižník Varjag a dělový člun Korejec v Čemulpchu, na které ruské velení jaksi „zapomnělo“. Ihned po bitvě následoval japonský výsadek o síle 3 000 mužů. Méně úspěšní byli Japonci o dva dny později poblíž Dalného (Ta-lien, Lü-ta), kde byli se ztrátami 400 vojáků odraženi. Následná nepřízeň počasí s prudkými mrazy zastavila na několik dnů operace na moři.¹⁹⁾ Rusové horečně posilovali Port Arthur a Togó se ho pokusil zablokovat brandery. Pokus ale ztroskotal, stejně tak jako následné ostřelování ruské základny z moře.²⁰⁾

Tristní situaci ruského tichomořského loďstva měl napravit uznávaný námořní odborník admirál Makarov, který do Port Arthuru dorazil 8. března. Podařilo se mu dosáhnout citelného zlepšení jak výcviku, tak morálky, ale jeho působení mělo trvat pouhý měsíc. Navečer 12. dubna položila minonoska Korjú Maru (freg. kapitán Oda) ve sněhové vánici minovou přehradu k portarthurské rejdě. Přes obtížné pozorovací podmínky ruskému průzkumu její přítomnost nezůstala utajena a Makarov nařídil, aby nazítří ráno do prostoru vypluly minolovky. K tomu ale již nedošlo. Dne 13. dubna vypluly narychlo ruské bitevní lodě Petropavlovsk a Poběda se třemi křižníky na pomoc křižníku Bajan, napadenému japonským oddílem admirála Deva. Zakrátko byly spatřeny i hlavní japonské síly. Makarov se hodlal vrátit na rejdu, spojit se se zbytkem flotily a přijmout boj. Krátce před desátou hodinou zazněly dva výbuchy a vlajkový Petropavlovsk se rychle potopil. Zachráněno bylo jen 7 důstojníků a 73 námořníků. Admirál Makarov mezi nimi nebyl.²¹⁾

Bitva na řece Jalu

Mezi 3. a 5. únorem vylodili Japonci 5 divizí se 75 000 muži v Koreji a začali je soustřeďovat k výpadu podél řeky Jalu. První významnější dobytou pozicí byl Pjeng-jang na půli cesty mezi Soulem a Jalu.²²⁾ Rusové se, stejně jako na moři, chovali velmi pasivně a car se rozhodl nahradit vrchního velitele generála Li-

něviče Kuropatkinem, který dorazil 26. března do Charbinu. Tato volba se neukázala příliš šťastnou. Mezitím Japonci postupovali přes Čendžu k řece Jalu, již dosáhli u města Vidžu. To Rusové vypálili a stáhli se na pravý břeh řeky, aby zabránili Japoncům ve vstupu do Mandžuska.²³⁾

V cestě od Soulu k Mukdenu stál Japoncům armádní sbor generála Zasuliče, který měl za úkol nepřítele zdržet. Skládal se z 6. východosibiřské divize a 3. východosibiřské divize generála Kaštalinského, obě divize však nebyly na plných stavech, dále z brigády zabajkalských kozáků posílených baterií dělostřelectva, argunským kozáckým plukem a další baterií dělostřelectva, oddílem kulometů a setninou ženistů. Celkem tedy kolem 11 000 mužů pěchoty, 2 700 jezdců, 46 děl a 8 kulometů. Japonci měli zprávy o Miščenkově přesunu na sever, přesto zaujala jeho jednotka místo na pravém křídle Zasuličova sboru, aby kryla město Vankungkau, kde se očekával útok. Nevýhodou bylo, že všechny jednotky byly narychlo převeleny od jiných sborů a nikdy spolu dosud nespolupracovaly. Nicméně Rusové zaujali výhodné postavení na pravém břehu Jalu mezi ústím řeky Aj-ho u Kuilenčenu, naproti Vidžu, a městečkem Autunem, které leží na silnici vedoucí na jih k mořskému pobřeží. Dále drželi tři ostrovy v řece Jalu. Zasulič se domníval, že se dá čekat útok na jeho pravé křídlo blízko ústí Jalu, a zanedbával své levé křídlo. Jeho názor potvrzovaly i pohyby nepřátelské 2. divize v prostoru mezi Jonamfo a Vidžu, jakož i flotila dělových člunů kapitána Nakagavy u ústí řeky.

Japonci si ne zvolili místo k přechodu náhodně; Jalu u Kuilenčenu teče velmi mírným tokem, je mělká a operaci usnadňují četné ostrůvky. Navíc zde do bojů mohlo zasáhnout japonské loďstvo. Velitel generál Kuroki rozbil svůj hlavní stan u Vidžu a měl k dispozici 2. divizi pod velením barona Niši, veterána čínské války, kde se osvědčil jako velitel brigády, severně od něho stála gardová divize generála Hasegavy a ještě výše proti proudu 12. divize generála Inouje. Hlavní síly se tedy oproti ruským předpokladům nacházely severně od Vidžu, kde mohly palbou krýt stavbu mostů a podporovat frontální útok. Jižně od Vidžu bylo do palebných pozic postaveno 20 těžkých houfnic. Zatímco

Rusové se s obranou „svého“ břehu nijak příliš nenamáhali, obdivovali zahraniční zpravodajové japonské ženisty, kteří s úžasnou pílí překonávali přírodní překážky. Koncentrace jednotek byla ukončena 30. dubna.

Soustředování hlavních sil japonské armády bylo kryto před ruskými zraky vrcholky hřebenů roubících řeku, mezitím pokračovaly prudké srážky mezi průzkumnými oddíly. Dne 24. dubna připlula japonská flotila dělových člunů, aby ostřelovala ruské pozice na ostrovech a zároveň kryla přechod 12. divize, jež měla za úkol obejít nepřítelovo levé křídlo. Rusové byli nuceni vyklidit ostrovy Somalindu i Kurito a jen na Tygří hlavě se držely dvě dělostřelecké baterie, jež však způsobovaly Japoncům jen malé škody, jako ostatně i zbylé dělostřelectvo.

Dne 26. dubna se nebezpečné akce Japonců opět zúčastnily dělové čluny. Po prudké dělostřelecké přípravě se podařilo definitivně se usadit na Somalindě a Rusové pak bez boje vyklidili ostrov Tygří hlava, což byla závažná chyba, protože opuštění této pozice vytvořilo v rameni řeky mrtvý záhyb, který nemohli pokrýt dělostřeleckou palbou.

V následujících dnech se Japonci dvakrát pokusili o přechod řeky nad ústím Aj-ho. Dne 27. dubna se průzkumný oddíl gardového pluku dostal až k Lishavenu, kde se v palbě udržel po celou noc. Téhož dne se dva prapory gardového pluku přeplavily na ostrov Kurito, ale ruská jednotka pod velením plukovníka Linci podporována bateriemi od Potetynci je donutila k ústupu. Téměř současně překročil Jalu bojový oddíl 12. divize, a když odrazil útok dvou setnin ruských střelců, zaujal pozici na levém břehu Aj-ho proti Potetynci.

Zasulic však útok na severu dál tvrdošíjně považoval za pouhý klamný úder a držel své síly ve středu a na jihu. Kuroki podnikal vše, aby se úspěšný přechod řeky mohl co nejlépe rozvinout. Po celé dny bylo možno vidět starého muže s cigaretou v ústech, jak neúnavně obchází své jednotky. Přípravy k překonání toku hlavními silami byly již takřka ukončeny a na dvou krytých místech byla zahájena stavba mostů. První byl hotov v noci z 29. na 30. dubna pod osadou Suku a již ve tři ráno po něm nepozorovaně přešla celá divize, jež pak postupovala po levém břehu Aj-ho

severně kolem Lishavenu. Rusové jim nemohli čelit, neboť jejich síly zde tvořil jen jediný prapor. Stáhli se tedy k Potetynci, zatímco Japonci pokračovali v obchvatu. Tento manévr rozhodl o osudu celé bitvy. Aby odpoutal pozornost, nařídil Kuroki prudký dělostřelecký přeřepad pozic u Kiulencenu. Dvě ruské baterie na tzv. „Elektrické hoře“ byly rychle umlčeny 30 bateriemi Japonců a 20 těžkými houfnicemi z postavení na jihu u Vidžu. Mužstvo obou baterií bylo zdecimováno a těžce raněn byl i generál Kaštalinskij. Do ostřelování se s úspěchem zapojily také japonské dělové čluny.

Současné podnikli Japonci odvážný manévr, když překvapili Rusy přechodem Jalu přes ostrov Kurito, který zůstal naprosto nepozorován. Japonský oddíl prošel za bílého dne celým údolím, aniž by ztratil jediného muže. Dalším krycím manévrem bylo vyslání dvou praporů gardové a 12. divize přes mělké rameno. Japonci tak přiměli Rusy, aby odhalili pozice svých dvou prozatím skrytých baterií. Když se tak stalo, japonské dělostřelectvo je promptně rozstřílelo a 12. divize nezadržitelně postupovala dále na západ. Její dělostřelectvo odrazilo narychlo organizovaný ruský protiútok a 12. divize rychle obsadila výšiny podél Ajho.

Definitivní rozhodnutí přinesla neděle 1. května. Na nebi ještě svítil měsíc, když v naprostém pořádku začal přechod Jalu 2. a gardovou divizí na široké frontě. Uprostřed 3. gardového praporu stál Kuroki a s doutníkem pozoroval nerušený přechod svých vojáků. V 6.30 zahájila japonská děla ostřelování ruských pozic na hřebenech, kde se mělo podle Kurokiho zvěděů nacházet přibližně 20 000 vojáků. Jenže ti po fiasku z předchozího dne seznali neudržitelnost svých pozic a stáhli dělostřelectvo k Fenhvančenu. Nyní šlo o to, zda na hřebenech zůstala ještě pěchota. V půl osmé se japonské oddíly zvedly a v sevřených řadách se daly na postup hlubokým a sytkým pískem k výšinám, od nichž je dělilo něco přes kilometr. Zbývalo jim ještě asi 800 metrů, když Rusové zahájili střelbu.

První řady klesly, ale další pokračovaly přes těla padlých spolubojovníků, samy decimovány vražednou palbou. Krev zbarvila písek do ruda, četné mrtvolky padaly do řeky a byly unášeny

proudem, ale Japonci postupovali strojově vpřed. Až 500 metrů před ruskými pozicemi nápor nevydrželi a začali se krýt. Po osmé hodině se ale dostavily účinky dělostřelby a odpor Rusů slábl. V devět hodin mladý japonský důstojník vztyčil na hřebenu prapor s vycházejícím sluncem. Malou skupinku, která ho následovala s výkřiky „*Banzai*“, však rozprášil vlastní dělostřelecký granát, neboť byli považováni za Rusy. Ti už ale ustoupili směrem k Fenhvančenu.

Dvanáctá divize mezitím pokračovala v tlaku na severu, kde bez potíží překonala odpor a plnou silou udeřila na pozice před Fenhvančenem. Těžce raněný generál Kaštalinskij vydal rozkaz k ústupu, bylo však již pozdě – Japonci je obklíčili a 12. pluku nezbylo než se probít. Při krvavém ústupu ztratil devět velitelů setnin. Zatímco se 12. pluk probíjel z pasti, přispěchal na místo Zasuličem vyslaný 11. pluk, aby zadržel japonskou lavinu dokud neustoupí 9. a 10. pluk od Antonu. Ty svým ústupem nechaly na holičkách Kaštalinského pozici u Hamadangu. Ruský 11. pluk byl obklíčen 2. a 12. divizí a byl šestkrát krvavě odražen při pokusech o průlom. Teprve sedmý pokus byl úspěšný, ačkoli pluk ztratil plukovníka a oba velitele praporů. Rusové se rychle stahovali k Fenhvančenu a teprve nyní se do bojů zapojily 9. a 10. pluk, jež však jen kryly hromadný ústup. Japonci od dalšího pronásledování upustili a generál Kuroki přemístil svůj hlavní stan na mandžuskou půdu ke Kiulencenu. Rusové zanechali na bojišti 2 400 mrtvých a raněných, Japonci své ztráty vyčíslili zhruba na 2 000. První velkou pozemní bitvu rusko-japonské války rozhodlo bezpochyby dělostřelectvo, v němž měli Japonci ohromnou převahu, zatímco jejich protivník spoléhal především na jezdecko, které však nemohlo při obraně vodního toku sehrát významnější úlohu. Naopak Rusové stříleli nepřesně, zbytečně vyklidili Tygří hlavu, čímž se zbavili ochrany ústí Aj-ho, a v první řadě měli nedostatečně organizovaný a vyhodnocovaný průzkum, což způsobilo jak Zasuličův chybný odhad směru útoku, tak nepozorovaný přesun 12. japonské divize a obchvat slabého levého křídla. Pak již nezbývala jiná alternativa než ústup k Fenhvančenu.²⁴⁾

Postup Liaotungským poloostrovem

Po smrti admirála Makarova a bitvě na Jalu využili Japonci nepřítelovy nečinnosti a připravili mu nemilé překvapení. Jakmile se totiž 1. armáda generála Kurokiho vydala na Fenhvančien, bylo možno vyslat vyloďovací odřad z Činampa, kde byla dislokována 2. armáda generála Oku, do Pitseva, odkud se mělo postupem na Liaotungský poloostrov přetnout spojení Port Arthuru s Charbinem. Krytí operace z moře dostal na starost Togó, Rusové však zůstali pasivní a vylodění se nesetkalo s odporem ani na moři ani na souši, kde se protivník rychle stahoval na sever ke Kajpingu a na jih ke Kinčau, k postavením generála Foka. Dne 8. května přijel do Port Arthuru poslední vlak se součástkami na opravu Cesareviče a Retvizanu.²⁵⁾ Ruská základna byla odříznuta.

Okových 60 000 mužů s 200 děly rychle pokračovalo po mandžuské dráze směrem na Port Arthur. Ruské velitelství přístavu spoléhalo především na Kuropatkinovu pomoc od Charbinu, kam neustále docházely posily po sibiřské dráze. Železnice byla ale velmi nevykonná – pokud vše fungovalo, byla schopna přepravit týdně maximálně 20 000 vojáků. Navíc byl Kuropatkin rozhodnut vyklidit Liaotungský poloostrov až k Port Arthuru a na severu se stáhnout k Liao-jangu.²⁶⁾

Na cestě k Port Arthuru držel pozici u Kinčau generálmajor Fok s 8 prapory a dvěma bateriemi dělostřelectva. Dne 21. května udeřili Japonci plnou silou a Rusové se stáhli na horu Nanšan. Ta byla dobyta 26. května po osmihodinovém útoku, který rozhodla japonská dělostřelecká převaha (216 děl a dělové čluny z moře) a mohutný „banzai“ útok japonské 3. a 4. divize.²⁷⁾

Kuropatkin pověřil Ussurijskou kozáckou brigádu generála Samsonova úkolem znepokojovat Okův týl. Ohrožení Japonci proti němu vyslali brigádu jízdy a několik praporů pěchoty. Na konci května se obě seskupení střetla v šarvátce u železniční trati v prostoru Vafangou (někdy též Vafanku). Ruský vrchní velitel odmítl carovo naléhání na vyproštění Port Arthuru a naopak posiloval posádku pevnosti až na 40 000 mužů.²⁸⁾ Jeho plánem totiž bylo udeřit u Vafangou a odříznout Okua od Kurokiho. Provedením operace bylo pověřeno 36 000 mužů I. sibiřské-

ho sboru generálporučíka barona Štachelberga (1. východosibiřská divize generálmajora Gerngrose, 9. východosibiřská divize generála Kondratoviče, 2. brigáda 8. východosibiřské divize generála Karageorgiho, 2. brigáda 35. divize generála Glase, Ussurijská kozácká brigáda generála Samsonova a 2. brigáda sibiřských kozáků generála Čirikova). Soupeř měl k dispozici mezi 45 až 50 000 vojáky 3., 4. a 5. divize a po jedné brigádě jízdy a dělostřelectva. Rusové se k nim rychle blížili od Hajčenu a Kajpingu. Předvoje na sebe narazily 11. června u Lidjatunu. O dva dny později obnovil Oku postup údolím Tašanu podél železnice a levým křídlem podél pobřeží, aby protivníka obchválil. Rusové se zakopali na Sintušanské vysočině a úder od Tašanu odrazili. Štachelberg pod dojmem úspěchu vysunul své levé křídlo a postup Japonců podél pobřeží pokládal za nedůležitý. Dne 15. června podnikl Gerngroso klasický ruský bodákový útok na dělostřelecká postavení u Čudjatunu. Špatně připravený útok se utopil v krvi. Najednou se ale z lesíka u říčky Fučou vynořil japonský pěší pluk s baterií dělostřelectva a udeřil na slabý ruský střed, který začal prchat na Vafangou. Tím odkryl i bok postavení jednotek generála Gerngrose a Rusové se urychleně stáhli až ke Kajpingu.

Japoncům nyní přicházely nezanedbatelné posily. U Takušanu se totiž začala vyloďovat 4. armáda generála Nodzu. Štachelberga už sice do kleští vzít nestihla, ale rychle postupovala podpořit Oku a Kurokiho směrem k Liao-jangu, kde chtěl Kuropatkinův protějšek, maršál Ójama, donutit Rusy k bitvě. Navíc Japonci převeleli na Liaotungský poloostrov 1., 9. a 11. divizi, z nichž vytvořili 3. (Kvantungskou) armádu pod velením generála Nogiho a na konci července oblehli Port Arthur.²⁹⁾

Ovládnutí Žlutého moře

Japonskou veřejnost znepokojovaly akce vladivostocké křižnické eskadry K. P. Jessena. Její zneškodnění připadlo eskadře admirála Kamimury, ale Rusové unikali k velké nelibosti japonské veřejnosti, která dokonce vymlátila admirálovi okna u jeho domu. Štěstí se od Rusů odvrátilo 14. srpna, kdy již dva dny marně vyhlíželi flotilu z Port Arthuru. Setkali se však pouze

s Kamimurou, jehož lodě rozstřílely starý křižník Rjurik a zbylé dva, Rossija a Gromboj, unikly do Vladivostoku.³⁰⁾

Armáda generála Nogiho dobyla 7. srpna Vlčí hory a 10. srpna Dagušan,³¹⁾ čímž mohla postřelovat flotilu v Port Arthuru. Jinak váhavý nástupce Makarova admirál Vittgeft (též Witthöft) rozpoznal vážnost situace a vyplul s cílem prorazit do Vladivostoku. V cestě mu stály čtyři bitevní lodě (Mikasa, Asahi, Fudži, Šikišima) a dva pancéřové křižníky (Kasuga a Nišin) admirála Togóa posílené křižníkovou eskadrou admirála Deva. Japonský velitel se dopustil závažné chyby, když minul čelo ruské sestavy ve velké vzdálenosti, čímž se zdržel. Kdyby Vittgeft obětoval své torpédoborce, zdržel by Togóa tak, že by jeho těžké jednotky již nedostihl. To se ale nestalo a Togó se opět přiblížil. Rozhořel se boj na vzdálenost asi 8,5 kilometru. Už se zdálo, že se Rusům průnik podaří, protože Japoncům začalo docházet střelivo, ale zasáhla Štěstěna. Mezi pátou a šestou hodinou zasáhl ruský granát dělovou věž na Mikase a Japonci mohli jen děkovat nízké účinnosti ruských granátů. Probití pancéřování věže by snadno mohlo způsobit výbuch skladiště střeliva vlnkové lodi. O chvíli později explodoval další granát na velitelském můstku. Kromě Togóa byli všichni na místě mrtvi nebo těžce raněni. Udeřilo ale na druhé straně. Okolo 17. hodiny vybuchl japonský granát na můstku Cesareviče a usmrtil Vittgeftha, který řídil bitvu z tohoto nekrytého stanoviště se slovy, že je mu lhostejno, jestli zemře. Moc by si ale nepomohl, i kdyby volil relativní bezpečí pancéřované velitelské věže. Tam totiž o tři čtvrtě hodiny projektil roztrhal velitele lodi kapitána Ivanova, jenž po Vittgefthovi převzal velení, a vážně poškodil řídicí mechanismus. Loď se začala otáčet a zbytek ruské sestavy za ní. Pravý stav věcí zjistili Rusové příliš pozdě. Togó ale přerušil boj a stáhl se k severu. Admirál Uchotomský situaci nezvládl a nedokázal toho využít. Flotila se rozpadla, bitevní lodě (kromě Cesareviče – internován v Čching-tau) se vrátily do Port Arthuru. Křižník Askold byl internován v Šanghaji, Diana v Saigonu, Novik potopily u Sachalinu dva japonské křižníky. Ruští velitelé zcela rezignovali a již nevěřili v možnost úspěšného vedení operací. Japonci opanovali Žluté moře a nerušeně přepravovali posily do Mandžuska.³²⁾

Bitva u Liao-jangu

Pozice u Liao-jangu tvoří jakousi bránu do úrodné mandžuské roviny, která je považována za obilnici Dálného východu. Rusové ji chtěli za každou cenu udržet, aby neusnadnili japonské armádě zásobování a sobě aby naopak situaci nezkomplikovali, protože pak by byli odkázáni pouze na potravinové dodávky z Evropy. Kuropatkin měl u Liao-jangu pět sibiřských a dva evropské armádní sbory: I. sibiřský armádní sbor generálporučíka Štakerberga s 1. východosibiřskou střeleckou (generál Gerngroš) a 9. východosibiřskou (generálmajor Heršelman) divizí, II. sibiřský armádní sbor generálporučíka Zasuliče s 5. východosibiřskou střeleckou (generálporučík Alexejev) a 1. sibiřskou pěší (generálmajor Morozov) divizí, III. sibiřský armádní sbor generálporučíka Ivanova s 3. východosibiřskou střeleckou (generálmajor Kaštalinskij) a 6. východosibiřskou (generálmajor Denilov) střeleckou divizí, IV. sibiřský armádní sbor generálporučíka Zarubajeva s 2. sibiřskou pěší (generálmajor Leveštam) a 3. sibiřskou pěší (generálmajor Kossovič) divizí a V. sibiřský armádní sbor generálporučíka Dembovského s 54. pěší (generálmajor Orlov) a 71. pěší (generálmajor Ekk) divizí. Posilami z Evropy byly X. charkovský armádní sbor generálporučíka Slučevského s 9. pěší (generálmajor Kondratovič) a 21. pěší (generálmajor Vasilijev) divizí, XVII. armádní sbor generála Bilderinga s 3. pěší (generálmajor Jandžul) a 25. pěší (generálporučík Dobrzinskij) divizí a vyborgský pluk I. armádního sboru. Kromě těchto sborů zde byly ještě tři samostatné kozácké divize (zabajkalská, sibiřská a orenburská) a dvě kozácké a jedna kavkazská brigáda.³³⁾ Úhrnem vše činilo na 155 000 mužů.³⁴⁾

Kuropatkinův protivník maršál Ójama soustředil tři armády: 1. armádu generála Kurokiho s gardovou (generálporučík Hasegava), 2. (generálporučík Niši) a 12. (generálporučík Inouje) divizí, 2. armádu generála Oku s 3. (generálporučík Óšima), 4. (generálporučík Ogava) a 6. (generálporučík Okubo) divizí a samostatnou 11. kobejskou (generálmajor Oki) brigádou. Poslední japonskou armádou byla 4. generála Nodzu s 5. (generálporučík Ujeda) a 10. (generálporučík Kavamura) divizí a 10. kobejskou brigádou plukovníka Modžiho.³⁵⁾ Japonci měli do pole připraveno 135 000 vojáků.³⁶⁾

Postup proti ruským pozicím byl zahájen 24. srpna proti III. sibiřskému armádnímu sboru mezi Liao-jangem a Liaodansanem, skončil však neúspěchem. Nespokojený Ójama nařídil nařídit koordinovaný útok všech tří armád. Až 27. srpna se podařil Japoncům průnik u Anpinu na pravém křídle X. sboru generála Slučevského, který začal stahovat své dělostřelectvo k Liao-jangu. Tím odkryl křídlo III. sibiřského sboru, a ten ustoupil také. Pak musel hledat ochranu v opevněních Liao-jangu i Štachelbergův sbor. Tento ústup se dá připsat na vrub Kuropatkinovu velení, protože se dopustil několika závažných chyb: neposlal posily Slučevskému a Ivanovovi, pomýšlením na ofenzívu a udržováním značného počtu jezdeckta v předních liniích způsobil při ústupu zmatek, následkem něhož přišli Rusové o několik baterií, a opět podcenil sílu japonské 1. armády.

Po jednom dni odpočinku se Kuroki pokusil o obchvat údolím řeky Ša-ho, ale byl zpozorován. Pak maršál Ójama vymyslel na Rusy past. Kurokiho armáda se měla přesunout nepozorovaně na sever a Oku s Nodzuem nápořem na nepřítelův střed a pravé křídlo přimět Kuropatkina, aby nasadil zálohy na domněle ohrožený úsek. Pak se ze severu vrhne na Liao-jang Kuroki a dobude ho. Rozsáhlý přesun přes řeku Tajce do týla Rusů, kteří opět nevěnovali dostatečnou pozornost průzkumu, proběhl bez komplikací. Podle ruského velitele postupovali Japonci přesně tak, jak si naplánoval. Až se jejich útoky proti dobře opevněným pozicím na jihu a jihovýchodě fronty vyčerpají, nasadí své zálohy a zažene je k Jalu nebo dokonce do moře...

Mohutná dělostřelecká příprava za ranního šera 30. srpna zahájila bitvu. Ta trvala do odpoledních hodin a Rusové vždy zahnali Japonce s krvavými ztrátami zpět. Pokračovalo se následující den, kdy generál Oku zaútočil na ruské pozice u Majetunu s cílem zmocnit se hory Šoušan. Obchvat se nezdařil, protože Kuropatkin vyslal na pomoc ohroženému pravému křídlu zálohy. Teprve pak dostal zprávu o Kurokiho přechodu Tajce a ocitl se v nelehké situaci – nevěděl totiž, jak silná jsou jednotlivá japonská uskupení a jak optimálně rozdělit vlastní síly. Mezitím postupoval Kuroki k železnici, aby Rusům odřízl ústupovou cestu do Mukdenu. Teď musel Kuropatkin vyvázat předčasně nasaze-

né zálohy z bitvy na druhém konci fronty. Složitý přesun byl zahájen v noci na 1. září. Japoncům pohyby nepřítelů neušly a rychle zaútočili na město. Tentokrát ještě bez úspěchu.

Na severu se zatím Kuroki zmocnil výšin u Sikvantunu, které opevnil a připravoval se na rozhodnou bitvu s protivníkem. U Sikvantunu stál ruský XVII. sbor, na sever od něj I. sibiřský armádní sbor, jedna divize V. sboru na výšinách u Jantaje a X. sbor. Krajiní levé křídlo tvořili Samsonovovi kozáci, zatímco Miščenkovi se III. sborem byli ponecháni v záloze. Hned zrána dobyli Japonci vrch Hejintaj, bráněný XVII. sborem generála Bilderinga, ale navečer se ho zmocnili zpět Rusové. Velitel 54. divize V. sboru generál Orlov se chybně domníval, že u Sikvantunu jde do tuhého, zatímco Jantaji nehrozí žádné nebezpečí, a na vlastní pěst vyrazil Bilderingovi na pomoc. Kurokiho vojáci mu ale při postupu napadli nechráněná křídla, generál Orlov byl raněn stejně jako jeho nástupce v hierarchii generál Fomin a ruští vojáci zbavení velení začali ve zmatku prchat a strhávat s sebou okolní jednotky. Úprk zastavil až I. sbor generála Štaketberga, který právě dorazil po vyčerpávajícím přesunu od Šoušanu. Ruské síly byly ale již tak oslabeny, sestava narušena a pozice neudržitelná, že Kuropatkin musel chtít nechtít opustit svůj velkorysý plán na útok a přemýšlet nad jediným – jak dostat svá vojska v pořádku do Mukdenu. Ústup kryl na jihu Zarubajevův sbor, který město vyklidil 3. září. Rusové unikli.³⁷⁾

Boje na Ša-ho a pád Port Arthuru

Kuropatkin chtěl odpovědět protiofenzivou, prý nastala chvíle, kdy sami Rusové vnutí Japoncům bitvu a přinesou vítězství Gosudarovým zbráním. Nicméně zopakoval svoji chybu, když podcenil průzkum a Ójamovy síly.

Kuropatkin shromáždil 226 praporů pěchoty, 70 sotní jízdy, tři samostatné jezdecké divize a 84 baterií děl. Tedy celkem něco ke čtvrt milionu mužů. Rozdělil je do tří armád: východní velel Štaketberg, který měl k dispozici 68 praporů pěchoty, 24 sotní jízdy, 20 dělostřeleckých baterií a kozáckou divizi generála Samsonova a stál na čáře Fulin – Fušun; západní seskupení náleželo generálu jezdecktva baronu Bilderingovi s 56 prapory pěchoty, 18

sotněmi jízdy a 28 bateriemi a bylo soustředěno jižně od Mukdenu; armáda generála Meiendorfa tvořila zálohu velitelství. Plán byl následovný: napadnout Štakerbergovou značnou přesilou Kurokiho armádu (76 praporů, 278 děl), dislokovanou mezi Penzihu a Banjapuzou, přičemž ho ještě obejde Rennenkampf, operující s kozáky před ruskými liniemi, a odřízne ho od zásobovacích skladů ve Fenhvančenu. Současně měl být držen v šachu Oku a Nodzu. O „kvalitě“ ruského průzkumu vypovídá fakt, že Kuropatkin plánoval útok generála Štakerberga tak, aby smetl Japonce velkou přesilou. Jak je uvedeno výše, Kuroki měl na místě o osm praporů více než protivník...

Štakerbergův postup, zahájený 5. října, byl zprvu úspěšný, protože Japonci takticky ustupovali, aby zabránili obchvatu. Dne 12. října se ale karta obrátila. Štakerbergem a Rennenkampem tísněný Kuroki požádal Ójama o posily a dostal je. Rennenkampově kozácké divizi hrozilo obklíčení a ustupoval, stejně se vedlo i Štakerbergovi. U Jantaje si mezitím Zarubajev myslel, že vše probíhá bez problémů, a vysunul svůj IV. sibiřský armádní sbor příliš kupředu. Tam na něj ale udeřil Nodzu s úmyslem vklínit se mezi Zarubajeva a Štakerberga. Kuropatkin pod dojmem těžkých ztrát nařídil všeobecný ústup. Následujícího dne zaútočili Japonci na široké frontě a asi 400 jejich vojáků převlečených do ruských uniforem se zmocnilo klíčové pozice u vesnice Šahopu. Dobyta byla zpět útokem, do jehož čela se postavil sám Kuropatkin, ale 15. října byla opět vyklizena. Pak Japonci dobyli další strategický bod – horu „Sopka s dřevem“. Rusové podnikli zuřivý protiútok a sopku za cenu dvojnásobných ztrát než měl nepřítel obsadili, a stabilizovali tak frontu. Boje ustaly, neboť se obě strany připravovaly na nadcházející zimu. Po bitvě na Ša-ho byl jmenován Kuropatkin velitelem všech pozemních i námořních sil namísto Alexejeva. Ve funkci velitele 1. mandžuské armády nahradil Kuropatkina Liněvič a do čela rodící se 2. mandžuské armády nastoupil generál Grippenberga. Během října přicházely po sibiřské magistrále posily a tvořila se i 3. mandžuská armáda generála Kaulbarse.³⁸⁾

Po dobytí Vlčích hor nad Port Arthurem vyslali Nogi a Togó k Rusům parlamentáře s návrhem na vydání pevnosti

i s loďstvem výměnou za volný odchod vojska. Generál Štessel však odmítl. Jako odpověď zahájil Nogi ostřelování přístavu ze svých 600 děl provázené prudkými útoky pěchoty, které od 19. srpna probíhaly každý den. Největší úsilí bylo věnováno získání kót Vysoká hora a 203. Tato místa se stala synonymem smrti. Dne 23. září nasadili Japonci proti kótě 203 (dalo se z ní ostřelovat Port Arthur ještě lépe než z Vlčích hor) celou brigádu, jež však byla rozprášena dělostřelectvem ze svahu Vysoké hory. Útoky proti oběma vrcholům se střídaly po celý říjen a listopad bez úspěchu i přes nasazení těžkých obléhacích děl. Od 28. listopadu na pevnůstky nasadil Nogi dvě divize a za cenu 11 000 padlých (!), mezi nimiž byli i dva jeho synové, Rusy smetl a 6. prosince kótu 203 dobyl. To zpečetilo osud loďstva v Port Arthuru i města samotného. Japonci nepříteli nerušeně ostřelovali těžkými děly a po rozhodném útoku na Nový rok se 2. ledna v 17.00 Rusové vzdali.³⁹⁾ Štessel se vrátil do Ruska pod přísahou, že už proti Japoncům nebude bojovat, ale brzy se na východ vrátil: válečný soud ho za jeho „výkon“ při obraně Port Arthuru poslal do vyhnanství na Sibiř.⁴⁰⁾ Veškeré ruské naděje se nyní upíraly ke 2. tichomořské eskadře, která právě vyplula z Evropy.

Od Sandepu k Mukdenu

V Petrohradě rostlo rozčarování nad dosavadními výsledky války a zvyšovala se také nespokojenost s výkony generála Kuropatkina. Ten si byl sám velmi dobře vědom vratkosti svého postavení a začal plánovat další ofenzívu. Síly byly v podstatě vyrovnány, obě armády měly kolem čtvrt milionu mužů. Ruské pravé křídlo tvořila 2. armáda generála Grippenberga, složená ze tří armádních sborů, jedné divize pěchoty a tří brigád; střed 3. armáda generála barona Kaulbarse s pěti divizemi a levé křídlo Liněvičova 1. armáda se třemi armádními sbory, divizí pěchoty a kozáckou divizí generála Rennenkampfa. Proti Liněvičovi stála také 1. armáda, tentokráte však japonská, pod velením generála Kurokiho s asi 90 000 vojáky, na střední frontě byla 4. armáda generála Nodzu s asi 60 000 muži. Proti Grippenbergovi stála 2. armáda generála Oku a čerstvě od Port Arthuru přivelená 3. armáda generála Nogiho. Obě měly dohromady

asi 120 000 mužů. Kuropatkin se rozhodl zaútočit na západní část japonské sestavy a před tím předstírat frontální útok na střed. Ójama byl ale o záměrech Rusů výtečně zpraven.

Dne 25. ledna zahájili Rusové střetnutí, které mělo vejít do dějin jako bitva u Sandepu. Grippenbergovy jednotky překročily řeku Hun-ho na její pravý břeh, aby obešly japonské levé křídlo. Ójama ale své křídlo posílil a dva ruské armádní sbory se stáhly opět přes řeku. Třetí zůstal, aby udržoval spojení s Kaulbarsem. Hned první den ofenzívy zahnali početnější Rusové slabé japonské oddíly a obsadili Hakontaj. Pak postoupili k silně opevněnému Sandepu, kde obsadili jeho civilní část. Generál Grippenberg již hlásil Kuropatkinovi (a ten do Petrohradu) jeho dobytí. Ukázalo se to však předčasné, protože Japonci spustili vražednou palbu z okolních tvrzí a pak protiútokem, posíleným jednotkami Nogiho armády, Rusy vytlačili. Grippenberg byl v úzkých a povolal ze severu zbylý armádní sbor a opět vstoupil do rozbořené a vypálené vesnice. Ale japonská postavení znovu nedokázal obsadit. O budoucnosti ruské ofenzívy se ovšem rozhodlo na jihu, kde Japonci zatlačili protivníka až za řeku Hun-ho. Grippenberg se nechtěl vzdát svého krvavě zaplaceného úspěchu a žádal Kuropatkina o posilu v síle jednoho armádního sboru. Místo toho obdržel rozkaz k ústupu za Hun-ho. Zuřícímu Grippenbergovi nezbylo než poslechnout. Ztratil 14 000 mužů.

Z Petrohradu přišla Kuropatkinovi ostrá výtka za vedení operací a on ji poslal rovnou Grippenbergovi. Ten se opět rozčílil a veliteli oznámil, že skládá velení a odjíždí do Petrohradu. Kuropatkin si ho volal alespoň k telefonu, aby se s ním mohl domluvit, leč marně. Neposlušný generál byl již na cestě do hlavního města, kde zahájil kampaň v tisku, že mu Kuropatkin odmítl poslat posily, a připravil tak Rusko o vítězství. Současně s ním odjel do Ruska i Štakerberg, který byl jednak zraněný a jednak volán k zodpovědnosti za bitvu na Ša-ho.⁴¹⁾

U Mukdenu se schylovalo k obrovské bitvě, už jen proto, že oba hlavní protagonisté, Kuropatkin i Ójama, byli hnáni svými vládami, aby konečně dosáhli rozhodného vítězství. Kuropatkin se navíc bůhvíproč domníval, že Japonci již melou z posledního a má proti sobě jen druhořadé zeměbrance, když

mu přitom přišla od Port Arthuru Nogiho 3. armáda a k tomu posily z mateřských ostrovů. Zprava doleva tedy vypadala japonská sestava následovně: úplně vpravo sbor generála Kavamury s jednou pravidelnou divizí (11.) a třemi brigádami zeměbrany, vedle 1. armáda generála Kurokiho s gardovou, 2. a 12. pěchotní divizí a dvěma brigádami zeměbrany, uprostřed 4. armáda generála Nodzu (6. a 10. divize) posílená jednou brigádou zeměbrany, na levém křídle pak 2. armáda generála Oku (4., 5. a 8. divize + dvě rezervní brigády) a hrdinové od Port Arthuru – 3. armáda generála Nogiho (1., 7. a 9. pěší divize, 2. brigáda kavalerie a jedna rezervní brigáda).

Rusové měli vpravo sbor generála Miščenka složený ze dvou divizí pěchoty a brigády jízdy. Poněvadž byl ale Miščenko raněn, svěřil Kuropatkin velení Rennenkampfovi, který v jeho očích začal platit za odborníka na ofenzívu. Na něj navazovala Kaulbarsova 2. mandžuská armáda s I. sibiřským, VIII., X. a Střeleckým sborem. Střed opírající se o mandžuskou dráhu tvořila Bilderinгова 3. armáda s V. a VI. sibiřským a XVII. sborem, na levé straně stála 1. armáda generála Liněviče s II., III. a IV. sibiřským a I. armádním sborem, zálohy vrchního velitele tvořily dvě divize XVI. sboru. Ještě dále na východ za linií Fušun-Banjapuza proti sobě operovaly samostatný sbor generála Maslova a japonská 5. armáda (11. divize a 4 rezervní brigády).⁴²⁾ Celkem Rusové nasadili 350 000 a Japonci 300 000 vojáků.⁴³⁾ V ruském táboře se konala porada velitelů, kde bylo dohodnuto, že proti Japoncům zaútočí opět na pravém křídle. Plán ale zhatil Ójama, jak jinak, dokonalými informacemi o pohybech nepřítele a vlastními dezinformacemi, které měly Kuropatkina přesvědčit, že se chystá útok na jeho levé, nikoliv pravé křídlo. Rusové návnadu spolkli a žili v domnění, že veškeré japonské zálohy jsou soustředěny u Jantaje. Že pravdou byl pravý opak, není asi třeba zdůrazňovat. Kuropatkin přesunul od Kaulbarse I. sibiřský sbor nalevo, v podstatě přes celé bojiště. Dne 25. února zaútočil preventivně Liněvič, neboť zpozoroval, že se u nepřítele něco děje, ale byl odražen.

Dne 27. února zahájila Nogiho armáda přesun za účelem dalekého obchvatu ruského pravého křídla. Ruskému veliteli nezů-

staly pohyby této skupiny utajeny, ale znovu hrubě podcenil sílu nepřítele. 2. armáda generála Oku zůstávala v klidu, aby zbytečně nepoutala pozornost k západu, ale zato na druhém konci fronty zaútočil menšími silami Kuroki a 4. armáda udeřila na Putilovský a Novgorodský vrch. Poslední únorový den zahřměla po celé frontě japonská děla, aby přesvědčila ruské velení o zahájení útoku po celé délce. Mezitím pokračoval v tichosti Nogiho obchvatný postup údolími Hun-ho a Liao-ho. Až teď Kuropatkin vytušil ohrožení svého pravého křídla a poslal do Sinmintinu (Sin-min) a k dráze jako pojistku XVI. sbor a nařídil stažení křídla Kaulbarsovy armády (provedeno v noci na 2. březen). Současně došel k I. sibiřskému armádnímu sboru rozkaz, aby se přesunul zpět na pravé křídlo ruských armád.

Rusům však nebylo dopřáno konsolidovat situaci. Na ustupujícího Kaulbarse totiž udeřila 2. japonská armáda., kterou zadní voj odrazil jen s vypětím všech sil. K tomu ještě Ójama zjistil, že Kuropatkin konečně prohlédl jeho plán a posiluje pravé křídlo. Rozhodl se tedy zatlačit na střed, aby zabránil ruskému veliteli odtud posilovat ohroženou stranu. Už se zdálo, že se vítězství kloní na stranu Rusů a Kuropatkin se rozhodl to potvrdit úderem na západě. Ale jeho útok byl odražen a výsledkem se stal další ústup. A zatím 3. japonská armáda pokračovala v postupu na sever. Vzniklo další nedorozumění, protože XVI. sbor ji nenašel a vrátil se zpět. Kuropatkin tedy o Nogim nevěděl nic bližšího.

Mezitím postupovala 4. japonská armáda a Kaulbars s Bilderingem ustupovali, až stanuli na linii kolmé k hlavní frontě. Proti nim stály čtyři Nogiho divize, o nichž neměli ani tušení. Schylovalo se k neodvratné katastrofě. Rusové si mysleli, že síla 3. armády je podstatně menší a zaútočili dvěma divizemi. Samozřejmě byli odrazeni a zachvátila je panika. Jedna divize ustoupila v pořádku, ale druhá se nepochopitelně zastavila až 7 kilometrů od Mukdenu. To již ale na scénu dorazil I. sibiřský armádní sbor, jenž vykonal dva přesuny podél celé fronty, aniž spatřil nepřítele. Jak Kuropatkin Nogiho podcenil, teď udělal opačnou chybu, a namísto, aby ho rozdrtil ihned 4. března (o den dříve dorazil I. sibiřský armádní sbor), útok o den odložil, a ztra-

til tak poslední příležitost zvítězit. Teď se ukázala souhra japonské generality – Nogi obnovil postup k severu, Oku hrozil, že každou chvíli prorazí linii hájenou Kaulbarsem a Kuroki na východě vytrvale bušil na ruské sbory mnohem prudčeji než dosud. Nodzuova 4. armáda upustila od frontálních útoků na Putilovku a Novgorodku, obešla je a napadla ze západu. Pak se její postup zastavil, stejně jako byli Kuroki s Liněvičem v patové situaci na východě. Vše, co mohl vzít Bilderingovi a Liněvičovi, vrhl nyní Kuropatkin na západ spolu se dvěma pluky, které právě přijely po železnici. Zamýšlel obnovit ofenzívu.

Útok byl směřován ve vhodnou chvíli do místa, odkud se jedna Nogiho divize přesouvala na sever a druhá, která ji měla vystřídat, ještě nedorazila kompletní. Vše vypadalo velice nadějně. Ale ruský postup zastavila jedna jediná brigáda, jež postavení udržela do příchodu střídající 9. divize, a bitvu tak fakticky rozhodla. Kuropatkin se nechtěl vzdát, zamýšlel stáhnout střed a levé křídlo, protože už si byl jist, že rozhodnutí padne na západě. Jenže Bildering a Liněvič ho přesvědčili, aby tak nečinil a ústup ještě pozdržel. Západní front už neměl 7. března dostatek sil. Navečer toho dne, když bylo jasné, že Japonci začali odřezávat ústupové cesty, dal vrchní ruský velitel rozkaz k ústupu levého křídla a středu za řeku Hun-ho. Zdrčení vojáci opustili i Putilovku a Novgorodku a v pořádku ustoupili do předem připravených pozic. Mukden se již nedal udržet. Čtvrtému sibiřskému sboru generála Zarubajeva opět připadl nevděčný úkol krýt ústup. Po mandarinské silnici i mandžuské dráze mezitím pokračoval odsun vojska, materiálu, lazaretů apod. k Tělinu (Tchie-ling). Od 10. března již ustupoval i Rennenkampf a zbytky Liněvičovy armády. Ale 2. a 3. ruské armádě hrozilo bezprostřední obklíčení. Pátý a VI. sibiřský a XVII. sbor sice dosud držely frontu na Hun-ho proti Nodzuovi, na západě však už Japonci skoro dosáhli mandžuské dráhy, na severu se k trati tlačil Nogi a na jihu Oku. Situace byla kritická. Kuropatkin vrhal proti nepříteli od Hun-ho jednu divizi za druhou, aby zabránil ztrátě vojenského materiálu. Pak ale v tomto místě prorazili frontu Nodzu a Kuroki, z východu se blížili k Mukdenu a uzavírali kruh kolem ruských armád. Jejich oddíly byly promíchány a vrchní

velitel nad nimi ztrácel kontrolu, vše prchalo jedním obrovským proudem na sever. Nakonec v pasti u Mukdenu uvízlo na 15 000 Rusů. Dne 10. března město a s ním i Fušun padly. Největší bitva té doby skončila. Kuropatkin ztratil 100 000 mužů, japonští generálové odepsali 71 000 císařských vojáků.⁴⁴⁾

Po bitvě odebral car Kuropatkinovi na jeho vlastní žádost velení a 17. března je předal Liněvičovi.⁴⁵⁾ Kuropatkin převzal 1. armádu, jíž pak velel až do konce války. Jedinou ruskou šancí na vítězství bylo rozdrčení japonské námořní moci a odříznutí jejich armád v Mandžusku. Druhá a třetí tichomořská eskadra byly již, za velkého zájmu široké veřejnosti, na cestě...

Rozhodnutí u Cušimy

Jádro flotily tvořily čtyři moderní bitevní lodě (Imperator Alexandr III., Borodino, Knjaz Suvorov a Orel), které ovšem trpěly závažnými konstrukčními nedostatky, starší Osljabja, Sisoj Velikij a Navarino, křižníky Oleg, Avrora, Světlana, Žemčug, Izumrud, Dmitrij Donskoj, starý Admiral Nachimov a přezbrojená jachta Almaz. Sestavu doplňovalo 9 torpédoborců, což byla jediná kvalitní plavidla.⁴⁶⁾ Veliteli eskadry admirálu Z. P. Rožestvěnskému nasliboval ministr námořnictva Avelan sedm lodí zakoupených od Chile a Argentiny, nikdy se ale v řadách ruského loďstva neobjevily.⁴⁷⁾

První blamáž čekala Rožestvěnského již u břehů Británie, kde ruští námořníci podleli psychóze a rozstříleli bezbranné rybářské čluny v domnění, že se jedná o japonské torpédovky. V listopadu se ruská eskadra rozdělila, protože část lodí kvůli svému ponoru nemohla proplout Suezským průplavem. Spojila se 8. ledna 1905 u Madagaskaru.

Zatím se změnila situace. Port Arthur byl neudržitelný a kapituloval. Proto se Rusové rozhodli, že 2. tichomořskou eskadru posílí 3. eskadrou admirála Něbogatova. To, co provedli, bylo dokonalým výsměchem snad úplně všemu. Namísto vyslání některé z lodí silného černomořské loďstva to vypadalo, že z Libavy vyplulo lodní muzeum v podobě bitevní lodi Imperator Nikolaj I., tří lodí pobřežní ochrany: Admiral Ušakov, Admiral Senjavin a Admiral Apraxin (postavené v devadesátých le-

tech) s malou ráží hlavních děl a jako lodě pobřežní ochrany nevyhovující bojům na oceáně, a staříčkový křižník Vladimír Monomach (z r. 1882), který měl děla ještě jen v bočních bateriích. Eskadry se setkaly 9. května v Saigonu a 14. vypluly k Cušimě.⁴⁸⁾

V Japonsku sice vládla optimistická nálada, nicméně Togó si byl vědom, že když ruskou flotilu nezastaví, budou odříznuty armády v Mandžusku a válka bude ztracena. Věřil, že Rusové zvolí nejkratší cestu do Vladivostoku a proplují Cušimským průlivem. Ve 2.45 ráno 27. května zahlédla japonská loď ruskou nemocniční loď Orel a odhalila celou eskadru. Krátce před šestou ráno Togó s hlavními silami opustil základnu vstříc nepříteli.⁴⁹⁾

V 9.45 se z mlhy vynořily staré křižníky Hašidate, Icukušima a Akicušima a v 11.05 křižníky admirála Deva. Na Orlu náhodou vypálilo jedno dělo a hned ho následovala celá flotila seřazená do jediné kýlové formace. Rožestvěnskij okamžitě zakázal další plýtvání municí.⁵⁰⁾ V 11.55 se objevily křižníky Čijoda a Čitose se čtyřmi torpédoborci a ve 12.10 přetly kurz Rusů chráněné křižníky. Rožestvěnskij se již před bitvou vzdal iniciativy a nepracoval žádný bitevní plán. Jeho jediným cílem bylo proniknout do Vladivostoku.⁵¹⁾

Ve čtvrt na dvě Mikasa zpozorovala křižníky admirála Deva a za chvíli i žluté komíny a tmavé trupy ruských lodí. Ve 13.55 vyvěsili Japonci válečnou vlajku a Togó prohlásil: „*Na této bitvě závisí osud vlasti. Každý ať plní svou povinnost, co mu síly stačí.*” Pak hlavní síly přetly kurz Rožestvěnského lodí. Ten se domníval, že Togó chce zaútočit na slabá stará plavidla a urychloval tvorbu jediné kýlové formace. Teď ale japonský admirál velmi zariskoval – protože plul přímo proti Rusům, provedl obrat ve tvaru písmene alfa, aby mohl nepřátelské linii „položit příčku na T” a zničit jeho vlajkovou loď. Rožestvěnskij si myslel, že se japonský admirál zbláznil, když takový manévr provádí pouhých 38 kabelů od jeho bitevních lodí. Na palubě Mikasy vybuchl granát a roztříštil kompas, u kterého stál Togó. Japonský admirál se ani nepohnul. Rusové se však nestihli zastřílet na postupně defilující řadu jednotlivých cílů, za tři minuty Japonci obrat dokončili a ve výhodě teď byli oni. Japonská 1. divi-

ze s bitevními loděmi střelila na Suvorov, Kamimurova eskadra na Osljabju. Ta musela po dvaceti minutách opustit linii, nabírala vodu a kolem 15. hodiny se potopila. Ruské lodě si cíle vybíraly postupně, ale špatné manévrování způsobilo, že nemohly využít všech svých děl. Pak dostal několik těžkých zásahů i Knjaz Suvorov. Togó položil příčku na T a rychle vyřadil z boje Suvorova, Alexandra III. a Borodino. Rožestvěnskij byl raněn a velení se rozpadlo. Rusové stále drželi kurz Vladivostok. Teprve o dvě hodiny později (v 17.00) převzal velení Něbogatov. Okolo bezmocného Knjaze Suvorova se soustředily nepřátelské torpédovky. V 17. hodin vzal raněného admirála na palubu torpédoborec Bujnyj. V 19. hodin se pod úder 11. divize torpédovek již bezmocná vlajková loď potopila.

Okolo 18.50 se náhle převrátil Alexandr III. a potopil se i s posádkou, podobně dopadlo za dvacet minut i Borodino. Togó přerušil boj a opustil bojiště. Pro noční útok na něm zanechal 60 torpédových plavidel. Na dně skončil během dne i pomocný křižník Ural a dílenská loď Kamčatka. Okolo 21. hodiny japonská torpédová plavidla zaútočila. Protože Rusové používali světlomety, byli snadným cílem. Při tomto útoku se potopilo Navarino a Sisoj Velikij, poškozeny byly Vladimir Monomach a Admiral Nachimov. Z předešlého dne poškozená Světlana byla objevena křižníky Otava a Niitaka a potopena vlastní posádkou. Bitevní loď pobřežní ochrany Admiral Ušakov utrpěla několik zásahů, její rychlost klesla na 10 uzlů a začala zaostávat. Kapitán se rozhodl pro samostatný průnik do Vladivostoku. Neměl ale štěstí – ve 13.30 napadly obrněnce dva japonské pancéřové křižníky, které využily svých modernějších děl a jejich většího dostřelu a bombardovaly nebohou loď z bezpečné vzdálenosti, aniž by jim mohla sebeméně uškodit. Kapitán dal rozkaz otevřít Kingstonovy ventily. Dmitrij Donskoj se potopil po útocích torpédovek 29. května o půl sedmé ráno.

Křižníky admirála Enkvista (Oleg, Avrora a Žemčug) dopluly do Manily, kde byly internovány. Kolem 10. hodiny ranní 28. května objevil Togó bitevní loď Orel, Admiral Senjavin, Admiral Apraxin a vlajkovou Imperator Nikolaj I. s křižníkem Izumrud. Orel zahájil palbu, ale za chvíli uposlechl rozkazu

z vlnkové lodi, aby se vzdal. Jedinou lodí, která tento rozkaz neuposlechla, byl rychlý Izumrud, jenž unikl a později ztroskotal v zátocě sv. Vladimíra. Ve 13.00 kapituloval i torpédoborec s admirálem Rožestvěnským na palubě. Z celé eskadry se do Vladivostoku dostal jen Almaz a dva torpédoborce. V bitvě padlo okolo 5 000 ruských námořníků a 117 Japonců.⁵²⁾ Katastrofální porážkou carské Rusko válku neodvratně ztratilo.

Epilog

Situace na pevnině také byla povážlivá. Po ústupu od Mukdenu již nebyla v podstatě žádná šance zvrátit nepříznivý vývoj, i když nový velitel Liněvič ujišťoval o dobrém duchu a pevné vůli ke konečnému vítězství. Ale podle propočtů bylo nutno čekat nejméně tři měsíce, než po sibiřské dráze dorazí posily, které by nahradily ztráty od Mukdenu. Jenže už nebylo možno čekat na případný krajně nejistý výsledek, protože se vnitřní poměry v Rusku vyhrotily. Od 22. ledna 1905 se rozmáhaly nepokoje. Průvod kněze Gapona 22. ledna skončil krveprolitím, na jaře začala vznikat spousta spolků a organizací požadujících svolání ústavodárného shromáždění, realizaci demokratických reforem nebo alespoň konstituční monarchii. S požadavky přišli ještě rolníci a nepokoje se rozrostly tak, že k jejich potlačení na venkově bylo třeba milionové armády. V Japonsku panovala euforie, ale země toho už také měla dost – už se povolávaly i nejstarší ročníky branců, přesto byla armáda v Mandžusku vytrvale doplňována.

Za této situace nabídl americký prezident Theodore Roosevelt zprostředkování míru. Obě válčící strany přijaly, ale Japonsko pokračovalo ve válečných akcích – vylodilo vojsko na Sachalinu a vyhlásilo jeho anexi. Dne 8. srpna bylo v Portsmouthu ve státě New Hampshire zahájeno mírové jednání. Japonské požadavky byly ale tak tvrdé, že Rusko mobilizovalo dalších 13 gubernií.⁵³⁾ Japonci nakonec získali Koreu jako svůj protektorát, s desetiletým zpožděním poloostrov Liaotung s Port Arthurem, jižní polovinu Sachalinu, jižní Mandžusko s polovinou východočínské dráhy, právo rybolovu u ruských břehů Japonského, Ochotského a Beringova moře. Rusové se museli vzdát Mandžuska a přenechat Japoncům výhody získané na Číně.⁵⁴⁾

Hlavní problém ovšem představovala výše Japonci požadovaných reparací. Japonci nárokovali astronomickou sumu, kterou chtěly ozbrojené složky použít na další horečné zbrojení. Rusové se vzepřeli a Američané, kteří na růstu moci Japonska v Tichomoří už neměli zájem, je podpořili. Dopadlo to tak, že Rusko nemuselo reparace platit, pouze náklady na válečné zajatce. Veřejnost v Japonsku byla podmínkami smlouvy rozlícena. Dokonce i umírněný list *Asahi Šimbun* prohlásil, že politici proměnili vojenské vítězství v politickou porážku.⁵⁵⁾ Návist se přenesla na Američany, s nimiž po porážce Ruska začali japonští námořní plánovači zanedlouho počítat jako s příštím protivníkem...

Japonská hlídka překračuje Jalu.

Poznámky

- ¹⁾ E. P. Hoyt, *Japonsko ve válce*, Ostrava 2000, s. 19-20.
- ²⁾ J.K. Fairbank, *Dějiny Číny*, Praha 1998, 253.
- ³⁾ E. P. Hoyt, c. d., s. 34.
- ⁴⁾ E. P. Hoyt, *Tři vojevůdci*, Praha 1996, s. 32.
- ⁵⁾ E. O. Reischauer – R. M. Craig, *Dějiny Japonska*, Praha 2000, s. 185.
- ⁶⁾ E. P. Hoyt, *Japonsko ve válce*, s. 35.
- ⁷⁾ E. P. Hoyt, *Japonsko ve válce*, s. 36.
- ⁸⁾ M. Švankmajer a kol., *Dějiny Ruska*, Praha 1995, s. 278.
- ⁹⁾ E. O. Reischauer – R. M. Craig, c. d., s. 186.
- ¹⁰⁾ V. Klecanda, *Rusko-japonská válka. Díl I.*, Praha, s. d., s. 3.
- ¹¹⁾ V. Veber, *Mikuláš II. a jeho svět (Rusko 1894-1914)*, Praha 2000, s. 150-151.
- ¹²⁾ V. Klecanda, c. d., s. 31.
- ¹³⁾ Tzn. oplachtění.
- ¹⁴⁾ V. Hynek – P. Klučina, *Válečné lodě II.*, Praha 1986, s. 278.
- ¹⁵⁾ Tamtéž, s. 277.
- ¹⁶⁾ F. Kuník, *Válečné lodě rusko-japonské války*, ABC mladých techniků a přírodovědců, 15/1990, příloha Technický atlas ABC.
- ¹⁷⁾ V. Hynek – P. Klučina, c. d., s. 277.
- ¹⁸⁾ V. Klecanda, c. d., s. 32.
- ¹⁹⁾ Tamtéž, s. 35.
- ²⁰⁾ V. Hynek – P. Klučina, c. d., s. 286; I. Hrbek, *Na mořích a oceánech*, Praha 1989, s. 28.
- ²¹⁾ V. Hynek – P. Klučina, c. d., s. 289; I. Hrbek, c. d., s. 29–34, V. Klecanda, c. d., s. 209–10.
- ²²⁾ V. Klecanda, c. d., s. 166.
- ²³⁾ Tamtéž, s. 240.
- ²⁴⁾ Tamtéž, s. 240–53.
- ²⁵⁾ Tamtéž, s. 38.
- ²⁶⁾ V. Veber, c. d., s. 152.
- ²⁷⁾ V. Klecanda, c. d., s. 46–50.
- ²⁸⁾ V. Klecanda, c. d., s. 48; V. Veber, c. d., s. 152.
- ²⁹⁾ V. Veber, c. d., s. 153.
- ³⁰⁾ V. Hynek – P. Klučina, c. d., s. 300–301.

- ³¹⁾ V. Hynek – P. Klučina, c. d., s. 291; V. Klecanda, c. d., díl II., s. 180.
- ³²⁾ V. Hynek – P. Klučina, c. d., s. 291–297; E. P. Hoyt, *Tři vojevůdci*, s. 41–42.
- ³³⁾ M. Wendel, *Russo-Japanese War Factbook – Russian Order of Battle (Liaoyang)*, publikováno na www.russo-japan.com.
- ³⁴⁾ V. Veber, c. d., s. 153.
- ³⁵⁾ M. Wendel, *Russo-Japanese War Factbook – Japanese Order of Battle (Liaoyang)*, publikováno na www.russo-japan.com.
- ³⁶⁾ V. Veber, c. d., s. 153.
- ³⁷⁾ V. Klecanda, c. d., díl II., s. 228–234.
- ³⁸⁾ Tamtéž, s. 304–309.
- ³⁹⁾ V. Klecanda, c. d., díl III., s. 68; V. Hynek – P. Klučina, c. d., s. 297.
- ⁴⁰⁾ M. Švankmajer a kol., c. d., s. 278.
- ⁴¹⁾ V. Klecanda, c. d., díl III., s. 148–149; V. Veber, c. d., s. 165.
- ⁴²⁾ C. Savoy, *Forces Deployed at the Battle of Mukden – Russian Armies of the East, Imperial Japanese Armies of Manchuria*, publikováno na www.russo-japan.com.
- ⁴³⁾ V. Veber, c. d., s. 165.
- ⁴⁴⁾ V. Klecanda, c. d., díl III., s. 172–193.
- ⁴⁵⁾ V. Veber, c. d., s. 166.
- ⁴⁶⁾ V. Hynek – P. Klučina, c. d., s. 303–306.
- ⁴⁷⁾ Tamtéž, s. 306.
- ⁴⁸⁾ Tamtéž, s. 308.
- ⁴⁹⁾ E. P. Hoyt, *Tři vojevůdci*, s. 46.
- ⁵⁰⁾ Tamtéž, s. 47.
- ⁵¹⁾ V. Hynek – P. Klučina, c. d., s. 317.
- ⁵²⁾ Tamtéž, s. 318.
- ⁵³⁾ Tamtéž, s. 319.
- ⁵⁴⁾ *The Treaty of Portsmouth, 1905, Russo-Japanese War, The Treaty of Portsmouth, 1905 – September 5, 1905*, publikováno na www.russo-japan.com.
- ⁵⁵⁾ E. P. Hoyt, *Japonsko ve válce*, s. 43.

OSUDY F. M. BARTOŠE A JEHO VZTAH S V. NOVOTNÝM VE SVĚTLE JEJICH VZÁJEMNÉ KORESPONDENCE

František Michálek Bartoš se zařadil mezi významné české historiky již tím, že byl autorem tří svazků *Českých dějin*.¹⁾ Tento fakt nezvrátí ani skutečnost, že jeho neobyčejně rozsáhlému dílu lze leccos vytknout a s leccíms nesouhlasit. Zcela pominout ho však dnes nemůže žádný z badatelů zabývajících se českými dějinami 15. století. Přesto se dosud Bartošovi v publikacích, věnovaných dějinám české historiografie, mnoho místa nedostalo. Pomineme-li jím samým napsané *Vzpomínky*,²⁾ lze vedle klasičtých základů v díle Františka Kutnara a Jaroslava Marka³⁾ a vedle pasáže v nedávno vydané knize Josefa Hanzala⁴⁾ informace o autorovi *Husitské revoluce* čerpat pouze z několika článků, především nekrologů⁵⁾ a stručných slovníkových hesel.⁶⁾

Jistě tedy nebude na škodu tento seznam alespoň o kousek rozšířit. Při studiu korespondence F. M. Bartoše⁷⁾ vyšlo najevo, že se dochoval soubor dopisů s Václavem Novotným,⁸⁾ na jehož základě lze sledovat nejen osudy F. M. Bartoše na počátku jeho vědecké dráhy, ale také vývoj vzájemného vztahu obou historiků.

Bartoš přichází do Prahy v době svých středoškolských studií.⁹⁾ Po úspěšném složení maturitní zkoušky¹⁰⁾ na vinohradském gymnáziu se ve svých devatenácti letech zapisuje ke studiu historie a zeměpisu na české filozofické fakultě pražské univerzity. Píše se rok 1908 a obor historie na fakultě začíná být plně v režii Gollových žáků. Osobnosti, jako Josef Pekař, Josef Šusta, Václav Novotný či Jaroslav Bidlo spějí k vrcholu svých vědeckých sil. Bartoš, průbojný mladík s potřebnou dávkou pile i nadání, si rychle vytváří vztah k jednotlivým svým učitelům,¹¹⁾ z nichž nejvíce ho, jak sám později napsal,¹²⁾ upoutal Václav No-

votný. Zapisuje si jeho přednášky¹³⁾ a posléze jej i žádá o téma disertační práce.¹⁴⁾ Záhy se začíná považovat za Novotného žáka.

Po dvou letech, v říjnu 1911, odjíždí Bartoš na univerzitu ve Freiburgu im Breisgau,¹⁵⁾ aby zde studoval u profesora Heinricha Finkeho. S pedagogickým působením na univerzitě spojoval Finke badatelskou a editorskou práci na přípravě dalších svazků *Akt kostnického koncilu* – svým žákům proto zadával jako seminární a disertační práce dílčí témata potřebná k dokončení edice.¹⁶⁾ Bartoš očekával, že mezi Finkovým přípravným materiálem nalezne řadu bohemik, kterými se bude zabývat. V tomto svém očekávání se ale zklamal, a tak byl nucen hledat téma jiné. Ve svých plánech uvažoval především o Husově biografii, ale také o dějinách schizmatu vůbec či o práci na regestech z doby Václava IV. Dá se říci, že Bartošův studijní pobyt ve Freiburgu probíhal ve znamení jistého těkání, smělych plánů a jejich následného usměrňování vzhledem k reálným možnostem a podmínkám. Výmluvným svědectvím o tom je první část korespondence s Václavem Novotným. Dopisy, psané Bartošem v době jeho pobytu ve Freiburgu, nejen informují o dění na zdejší univerzitě, ale také o pisatelově studijní a badatelské činnosti.

Ve svém závěru nepostrádal Bartošův první pobyt ve Freiburgu jisté osudové dramatickosti. Měl ji na svědomí Finkův dotaz, zda by se Bartoš nechtěl stát jeho spolupracovníkem v uvízlé edici *Akt*. Byla to jistě nabídka velmi cenná. Její přijetí by znamenalo vydat se nikoliv na dráhu středoškolského profesora, nýbrž na dráhu akademickou. Znamenalo by to však také, že Bartošovým oborem by se staly dějiny středověku. A v neposlední řadě by to znamenalo, alespoň na nějakou dobu, odchod z Prahy a z Čech vůbec. V únoru 1912 byl Bartoš nakonec díky okolnostem definitivního rozřešení této otázky ušetřen, ovšem již v létě téhož roku, během svého druhého pobytu ve Freiburgu,¹⁷⁾ obnovenou nabídku přijal. Po splnění Finkovy podmínky – doktorátu¹⁸⁾ – odjel tedy do Freiburgu potřetí. Avšak nová práce si ho nedovedla získat. Příliš mu vadilo středověké téma i odlehlost tamního působiště, rostl v něm pocit, že se vzdaluje novověkým dějinám i „jedné slečně...“¹⁹⁾ V únoru 1913 krize vyvrcholila a Bartoš se vrátil, i za cenu Finkova hněvu, do Čech.

O dvacet let starší Václav Novotný zaujímal v Bartošově životě, alespoň v době studií a po jejich ukončení, poměrně významné místo. První část dochované korespondence (přibližně do roku 1913) nás přesvědčuje o tom, že vztah obou mužů byl vztahem oddaného žáka k starostlivému učiteli. O jeho hloubce svědčí způsob, jakým se Bartoš dělil o své zážitky, problémy a plány na straně jedné i Novotného zájem a ochota poradit mladšímu kolegovi na straně druhé.

Následující rok (od jara 1913 do června 1914) strávil Bartoš především doma v Turnově, kde se připravoval na státní zkoušku.²⁰⁾ Po dosažení učitelské způsobilosti nastoupil na zkušební rok do turnovské reálky. Přesto neztrácel ani kontakt s Novotným ani přehled o dění v oboru. Dokladem toho jsou dopisy z ledna a února 1914, ve kterých Bartoš nejen reflektuje polemiku o Novotného *České dějiny*, ale dokonce se ve prospěch svého učitele osobně angažuje.

První světová válka zastihla Bartoše téměř přesně v okamžiku, kdy se mu dostalo nového uplatnění.²¹⁾ Práce na soupisu rukopisů Národního muzea pro něj znamenala veliký úspěch, neboť získal možnost vědeckého působení, přístup k řadě dosud neprozkoumaných pramenů a v neposlední řadě i jisté existenční zázemí, to vše navíc přímo v Praze. Se soupisem Bartoš skončil v roce 1916 a v Praze již zůstal. Na živobytí si vydělával jako učitel na různých středních školách.²²⁾

Bartošovo přesídlení do Prahy se odrazilo i v korespondenci s Novotným. Mezera v dopisech v letech 1915–1919 je pravděpodobně důsledkem toho, že Bartoš i Novotný, působící nyní ve stejném městě, se stýkali osobně a neměli tudíž potřebu si psát. Pro úplnost dodejme, že v tomto období Bartoš kromě učení intenzivně bádá a začíná hojněji publikovat.²³⁾

V roce 1919 se Bartoš pokusil posunout na žebříčku své vědecké kariéry o stupínek výše a zažádal o habilitaci na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy. Byl však odmítnut, a tak se v roce 1922 habilitoval na Husově teologické fakultě bohoslovecké.²⁴⁾ Ve svých *Vzpomínkách* píše,²⁵⁾ že díky této záležitosti, umocněné odbornými neshodami, se jeho poměr k Novotnému zhoršil.²⁶⁾

Dopisy z let 1920–1924 lze považovat za výraz tohoto ochlazení vzájemných vztahů. V jejich obsahu, který souvisí hlavně se společnou činností ve Společnosti Husova muzea,²⁷⁾ již nenajdeme vřelý osobní tón prvních let.

Definitivní zlom v dosud více méně přátelském vztahu Bartoše a Novotného přichází v letech 1926–1928 a úzce souvisí s aférou kolem Bartošovy druhé žádosti o habilitaci. Dopisy z těchto let jsou samy komentářem k této události a vzhledem k jejímu jednostrannému podání v Bartošových *Vzpomínkách* i důležitým pramenem. Protože právě tyto listy tvoří podstatnou část předkládané korespondence, budeme se otázce Bartošovy habilitace věnovat podrobněji v druhé části studie.

Korespondence obou historiků podává také zajímavé svědectví o Bartošově cestě k husitství, které se stalo jeho životním údělem. Nebyla to cesta přímočará. Jak dosvědčují také Bartošovy zápisníky²⁸⁾ a korespondence rodinná,²⁹⁾ vstupoval na vysokou školu s přáním věnovat se moderním dějinám. Studium historie pro něj znamenalo nutnou cestu k správnému pochopení současného či nedávno minulého dění. A k tomu se chtěl vyslovovat, neboť historie mu byla „*vždy pouze prostředkem politickým*“.³⁰⁾ Ovšem jak přednášky a semináře oblíbeného učitele, tak zadání disertační práce i pobyt ve Freiburgu znamenaly něco jiného – studium dějin 15. století. S rozporem mezi touhou studovat moderní dějiny a skutečností, že byl okolnostmi vržen do středověkých dějin, se Bartoš dlouho a nelehce vyrovnával. Odrazilo se to i v jeho počáteční přelétavosti od tématu k tématu, v jeho snaze „neponořit“ se zcela do medievalistických studií a vystihnout okamžik, kdy bude třeba s nimi skončit a přejít dál. Rozhodování, zda přijmout či nepřijmout Finkovu nabídku, náhlý odjezd z Freiburgu v roce 1913, i dopis z 6. ledna 1914 jsou toho výrazem. Okolnosti – či chceme-li osud – byly však silnější a Bartoš nakonec husitství za svůj celoživotní úkol přijal. Stalo se tak v poválečné době, kdy od jeho vstupu na univerzitu uplynulo deset let, vyplněných nejrůznějším bádáním o středověkých dějinách a především prací na soupisu rukopisů Národního muzea. Tehdy se Bartoš rozhodl nezahazovat to, co během těchto let získal. I když měl ze své životní dráhy již kus za sebou, tepr-

ve nyní ji nastoupil definitivně. Za vyvrcholení tohoto vývoje lze považovat Bartošovu velmi specializovanou žádost o habilitaci z dějin husitství v roce 1919, po níž následovalo působení na Husově fakultě, *Dějiny husitské revoluce* a zcela na závěr *Vzpomínky husitského pracovníka*.

V neposlední řadě se dopisy Bartoše a Novotného více či méně dotýkají i několika záležitostí, které lze označit za charakteristické a důležité pro dějiny Gollovy školy. Mám zde na mysli především rozkol mezi Gollovými žáky či polemiku o Laichtrovy *České dějiny*. Dosud opomíjený pohled na ně v korespondenci „žáka žáků” F. M. Bartoše představuje tedy nejen příspěvek k poznání Bartošova života, díla a osobnosti, ale také příspěvek k dějinám české historiografie v první polovině dvacátého století.

Na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy zažádal F. M. Bartoš o habilitaci pro dějiny doby husitské poprvé 12. října 1919. Jako habilitační spis předložil *Studie o Petru Chelčickém a první Jednotě*.³¹⁾ Uvědomoval si ovšem, že žádá o obor dosud neexistující a velmi specializovaný. Dokládá to již první věta žádosti: „*Docentura dějin husitství, o kterou se osměluji ucházet, není sice v dnešní osnově filozofické fakulty, sotva lze však pochybovati, že by byla již dávno zřízena, kdyby to byly dopustily rakouské poměry.*”³²⁾

Ptáme-li se po důvodech, které Bartoše k podání žádosti vedly, napoví nám leccos jeho zápisník z roku 1920. V roce 1919 prožíval Bartoš jedno z těžkých krizových období, kdy byl velmi nespokojen se svým životem, který se mu zdál všední a neradostný, „*jakoby byl proklet kletbou malosti a malichernosti těch, kdož se stále učí, nikdy však nedospívají moudrosti.*”³³⁾ Východisko z krize viděl právě v docentuře. „*A přece cítím, je jistá, bezpečná cesta, jak se probíti z žalostných těch zmatků a beznadějí, stará cesta tuhé, houževnaté pracovní kázně. Myslil jsem, že si ji vnutím docenturou (...)*”³⁴⁾ V žádosti jsou tyto osobní pohnutky skryty za oficiálním zdůvodněním, které vyjadřuje přesvědčení, že „*nejpalčivější tento problém našich dějin (tj. husitství – pozn. K. A.) sotva bude moci býti řešen konečně, pokud se mu neobětuje*

někdo na celý život"³⁵⁾ a ve vyslovení přání být oním vyvoleným. Skutečné argumenty pro obhajobu jeho vědeckého díla a kvalit bychom však v žádosti hledali marně. Naopak, Bartoš uvádí, že si je dobře vědom roztržštěnosti své dosavadní vědecké práce, takže „*dovoluje-li si žádat o venia docendi, je to jen proto, by si zjednal podmínky, za nichž by mohl napsat opravdové dílo*”.³⁶⁾

Dne 23. října 1919 zvolil profesorský sbor filozofické fakulty pro vyřízení Bartošovy žádosti pětičlennou komisi ve složení Jaroslav Bidlo, Zdeněk Nejedlý, Václav Novotný, Josef Pekař a Josef Šusta.³⁷⁾ Václav Novotný vypracoval referát,³⁸⁾ na jehož základě profesorský sbor dne 16. 6. 1920 Bartošovu žádost odmítl.³⁹⁾

Také v Novotného referátu je na prvním místě reflektována skutečnost, že Bartoš žádá o obor „*poněkud úzký a poměrně neobvyklý*”,⁴⁰⁾ nicméně i přesto byla komise ochotna o habilitaci jednat,⁴¹⁾ byť za cenu zvýšených požadavků. Posudek, který Novotný vypracoval, podává vyčerpávající přehled o dosavadní Bartošově publikační činnosti,⁴²⁾ včetně zhodnocení každého titulu a uvedení případných polemik a jejich výsledků. Zvláštní pozornost je věnována práci, podávané jako habilitační. I přes četné pochvalné zmínky, obzvláště o Bartošově píli, důvtipu a znalosti literatury i pramenného materiálu však Bartošovo dílo neobstálo. Novotný nezakrývá, že s mnohými Bartošovými vývody po obsahové stránce nesouhlasí, nicméně svou kritiku staví na metodologické nedostatečnosti hodnocených prací. Vytyká Bartošovi neukázněnost a nesoustředěnost, především že sice dovede správně postihnout podstatné problémy, ale při jejich řešení nedovede odhadnout míru jejich řešitelnosti. „*Není vadou, že (...) vyhledává otázky na pohled beznadějné, ale (...) jest nedostatečný způsob, v němž autor (...) nutí záhadné prameny k odpovědi stůj co stůj. Výsledek nemůže býti jiný, nežli ten, že často vedení důkazu mění se v nadhazování domněnek, z nichž jedna – málo určitá – jest oporou druhé, ještě neurčitější (...)* Autor často (...) hlásí se k tomu, že se přidržuje metody Gollovy, jenže právě jeho postup znamená mnohdy její přepětí, které by ji mohlo dovést ad absurdum (...) A teprve budoucímu bádání vzejde potřeba dokazovati správnost vývodů Bartošových, nebo je odmítati.”⁴³⁾ Po tomto rozboru Bartošových prací poukázal Novotný v závěru

referátu na fakt, že pokud by žádaná docentura měla zvláštní dosah a propůjčovala svému zástupci význam jakési autority, musí být založena na práci opravdu vynikající. Přesvědčením, že Bartoš, který projevil schopnosti a snad i zvláštní způsobilost k tomuto úkolu, napíše práci, jakou si zřízení stolice z dějin husitství žádá, referát končí.

Ačkoliv byl již od roku 1922 soukromým docentem na Husově evangelické fakultě bohoslovecké, žádal Bartoš 26. 3. 1926 o habilitaci na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy podruhé. K žádosti o *venia docendi* z dějin husitství nebo české reformace vůbec přikládá dvě nové práce – *Literární činnost mistra Jakoubka ze Stříbra* a *Do čtyř pražských artikulů*.⁴⁴⁾ O měsíc později, 29. dubna 1926, byla zvolena komise, tentokrát již tradičně tříčlenná, skládající se z profesorů Jaroslava Bidla, Václava Novotného a Josefa Pekaře. Na počátku roku 1927, 27. ledna, rozhoduje profesorský sbor filozofické fakulty na základě posudku Josefa Pekaře o habilitační žádosti F. M. Bartoše opět zamítavě.⁴⁵⁾

„Dnes (...) bylo by možno úsudkové závěry referátu komise z r. 1920 slovně opakovati. Prací Bartošových (...) přibýlo, ale (...) ve způsobu, povaze a ceně jeho práce se nic (...) nezměnilo,”⁴⁶⁾ ukončuje v posudku Pekař rekapitulaci prvního habilitačního řízení, především Novotného závěrů o Bartošově díle. V následujícím rozboru habilitačních prací Pekař shrnuje, co podrobně napsal v článku *Nový Bartoš*, který vyšel v červnu 1926.⁴⁷⁾ Uznává, že obě práce přinášejí leccos nového, především *Literární činnost M. Jakoubka ze Stříbra* že je „prací záslužnou, jež rozmnožuje naše vědomosti”.⁴⁸⁾ Nic to ale nemění na skutečnosti, že výtek, které Pekař pracím a jejich autoru adresuje, je pozhledně. Nedostatečné informování o výkladech jiných badatelů, snaha zveličit počet jím nalezených rukopisů, nedostatečnost předcházejících studií, „horlivost dosáhnouti ve výkladu věcí překvapující novosti a převracet povrchními a (...) lehkomyšlnými kombinacemi, z nichž jedna je odvozena od druhé,” jsou hlavní z nich. „Je patrné, že autor nepřistoupil k své práci s plným a jasným vědomím o vědecké úloze, kterou mu téma ukládá,”⁴⁹⁾ uzavírá Pekař. Po přehledu další Bartošovy publikační činnosti končí referát

konstatováním, že nelze jinak než opakovat závěry komise z roku 1920 a Bartošovu habilitaci nedoporučit.

Již v průběhu habilitačního řízení probíhala diskuse o publikacích *Literární činnost M. Jakoubka ze Stříbra* a *Do čtyř pražských artikulů* i před odbornou veřejností, a to na stránkách ČČH. Zmíněný Pekařův kritický rozbor obou prací Bartoš tamtéž odmítl a následná Pekařova reakce⁵⁰⁾ sice uzavřela polemiku na stránkách ČČH, avšak neukončila ji. Těsně před zasedáním profesorského sboru v lednu 1927 vytiskl Bartoš pod titulem *O nového Bartoše* na vlastní náklady další obranu svého díla⁵¹⁾ a rozeslal ji členům profesorského sboru. Naděje, které do ní vkládal, se však nesplnily.

Zamítnutí habilitace nesl Bartoš velmi těžce. Byl přesvědčen, že pravým důvodem jeho odmítnutí nebyla nedostatečná kvalita jeho prací, ale osobní antipatie. Protivník Pekařův, kvůli Flajšhansovi opuštěn Novotným, kvůli Vojtíškovu neinformován o poslední šanci na úspěch a navíc oběť nespravedlivého systému “klíče” na fakultě – tak zní ve stručnosti Bartošova verze jeho habilitační kauzy. Široká veřejnost se s ní poprvé seznámila na počátku roku 1928, kdy Bartoš otiskl v *Nové Svobodě* článek *Svoboda vysokých škol a svoboda kritiky*.⁵²⁾ Článek našel odezvu v tisku – zamyšlení nad poměry na vysokých školách a jejich kritika se objevily např. na stránkách *Národního osvobození*⁵³⁾ a *Naší doby*.⁵⁴⁾ Tečku za celou aférou učinilo krátké prohlášení šesti univerzitních profesorů, ve kterém odmítli Bartošova slova a prohlásili průběh jeho habilitačního řízení za zcela korektní.⁵⁵⁾

V roce 1970 vydal Bartoš své paměti – *Vzpomínky husitského pracovníka* – a v nich věnuje habilitaci celou kapitolu s názvem *Válka mezi válkami*. Ve stejném duchu jako v roce 1928, pouze podrobněji, zde vysvětluje proč byl na filozofické fakultě odmítnut: V roce 1915 probíhala mezi V. Novotným a V. Flajšhansem polemika o Novotného publikaci *Hus v Kostnici a česká šlechta*. Mezi touto polemikou a svou habilitací viděl Bartoš úzkou souvislost. Od Václava Vojtíška se prý dověděl, že Novotný Bartošovi zazlívá údajnou intriku: Flajšhansovi měl poradit, aby otiskl článek kritizující Novotného dílo v *Českém časopise historickém*.⁵⁶⁾ A to byl důvod, proč nepodpořil Bartošovu žádost o habi-

litaci v roce 1920. Do druhé žádosti v roce 1926 se k této staré záležitosti připojila řada nových rozporů a polemických střetů mezi Novotným a Bartošem. Navíc na scénu přibyli další dva adepti o docenturu ze středověkých dějin, oba taktéž Novotného žáci – Otakar Odložilík a Jaroslav Prokeš.⁵⁷⁾ Zvlášť významnou roli Bartoš připisuje Janu Slavíkovi, jehož habilitace se údajně obával Jaroslav Bidlo. Jestliže by Novotný podpořil Bartoše, Pekař by zase habilitoval Slavíka – nechtěl-li tedy Bidlo, aby byl habilitován Slavík, nesměl být habilitován Bartoš. Tak v praxi podle Bartoše fungovala zásada „klíče“, uplatňovaná na fakultě. Přátelé Bidlo a Novotný Bartošovi ústně i písemně navrhovali, aby svou žádost stáhl, ale to Bartoš odmítl. Václav Novotný poté prý měl Bartošovi jako poslední možnost, jak dosáhnout habilitace, navrhnout, aby změnil zadání oboru na české dějiny, tedy na vlastní obor Novotného. Tento návrh měl Bartošovi vyřídit Vojtíšek, který tak neučinil, neboť „*stál na straně Pekařově*“ – a tím vším bylo o nezdaru habilitace rozhodnuto.⁵⁸⁾

Každé dílo memoárové literatury, a tedy i Bartošovy *Vzpomínky*, má jistě právo na určitou míru subjektivnosti. Ovšem ve světle korespondence F. M. Bartoše se ukazuje, že míra subjektivnosti v Bartošově líčení habilitační kauzy je dosti vysoká. Řada tvrzení, podávaných jako nezvratný fakt, se jeví jako velmi nejednoznačná, často zpochybnitelná, ba dokonce vyvratitelná. Dopisy Václava Novotného Bartošovi i dopis Václava Vojtíška, který přikládáme v příloze, jednoznačnost Bartošova vysvětlení více než problematizují. Vojtíšek odmítá vše, co mu Bartoš ve své interpretaci připisuje; také komentář Novotného k tezi o „klíči“ i stručné ohrazení univerzitních profesorů v novinách napovídají, že verze druhé strany může více odpovídat skutečnosti.

Při vědomí, že osobní sympatie a antipatie jistě hrály i v případě Bartošovy habilitace svou roli (o jejím rozsahu však můžeme pouze spekulovat), nutno konstatovat, že Bartošova verze, tak jak ji předložil veřejnosti v roce 1928 i ve *Vzpomínkách husitského pracovníka*, je v mnohých aspektech nepodložená a zkreslená – třebaš neúmyslně. To, co napsal o Novotném a Vojtíškovi, bylo jimi samými odmítnuto; také tvrzení o roli Flajšhansové či o tzv. klíči lze odkázat do říše nepodložených

spekulací, jež nelze prohlašovat za prokázaná fakta a na základě kterých nelze nikoho veřejně obviňovat. Oproti tomu není žádný závažný důvod, proč pokládat hodnocení habilitačních posudků za zakrývání pravých důvodů; konfrontovat Bartošovy práce s Pekařovou kritikou a posoudit, zda je či není oprávněná, bylo možno již v roce 1926.

Spíše než vše určující osobní nepřízeň, hraničící s jakýmsi „spiknutím“, je třeba za Bartošovou neúspěšnou habilitací vidět souhrn nepříznivých okolností. Bartoš pocházel z tzv. třetí generace Gollovy školy, jejíž absolventi obecně těžko hledali místa na univerzitě, neboť stolice plně a pevně obsadily předchozí generace; příliš specializovaný obor nebyl zvolen zrovna šťastně; druhá žádost byla podána v době, kdy se řešily habilitace Otakara Odložilíka a Jaroslava Prokeše. To vše umocnilo předložení nepřilíživých prací a samozřejmě i osobní antipatie části historiků z Filozofické fakulty Univerzity Karlovy vůči Bartošovi.

Způsob, jakým Bartoš dával (soukromě i veřejně) najevo své zklamání, nesouhlas a rozhořčení ze skutečnosti, že byl odmítnut, zapříčinil, že mezi něj a Václava Novotného se postavilo příliš mnoho neshod, podezření a jiných nesouladů na to, aby bylo možno dále udržovat přátelský styk. Několik ryze věcných Bartošových dopisů z let 1928–32 představuje již jen epilog bývalého kladného a nadějného vztahu mezi učitelem a žákem.

Poznámky

- ¹⁾ F. M. Bartoš, *Čechy v době Husově 1378–1415. České dějiny II.* 6, Praha 1947; týž, *Husitská revoluce I. Doba Žižkova, 1415 – revoluce 1426. České dějiny II.* 7, Praha 1965; týž, *Husitská revoluce II. Vláda Bratrstva a její pád, 1426–37. České dějiny II.* 8, Praha 1966.
- ²⁾ F. M. Bartoš, *Vzpomínky husitského pracovníka*, Praha 1970. Dále jen *Vzpomínky*.
- ³⁾ F. Kutnar – J. Marek, *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepiscství*, Praha 1997, s. 710–716.
- ⁴⁾ J. Hanzal, *Cesty české historiografie 1945–1989*, Praha 1999, s. 46–47.
- ⁵⁾ Za všechny zde jmenujme: J. Janáček, *Za F. M. Bartošem*, ČSČH 21, 1973, s. 304; A. Molnár, *Za profesorem F. M. Bartošem*, Kostnické jiskry 19, 25. 5. 1972, s. 3; J. Lejdar, *Památce husitského pracovníka*, tamtéž. Z článků, věnovaných Bartošovým jubileím, např. F. Kavka, *75 let F. M. Bartoše*, JSH 33, 1964, s. 100–101 či A. Molnár, *K osmdesátinám F. M. Bartoše*, Kostnické jiskry 13, 1969, s. 3. V současné době se F. M. Bartošovi věnuje Ota Halama, publikující např. v Kostnických jiskrách či Křesťanské revue.
- ⁶⁾ Heslo F. M. Bartoš obsahuje většina českých encyklopedií a naučných slovníků, ale jen málokde překročí rozsah 5–8 řádek. Výjimku tvoří poměrně podrobné heslo (autorka Blanka Svadbová) obohacené o odkazy na literaturu v *Lexikonu české literatury I*, Praha 1985, dotisk, Praha 2000, s. 143–148.
- ⁷⁾ Pozůstalost F. M. Bartoše (dále pzst. F. M. B.) je uložena v Archivu Národního muzea v rozsahu 59 kartonů a 10 kartonů dodatků, z čehož korespondence zabírá 16 kartonů. Základní popis fondu J. Čechura, *Průvodce po fondech a sbírkách Archivu Národního muzea*, Praha 1998.
- ⁸⁾ Pozůstalost Václava Novotného (dále pzst. V. N.) je uložena v Archivu Akademie věd České republiky. Její popis podává Jaroslava Hoffmannová, *Václav Novotný (1869–1932) a jeho osobní fond v Archivu Akademie věd České republiky*, SAP 48/1, Praha 1998, s. 325–355.
- ⁹⁾ Bartoš studoval v letech 1900–1905 na gymnáziu v Mladé Boleslavi a ve zdejším arcibiskupském konviktu. Poté, co se rodina roku 1905 na čas přestěhovala do Prahy, přešel na gymnázium na Vinohradech.

- ¹⁰⁾ Maturitní zkoušku na vinohradském gymnáziu složil dne 2. 7. 1908 s vyznamenáním. Maturitní vysvědčení v pzst. F. M. Bartoš, k. 1/i. č. 4.
- ¹¹⁾ V Bartošově indexu zabírají předměty historické nejvíce místa. Navštěvoval přednášky J. Golla, J. Šusty, J. Pekaře, J. Bidla, V. Novotného, G. Friedricha, později i J. V. Šimáka a K. Krofty. Do historického semináře chodil k Šustovi (1. ročník), Bidlovi (2. ročník) a Pekařovi (3. ročník). Index v pzst. F. M. B., k. 1/i. č. 5.
- ¹²⁾ *Vzpomínky*, s. 27.
- ¹³⁾ Bartoš navštěvoval tyto Novotného přednášky: *O dějinách českých ve století 12. a 13.* v ZS 1908/9, *O českých dějinách od 1306* v ZS 1909/1910, *O sektách středověkých* v LS 1910 a *Doba Karla IV.* v tomtéž semestru, *O dějinách husitství* v ZS 1910/11, *Husité, Táboři a Bratři* v LS 1911. Pzst. F. M. B., k. 1/i. č. 6.
- ¹⁴⁾ O Bartošově disertaci viz pozn. 17 k dopisu č. 1.
- ¹⁵⁾ Bartošův index z univerzity ve Freiburgu v pzst. F. M. B., k. 1/i. č. 9. Během svého prvního studijního pobytu v zimním semestru 1911/12 navštěvoval Bartoš přednášku H. Finkeho *Mittelalterliche Weltanschauung*, historické semináře téhož profesora a G. von Belowa a historický proseminář F. Vigenera.
- ¹⁶⁾ O Finkovi a jeho edici viz pozn. 2 k dopisu č. 1.
- ¹⁷⁾ Během svého druhého pobytu ve Freiburgu v letním semestru 1912 si Bartoš zapsal přednášky H. Finkeho *Geschichte der kirchlichen Verfassung Deutschlands* a *Dante und seine Zeit*, F. Vigenera *Deutsche Geschichte im späteren Mittelalter*, A. Eitla *Geschichte der Päpste im Mittelalter*, H. Rickerta *Einführung in die Erkenntnistheorie und Metaphysik* a Reitzensteina *Religiöses Leben im ausgehenden Altertum*. Do historického semináře chodil k H. Finkovi.
- ¹⁸⁾ Promoci měl 9. 11. 1912. Archiv UK, Matriky doktorandů. Viz pozn. 61 k dopisu č. 9.
- ¹⁹⁾ Jarmila Bartošová, roz. Michálková, Bartošova manželka. O ní viz pozn. 81 k dopisu č. 12. O tom, že v Bartošových úvahách o odchodu z Freiburgu do Čech i o ukončení medievalistických studií hrála významnou roli, svědčí mj. rodinná korespondence, deníky a zápisníky v pzst. F. M. B.
- ²⁰⁾ Žádost o povolení státní zkoušky z dějepisu a zeměpisu Bartoš podal 11. 4. 1912. Jako domácí práce z dějepisu mu byla uznána seminární práce *K politice Karla IV. v posledním roce jeho vlády*, domácí práce

ze zeměpisu (na téma *Přehled horopisu Krušných hor*) mu byla zadána 27. 4. 1912. Původní termín (7. 8. 1912) jejího odevzdání mu byl na vlastní žádost, odůvodněnou studiem ve Freiburgu, prodloužen do 7. 11. 1912. Schválení došla 22. 4. 1913. Přihlášku ke státní zkoušce ze zeměpisu a z pomocných předmětů (jazyk český, německý, latinský a řecký) Bartoš podal 26. 4. 1913. Dne 7. 6. téhož roku absolvoval písemnou část zkoušky, ve dnech 9. a 10. 6. část ústní. V zimě potom složil i zkoušky z dějepisu (přihlášku podal 1. 10. 1913, písemné práce psal 1. a 3. 12., ústní zkoušky proběhly 11. 12. 1913). Dne 17. 12. 1913 byl prohlášen za způsobilého vyučovat dějepis a zeměpis na vyšších gymnáziích s českým vyučovacím jazykem. Archiv UK, fond FF, ZKG, k. 26/ i. č. 4441. Vysvědčení o učitelské způsobilosti v pzst. F. M. B., k. 1/ i. č. 8.

²¹⁾ V roce 1914 byl Bartoš přijat do Národního muzea jako asistent. Viz pozn. 110 k dopisu č. 19. Při vyjednávání tohoto zaměstnání Bartošovi významně pomohl K. Krofta, jak o tom svědčí dochovaná korespondence mezi ním a Bartošem (pzst. F. M. B., k. 6/ i. č. 484 a Archiv AV ČR, pzst. K. Krofta, k. 2/ i. č. 38.).

²²⁾ Bartoš vystřídal celou řadu středních škol. Učil postupně na c. k. reálném gymnáziu na Vinohradech (od února 1915), na c. k. české reálce v Podskalí, na 2. české státní reálce na Vinohradech, na české reálce na Starém Městě, na české státní reálce v Praze a na 2. české státní reálce na Praze XII. Dochované doklady k Bartošově působení na středních školách v pzst. F. M. B., k. 1/ i. č. 12, 19, 21, 23, 25 a 26.

²³⁾ Kromě četných článků, studií a referátů vydává Bartoš kontroverzní *Knihu Z. Nejedlého o husitské písni a bohoslužbě*, Praha 1915, práci *Německého husity Petra Turnova spis o rádech a zvycích církve východní*, Praha 1915, dále edici *Tetragonus Aristotelis*, Praha 1916 a *Masarykovu českou filozofii*, Praha 1919.

²⁴⁾ Viz dopis č. 29 a pozn. 129 k němu.

²⁵⁾ *Vzpomínky*, str. 45.

²⁶⁾ Bartoš (v referátech o Novotného pracích *Náboženské hnutí české ve 14. a 15. století*, ČMM 90, 1916, s. 148–156; *Hus v Kostnici a česká šlechta*, tamtéž, s. 166–171) nesouhlasil s některými Novotného závěry i východisky. Roku 1920 odmítl v článku *Sermones de Antichristo a Anatomia Antichristi* (ČČM 94, 1920, s. 52–59) teorii J. Prokeše, Novotného žáka, a v článcích *Odpověď V. Novotnému o TA* (tamtéž, s. 171)

a *Ještě o Tetragonu Aristotelis* (tamtéž, s. 255–264) odmítl Novotného kritiku své edice. Roku 1921 Bartoš referoval *O Novotného M. J. Husi Korespondenci* v Naší vědě 3, s. 44–48 a také zde vyslovil několik výhrad k formě i obsahu Novotného práce. Roku 1922 kritizoval Prokešovu knihu o Žižkovi, které se potom ujal V. Novotný v Národních listech 4, s. 39–44. Roku 1923 vyšel dovětek k polemice s Prokešem *Ještě o Sermones de Antichristo*, ČČM 97, 1923, s. 275–7.

²⁷⁾ Václav Novotný byl členem celé řady spolků a společností, z nichž Bartoš za jeho života vstoupil do Společnosti Husova muzea, jejímž předsedou Novotný byl. Informace o Společnosti Husova muzea jsou obsaženy v Bartošově publikaci *Půlstoletí husitského bádání a nové nálezy husitských památek*, Praha 1935. Tam i další literatura.

²⁸⁾ Pzst. F. M. B. – dodatky, k. 60/i. č. 2592.

²⁹⁾ Pzst. F. M. B. – dodatky, k. 61–63.

³⁰⁾ Dopis Bartoše Jarmile Micháلكové z 8. 7. 1913. Pzst. F. M. B. – dodatky, k. 61/ i. č. 2610.

³¹⁾ Pod titulem *Studie o Petru Chelčickém a první Jednotě* shrnul Bartoš řadu svých starších prací: *K počátkům Petra Chelčického*, ČČM 88, 1914, s. 27–35, 149–160, 303–314; *K traktátovým cyklům Jana Příbrama proti Petru Payneovi a Táborům*, Listy filologické 41, 1914, s. 112–121; *Neznámá díla J. Rokycany*, ČČM 93, 1919, s. 9–17; *Kněz Martin z Krčína*, ČČM 91, 1917, s. 137–142, 280–286; *Valdenský biskup Štěpán z Basileje a jeho účast při ustavení Jednoty Bratrské*, ČČM 90, 1916, s. 273–277. K nim připojil delší rukopisné pokračování s názvem *Chelčický a Rokycana*.

³²⁾ Žádost o habilitaci s datem 12. 10. 1919 v AUK, habilitační žádosti FF UK, k. 131/ i. č. 1348. Její opis také v ANM, pzst. F. M. B., k. 1/ i. č. 28.

³³⁾ Pzst. F. M. B. – dodatky, i. č. 2592.

³⁴⁾ Tamtéž.

³⁵⁾ AUK, habilitační žádosti FF UK, k. 131/ i. č. 1348.

³⁶⁾ Tamtéž.

³⁷⁾ AUK, protokoly z jednání profesorského sboru FF UK, i. č. 38.

³⁸⁾ AUK, habilitační žádosti FF UK, k. 131/ i. č. 1348. Koncept v Archivu AV ČR, pzst. V. N., k. 44/ i. č. 1393.

³⁹⁾ Oznámení o odmítnutí s datem 26. 6. 1920 v pzst. F. M. B., k. 1/ i. č. 28. Jeho koncept v AUK, habilitační žádosti FF UK, k. 131/ i. č. 1348.

⁴⁰⁾ AUK, habilitační žádosti FF UK, k. 131/ i. č. 1348.

⁴¹⁾ Zajímavý je fakt, že toto jednání bylo vlastně protizákonné. Viz *Výnos Ministerstva školství a osvěty ze dne 18. 12. 1924, č. 135.688 o habilitačním oboru a jeho zužování*. „Podle ustanovení §2 platného habilitačního řádu ze dne 11. února 1888, č. 19 ř. z. může venia docendi býti udělena jenom pro celý obsah určité discipliny aneb pro takový větší její obor, který může býti považován za celek pro sebe uzavřený. Naproti tomu však venia docendi nemůže býti udělena pro libovolně omezenou část discipliny. V poslední době vyskytlo se však několik případů, v nichž jednalo se o habilitaci pouze pro část discipliny, aniž uvedením obecně uznávaných znaků bylo dovozeno, že je to větší část té discipliny (...) V některých případech jedná se sice o habilitaci pro celý obor příslušné discipliny, avšak zároveň obor tento se omezuje na výsek té discipliny tím, že je příčinně omezovací ustanovení obvykle vyjádřené slovy «se zvláštním zřetelem k (...)», za nimiž následuje potom pojmenování části discipliny. (...) Nutno poukázat na neshodu takového opatření s platnými předpisy.” O. Placht – F. Havelka (edd.), *Předpisy pro vysoké školy republiky československé*, Praha 1932, s. 1116–7.

⁴²⁾ Ta již byla poměrně rozsáhlá, i když ji tvoří především různé časopisecky publikované články a statě. Výběrové bibliografie Bartošových prací jsou připojeny k jeho knihám *Svěťci a kacíři*, Praha 1949, s. 316–333 a *Ze zápasů české reformace*, Praha 1959, s. 173–178. Do roku 1969 také ve zvláštním vydání *Mediaevalia Bohemica*, 1969.

⁴³⁾ AUK, habilitační žádosti FF UK, k. 131/ i. č. 1348.

⁴⁴⁾ F. M. Bartoš, *Literární činnost M. Jakoubka ze Stříbra*, Praha 1925 a *týž, Do čtyř pražských artikulů*, Praha 1926. Žádost o habilitaci v AUK, habilitační žádosti FF UK, k. 131/ i. č. 1348.

⁴⁵⁾ Veškeré další materiály k habilitačnímu řízení, včetně konceptu oznámení o zamítnutí tamtéž. Originál oznámení o zamítnutí v pzst. F. M. B., k. 1/ i. č. 30.

⁴⁶⁾ AUK, habilitační žádosti FF UK, k. 131/ i. č. 1348.

⁴⁷⁾ J. Pekař, *Nový Bartoš*, ČČH 32, 1926, s. 342–377.

⁴⁸⁾ AUK, habilitační žádosti FF UK, k. 131/ i. č. 1348.

⁴⁹⁾ Tamtéž.

⁵⁰⁾ Viz pozn. 44. Na Pekařův článek navazuje polemika, skládající se z Bartošovy odpovědi a Pekařovy reakce. ČČH 32, 1926, s. 671–688.

⁵¹⁾ F. M. Bartoš, *O nového Bartoše*, Praha 1927. Útlý spisek, vydaný vlastním nákladem, je uložen jak v pzst. F. M. B., k. 35, i. č. 1816, tak v knihovně F. M. Bartoše na Evangelické teologické fakultě Univerzity Karlovy.

⁵²⁾ F. M. Bartoš, *Svoboda vysokých škol a svoboda kritiky*, Nová svoboda 5/9, Praha 1928, s. 135–138.

⁵³⁾ Národní osvobození 5/64, neděle 4. 3. 1928, s. 5.

⁵⁴⁾ J. Macek, *Svoboda univerzity nezaručuje svobodu vědy!*, Naše doba 1928, s. 381–382.

⁵⁵⁾ Národní osvobození 5/78, neděle 18. 3. 1928, s. 4.

⁵⁶⁾ V. Flajšhans (ref.), *Ještě český protest z r. 1415*, ČČH 22, 1916, s. 288–315.

⁵⁷⁾ S habilitací těchto dvou historiků měl v této době Václav Novotný dost starostí, srov. Milada Sekyrková, *Několik stránek ze života Otakara Odložilíka*. (*Pražské archivy k životu Otakara Odložilíka*), SAP 44/1, 1994, s. 34–67.

⁵⁸⁾ *Vzpomínky*, s. 41–61.

Ediční poznámka

Tato edice korespondence F. M. Bartoše a Václava Novotného zpřístupňuje dopisy, uložené v pozůstalosti F. M. Bartoše v Archivu Národního muzea a v pozůstalosti V. Novotného v Archivu Akademie věd České republiky. Jedná se celkem o 56 dopisů, z toho 11 je od Novotného Bartošovi, 45 od Bartoše Novotnému. Lze však odůvodněně předpokládat, že tento soubor není úplný. Např. v Knihovně F. M. Bartoše na Evangelické teologické fakultě Univerzity Karlovy, která je právě pořádána, jsou v knihách objevovány vložené dopisy, které Bartoš obdržel a je velmi pravděpodobné, že mezi nimi budou i některé listy Novotného.¹⁾

V pozůstalosti F. M. Bartoše je ve složce korespondence s Václavem Novotným uloženo také několik konceptů Bartošových dopisů. Je pro ně charakteristické, že jsou psány na nejrůznějších, většinou malých a již nepotřebných papírech – na objednávkách do knihoven, na obálkách, atp. Jsou psány často tužkou, drobným písmem a s velkým množstvím zkratk, vsuvek a škrťů. Výsledkem je jejich velmi špatná čitelnost. Ne vždy koncepty zachycují celý dopis – často jen jeden jeho odstavec či určitou, většinou počáteční část. Rozdíl mezi koncepty a konečným zněním příslušných dopisů jsou především v rovině stylistické – Bartoš s jejich pomocí hledal vhodnou formulaci a při psaní čistopisu obsah věty z konceptu ponechal, ale změnil slovosled, přidal či ubral zpřesňující adjektivum, atp. Proto v edici znění konceptů zaznamenáno není – uvádění různocnění několika dochovaných konceptů a konečného znění dopisů by zabralo velmi mnoho místa a mělo by význam pouze pro studium geneze psaného projevu Bartoše, což není cílem této edice. Pouze v případech, kdy mezi konceptem a konečným zněním dopisu došlo k zajímavému či výraznému významovému posunu, je text konceptu zaznamenán v podobě poznámky na konci strany. Stejným způsobem jsou zaznamenány i vpisky, které do dopisů, jež od Bartoše obdržel, činil Novotný.

Několik míst v textu se nepodařilo přečíst – v tom případě je místo daného slova buď otazník v hranaté závorce, nebo, bylo-li možno slovo podle kontextu domyslet, kurzívou psané slovo v hranaté závorce. V dopisech je také několik vsuvek, které do textu doplňují slovo – především spojku nebo sloveso *být* – které při psaní omylem vypadlo. Ta-

kové vsuvky v edici poznamenány nejsou. Pouze v případě, kdy je do textu vsunuto slovo či slovní spojení, které dodatečně zpřesňuje obsah věty, je před vsuvkou ve špičaté závorce uveden text v podobě, jakou měl před napsáním vsuvky. Citace z latinských textů, které se v dopisech objevují (ukázky z pramenů atp.), jsou ponechány v původní podobě.

Dopisy, které nejsou datovány, jsou uvedeny na konci edice, označeny a pokud možno alespoň rámcově datovány buď podle obsahu, či podle podpisu F. Bartoš – F. M. Bartoš.

Edice korespondence F. M. Bartoše a Václava Novotného se skládá z několika částí. Vlastní text dopisů doprovázejí poznámky pod čarou, komentáře na konci textu a tato ediční poznámka. Cílem komentářů je podat údaje o osobách, okolnostech a dalších skutečnostech, o kterých se v dopise mluví, či zasadit dopis do potřebných souvislostí. Problém nastal u těch dopisů, které lze označit spíše jako vzkazy – jsou krátké, často psány z druhé strany navštívenky, pocházejí převážně z doby po ochlazení vzájemných vztahů vlivem habilitační kauzy, jsou stručné, věcné a souvisejí s oborem, s vědeckou činností či se společnou činností ve Společnosti Husova muzea. Jsou většinou vytrženy z kontextu, neboť v především ústním styku Novotného s Bartošem ve Společnosti představovaly spíše výjimku. Vzhledem k těmto skutečnostem i vzhledem k tomu, že podrobný komentář k nim by zabral mnohem více místa, než samotný text, nejsou tyto „vzkazy“ podrobně okomentovány; pro jejich správné pochopení a zasazení do kontextu postačí, co o nich bylo řečeno výše.

Samotný text dopisů byl upraven podle zásad, stanovených v publikacích R. Havla, B. Štorka a kol., *Editor a text*, Praha 1971, resp. P. Vašáka a kol., *Textologie*, Praha 1993. Po odstranění zjevných chyb, tj. chyb i podle tehdejší pravopisné normy (např. slov *kapitla*, *vša*, *dvoučleným*, *poněvač*, *tétéž*, na *kapitola*, *však*, *dvoučlenným*, *poněvadž*, *téže*) byl upraven pravopis dopisů podle normy současné, a to s přihlédnutím k fonetické realizaci textu – tedy v zásadě se jedná o ty úpravy zastaralé normy, které nepostihují zvukovou stránku textu. Nejvíce úprav bylo provedeno v psaní cizích slov. Zdvojené hlásky např. ve slovech *professor*, *korrespondence*, *dilettant*, *postilla*, či *korrektury* byly staženy na *professor*, *korespondence*, *diletant*, *postila*, *korektury*. Psaní skupiny „th“ ve slovech jako např. *theolog*, *methoda*, *theorie* či *thema* bylo upraveno

na *teolog, metoda, teorie, téma*. Psaní *s* a *z* v cizích slovech, kde jsou možné většinou obě varianty, bylo upraveno jednotně a podle slohově neutrální, základní varianty – tj. se „z“ ve všech případech kromě slov, zakončených na *-ismus* (např. *medievalismus*) a slov s předponou *dis-* (např. *disertace*). Tedy např. slova *revise, schisma, epizoda, nervosita, reserva, paralyzovat, provisorium, rezervovaný, inserovat, posice, fantasia, risiko, museum* či *universita* byla upravena na *revize, schizma, epizoda, nervozita, rezerva, paralyzovat, provizorium, rezervovaný, inzerovat, pozice, fantazie, riziko, muzeum, univerzita*. Slova jako *eseajjista, iurista* či *feuilleton* byla upravena na *esejista, jurista, fejeton*. V psaní cizích slov byly podle současných pravidel upraveny i kvantitativní – zakončení *-osní* na *-ózní* (*nervosní* na *nervózní, rigorosum* na *rigorózum, thema* na *téma* atp.).

Několik úprav bylo provedeno v pravopise velkých písmen – psaní *Jednota Panská* u Novotného bylo upraveno na *jednota panská*. Dále bylo změněno písmeno na velké např. ve slově *Říše* či v názvech literárních děl, např. z *de consideratione* na *De consideratione*. Psaní názvů novin u Bartoše bylo upraveno např. z *Národní Osvobození* či *Pražský Večerník* na *Národní osvobození* a *Pražský večerník*. V rozkolísaném psaní slova *akta* – *Akta* – *acta* – *Acta* (označení pro Akta koncilu kostnického – *Acta consilii Constanciensis*) bylo sjednoceno psaní prvního písmene na „A“, rozkolísanost v psaní latinského či českého slova byla ponechána. Stejným způsobem bylo sjednoceno rozkolísané psaní *Artikuly* u Bartoše (označení pro Bartošovu práci *Do čtyř pražských artikulů*) a *artikuly* u Novotného na *Artikuly*.

Podle kontextu bylo upraveno psaní spřežek (např. *na konec, po první, přes to, sebe menší, při nejmenším* na *nakonec, poprvé, přesto, seběmenší, přinejmenším*; ale např. ve spojení *dokonce semestru* na *do konce*). K dalším úpravám patří psaní spojky *-li*, např. namísto *povíte li, víte li* či *máte li* psáno *povíte-li, víte-li, máte-li*, a dále psaní předložek *s* a *z* – např. změna „s“ ve spojeních *s této strany, s neděle, s polovice* na „z“. V několika případech byla upravena i interpunkce a několik málo kvantitativní – rozkolísané psaní *material a thema* u Bartoše a *materiál a théma* u Novotného bylo sjednoceno a upraveno na *materiál a téma*. U Bartoše bylo také upraveno ustrnulé psaní koncovek sloves *-iti* – např. *ubiti, probiti* na *ubítí, probítí*. Ve všech ostatních případech, např. ve slovech *dvěře, medievismus*, či ve spojení *cítiti mravní závazek* zůstaly původní tvary zachovány.

Zkratky jsou v textu rozepsány – pokud to bylo možno, tj. pokud se nabízela jen jedna možnost, jak je rozepsat, a pokud bylo bezpochyby zřejmé, co zkratka značí. Zkrácených slov bylo v dopisech poměrně mnoho, což je dáno charakterem tohoto typu textu – jedná se o zkratky jako *čc.*, *z poč. 1414*, *Hist. spol.*, *U. společnost*, *p. dv. rada*, *p. řed.*, *rkp.*, *kol.*, *Art.*, *Jak.*, *knih. univ.*, *býv.*, *event.*, (*července*, *z počátku*, *Historický spolek*, *Učená společnost*, *pan dvorní rada*, *pan ředitel*, *rukopis*, *kolega*, *Artikuly*, *Jakoubek*, *knihovna univerzitní*, *bývalý*, *eventuelně*) atp. Především Bartoš zkracuje názvy novin a časopisů i knih (*Č. Věda*, *Nár. Osv.*, *Č. Děj.*, *Č. Slovo* namísto *Česká věda*, *Národní osvobození*, *České dějiny*, *České slovo*). Bartoš také velmi často místo jmen píše počáteční písmeno – např. *P.* místo *Pekař* či *B.* místo *Bidlo*. Rozepsány jsou i zkratky v datech (*list.*, *břez.*, *ún.*) a v textu i číslice, např. *část I.*, *před 14. dny*, *od 2 – 5 na část první*, *před čtrnácti dny*, *od dvou do pěti*. Ustálené zkratky jsou ponechány a upraveny *z na př.*, *t. j.* na *např.*, *tj.* a dále nejsou rozepsány zkratky edic a pramenů či odborných časopisů (např. *ČČH*, *VUS*, *Fontes*), neboť jsou charakteristické pro vzájemnou odbornou komunikaci dvou historiků.

K pozoruhodným jevům patří již zmíněné rozdíly mezi pravopisem Bartošovým a Novotného – např. koncovky sloves *-iti* či *rozdíl* v psaní slov materiál a téma. Dále to, že Bartoš slovo *poněvadž* zásadně píše jako *poněvač*, *medievalismus* jako *medievismus* a jméno *Göller* jako *Goeller*. Zajímavé je i to, že dopisy odráží změnu normy okolo roku 1914 – od července tohoto roku Bartoš mění psaní oslovení *professore* na *profesore*.

Vzájemná korespondence Františka Michálka Bartoše a Václava Novotného

1. Bartoš Novotnému, 22. listopadu 1911, Freiburg.

Vysoce ctěný pane profesore,
jsem v trapných rozpacích, mám-li se omlouvat, že si dovoluji připomínati se tak záhy, či smím-li prosit za odpuštění, že přicházím pozdě. Kdybych však mohl doufat v možnost druhou, měl bych snad přece aspoň polehčující okolnosti.

Mluvil jsem totiž s Finkem,²⁾ od něhož mám vyřídití nejsrdečnější dík a pozdrav, sice několikrát, dvéře se však u něho netrhnou spoustou návštěv, takže je mi teprve nyní trochu jasno, co mohu od něho očekávat. Akta druhého svazku³⁾ a Fillastre podali velmi málo – mimo několik suchých dat a jednu bulu koncilní jen Maríkův list Zabarellovi s odpovědí po konfliktu v červenci 1416 – korespondence polská, nejcennější číslo budoucích dvou svazků Actorum, s nimiž Finke doufá býti hotov ve dvou letech, je „na cestách” – pracuje se totiž o koncilu nyní opravdu řadou disertací – jediný dokument netištěný, list bezpochyby^a Železného (z počátku 1414) Zikmundovi, přinese jinak slabá disertace o glejtu napřesrok:⁴⁾ spíše tedy zklamání.

Chopil jsem se proto znovu schizmatu vůbec. Ale ani zde není o mnoho lépe. Řada korektur drobných spíše zmenšuje než rozmnožuje (ne)vědomosti dnešní, materiál je beznadějně chudičký – kdyby byl Zítek⁵⁾ aspoň otiskl i De consideratione⁶⁾ nebo Steinerherz⁷⁾ něco z těch svůdných poznámek 606, a 626₃ – paběrkovat po Valois⁸⁾ je k zoufání, kapitola o programu synodálním strašně klesá, analogie s poměry v Říši, ve Francii a Anglii jen dráždí. Ale já jsem již přivykl nejzajímavější otázky jen „formulovat” a „poslouchat, jak roste tráva”. Ztrácím opravdu víru v možnost životopisu Husova, spoléhám však přece na další hodiny Finkova „středověkého světového názoru”.⁹⁾

Nadějí poslední je mi plán, snad směšný a bezpochyby naivní, zrevidovati totiž soustavně Lindnera¹⁰⁾ asi jako Hinneschiedt,¹¹⁾ Schlosser¹²⁾ nebo Gelbe¹³⁾ a zpracovat tak monograficky politia

agrární – na čemž je poněkud spoluvinen Below,¹⁴⁾ u něhož čteme Kentgenovy „Urkunden zur Verfassungsgeschichte”.¹⁵⁾ Doufám však mnoho v Repertorium Germ. a Supplementa RTA, mívám aspoň někdy odvahu na regesta, počítám na svoje uklidnění ve středověku a husitství – nesvedl mne ani Meinecke¹⁶⁾ – a last not least na možnost udržeti se v Praze – pro kritickou chvíli nechal bych si Jakoubka, který ve formě prolegomen je v podstatě hotov.¹⁷⁾ Snad by se podařilo z této strany vniknouti v tyto temnoty poměrův a osobností.

Prozatím jsou to ovšem pouze naděje a útěchy. Nejsem si jist, stačí-li mi rok na státnice. Dovolují-li si však předkládati k sankci tento plán, ač jsem si jist jejich zdiskreditováním – doufám však přece něco napravit Kostnicí a seminárkou, kterou sice odkládám, ale na niž, myslím, stačí čtrnáct dní, zvláště když prý se již zde v únoru skončí a já sotva se budu moci zdržet v Mnichově – je to hlavně proto, že nevím, nezkříží-li bibliothecam probationum k „Dějčinám”¹⁸⁾ a – je-li dovoleno i o tom mluvit – že se bojím svého žalostného tékavého diletantismu, a že bych se proto rád konečně zdisciplinoval tématem definitivním, jímž by bylo možno „se zatopit”.

V nejhlubší úctě dovoluji si poručeti se

F. Bartoš

2. Novotný Bartošovi, 10. prosince 1911, [Praha].

Milý příteli,

budete se snad horšiti, že tak dlouho neodpovídám, ale prosím, omluvte mne mým přílišným zaneprázdněním. Na Váš list jsem čekal dosti dychtivě, děkuji zaň, a budu rád čísti, povíte-li mi něco o svých dojmech z přednášek a cvičení – Finkovi, prosím, vyřídte při příležitosti moje poručení.

Pokud jde o Vaše nové kolísání, nepřekvapuje mne, že Vás výtěžek z Akt atd. pro Husa zklamal. Nemyslím, že zde vůbec nějaké podstatné obohacení svých vědomostí smíme (výjimky jsou ovšem možné) očekávati, ale zvláště v cizině nečekám mnoho, poněvadž cizině byl Hus a jeho věc na koncilu přece jen epizodním zjevem, jen jakýmsi českým kacířem.

¹⁴⁾ V konceptu „snad“.

Co říci o Vašem skládání biografie Husovy, nevím. Sám jsem přesvědčen a řekl jsem Vám to tuším, že dnes výstižný životopis není možný, známe příliš málo Husa teologa a celé politické ovzduší.¹⁹⁾ Proto by revize Lindnerova atd. jistě byla dobrou a nutnou předpravou, ale myslím, že také zde představujete si úkol poněkud příliš snadný. Podobná revize, jen politická, jest po mém soudu nemožná, nebo aspoň nemožná v dohledné době, bez Regest Václavových. Máme jejich vydání v plánu, a sám od let sbírám materiál, ale je to věc svrchovaně obtížná a bez ní, jak řečeno, celková revize jest téměř nemyslitelná.²⁰⁾ Jednotlivá témata, např. za útisku jednoty panské, říšská politika Václavova, atd. ovšem bylo by lépe zpracovati aspoň předběžně a byly by to jistě cenné věci také pro budoucí Regesta.

Kdybyste se tomu chtěl věnovati, jistě by Vaše práce nebyla bezvýsledná, snad byste se sám mohl pak pustiti do Regest, jenže se obávám navrhovati Vám to, jednak proto, že k tomu úkolu jest nezbytné dokonalé (a do nejmenších detailů) ovládnutí pomocných věd a jejich metody, k čemuž Vy, jak se zdá, máte zásadní nechuť, a dále, že nevím – neznám Vás do té míry – mohu-li převzít odpovědnost za to, abych Vás měl k příliš časnému specializování na určitou dobu.

Nadání k práci historické u Vás nesporně jest, a dosavadní těkavost, nebo jak bych to nazval, jest jen jeho potvrzením. Ale právě proto také nechtěl bych ještě dnes, abyste se pro dlouhá léta vázal určitým tématem. Čím více oborů člověk zkusí, tím více získá pro svou další práci a ani nejdlehlější témata, věnujeme-li se jim opravdově, nezůstávají bez vlivu.

Máte-li tedy v úmyslu tématu, které jste naznačil, opravdově se věnovati, milerád Vám budu, pokud dovedu, na ruku, ale upozorňuji znovu, jak jsem v rozhovorech kolikrát činil, že neběží vždy jen o to, podati stůj co stůj něco nového, nýbrž o to, aby co se podá, bylo seriózní prací odůvodněno. Že Vás při ní rád uvidím, a pokud budete chtít, rád podepřu, nemusím opakovati. Těším se na Vaše další zprávy a přeji Vám zatím ve všem plného zduaru

S pozdravem Váš

V. Novotný

Vysoce ctěný pane profesore,
dovoluji-li si tak pozdě přicházeti s uctivými díky za Vaše slova laskavá, račte, prosím, omluviti to aspoň poněkud, lze-li, tím, že jsem do poslední chvíle doufal v možnost psáti bilanci lepší – lze-li ovšem mluvit o bilanci tam, kde neběží téměř než o likvidaci pouhých plánů.

Regesta přirozeně jsou již pochována a též z církevní politiky sotva se mi podaří vypracovati i část první (do 1383). Studie podobná je opravdu nemožná, leč v rámci snad ještě širším než Lindner, jistě nemožná bez revize Hineschiedta, jemuž možno jen záviděti klid, s nímž hlavní otázky obchází, bez biografie Jenštejnovy a Joštovy²¹⁾ – tout ce qui vi est qei a ecrire. Ale já si přece svých několik otázek, které potřebuji k „Husovi” – neboť tak souvisely oba projekty – rozřešil aneb aspoň si je troufám rozřešit a po státnici bych těmito prvními kapitoly dokončil „studie k otázkám a kritice pramenů života a doby Husovy”, jichž partii poslední – k procesu v Kostnici – míním podat za státní práci.²²⁾ Jejich pokračování – studie k Jakoubkovi –, z nichž část „ku genezi táborství” bych rád udal jako disertaci – je beztoho nemožné, dokud nevyjde Podlaha II.²³⁾ a Nejedlý III.,²⁴⁾ hlavně však ovšem Sedlák.²⁵⁾

Směl-li bych však přece nějak se pokoušet o omluvu výsledků tak žalostných: mně je zde často těžko pracovat, musím-li objednávat z Heidelberka i Fontes, VUS i MDB, bez Tadry, LC, LČ, Janova III.,²⁶⁾ který dojde asi v den mého odjezdu i z Prahy, a moje nervozita přechodu – u mne vše vstupuje nyní ve znamení státnice – ztěžuje tolik soustředění. Protijedy konečně – Areopagita, Suso, Opus imperfectum a lektura k Finkeovi²⁷⁾ – působí spíše jak opium, než aby hojily.

Finke – abych již přestal mluvit o sobě – čte velmi vítanou Mittelalterliche Weltanschauung. Bývá tu vším: juristou, teologem, romanistou, germanistou a – last not least – politikem, a dovede tak vypravovat podivuhodné věci. Jsem proto velmi žádostiv na jeho „Husa”, ježž slíbil napřesrok napsat do Weltgeschichte in Charakterbildern, nezavede-li jej ovšem jeho zájem těkavý a ne-

klidný zase např. do Španělska – chystá Arragonensia acta III.,²⁸⁾ která přinesou mnoho nového ke granadské jízdě krále Jana, ale jež zároveň zatlačují stále nebezpečněji v disertacích Kostnici, v níž stále ještě není doma a jejíž řada disertací nepřekračuje prvního roku koncilu. K tomu jsou tu „veřejné povinnosti“ a politika – vzpomíná rád žurnalistických let a je zamilován v Hardenovy „Köpfe“²⁹⁾ – takže, jak si jednou zasteskl, pro noviny a přednášky zbývá mu na práci pouze noc. Slíbil však o svátcích systematicky prohlédnouti své materiály, z nichž doufám ještě leccos vytěžit.

S tématy jeho a Belowova semináře – loňské Blochovy „Kaiserwahlen“³⁰⁾ a cechovní listiny z Kentgenových Urkunden zur Verfassungsgeschichte – směřuje mne, jemuž je to dosti vše cizí, že se jich držíme velmi málo: Finke skáče z revoluce veliké časem až k Caesarovi, Below, velmi dobrý a velmi zábavný, na jehož Kaisergeschichte, strašně solidní, ale někdy přece trochu šedivou, chodím též, ale na zapřenou – stálat by 20 Mk – proběhne svým nekonečným „nun“ celou Verfassungsgeschichte, o níž – slavnou – jsem bohužel přišel, pro mne tím užitečnější, čím větším jsem v těchto končinách ignorantem.

Finkeovi jsem též zavázán, že svou nesmírně jasnou a konkrétní Urkundenlehre – bývalý archivář a vydavatel vatikánských listin vestfálských³¹⁾ se tu znamenitě uplatňuje – živí můj z vlastních potřeb vyrostlý zájem o diplomatiku, za nechuť k níž jsem děkoval nešťastné paleografii Friedrichově.³²⁾

Meinecke však, velmi jemný, chorobně nervózní, ale sympatický – v úvodní přednášce navazuje na marockou „porážku“ mluvil o nebezpečí nacionalismu – má téma příliš svůdné – současné dějiny od 1850 – abych se byl mohl odvážití nezřící se ho, a ostatně mne poněkud zklamal svým chef d'oeuvre. O jeho docentech dovedu říci ještě méně: Valentin³³⁾ je krasavec, prý duchaplný, Wolf³⁴⁾ mne nedovedl získat pro svou reformaci ani tím, že čte dvoučlenným, z padesáti procent dámským „Herrschaften.“

Docent Belowův a Finkův Vigenér, který mě tuze zarmoutil tím, že ve své znamenité habilitaci nemíní pokračovat,³⁵⁾ velmi laskavý a ochotný – jeho nabídka, abych použil jeho netištěných regest mohučských, ztratila ovšem zatím mnoho na ceně a já nevím ještě, jak bych ji měl použít – přednáší bohužel o germán-

ském pravěku a – bohužel poslední – nezastihl jsem v semináři „Chronicon Moguntineum”, ale i při „Vita Bennonis” naštěstí často zaběhne v dobu karolinskou. Zná Čelakovského³⁶⁾ a Nováčka³⁷⁾ a chystá se znovu do Prahy.

Pan Göller konečně, jenž co dokončil své Meisterwerk,³⁸⁾ povážlivě tloustne, církevně-právním svým seminářem koliduje s Belowovým. Ostatně je v Pseudoisidorských dekretálech a není s ním zvláště příjemno mluvit ani s doporučením Finkovým a v „collegium sapientiae”. Měl bych však kratičkou studii o politice Zikmundově k Řehoři XII. a Pisanu, kterou bych rád připojil k otisku několika dokumentů z kapitoly číslo 83 – Schmitz-Kollenberg,³⁹⁾ jehož jsem žádal o radu a jenž svoji edici Pisana slibuje napřesrok v létě začít – aber so tüchtig und gut ist, er ist furchtbar langsam, dokládá Finke – shledal to zajímavým. Mohl bych doufat, že by to přijal VUS?⁴⁰⁾ Kdyby to snad působilo obtíže, vyžádal bych si posudek Göllerův, třeba by to bylo proti němu.

A prosím-li již, račte prominout i neskromnou otázku: nebylo by lze získat Zítka pro pokračování edice Jenštejna⁴¹⁾ třeba prostřednictvím komise, eventuelně snad i pro „Sbírkou”?⁴²⁾ Otázka nakladatelská by při zjevu tak evropském sotva působila obtíže a co by se tím dosáhlo pro porozumění celého jeho kruhu, pro Janova, Krakova, Bitterfelda, Bicipita a Kolína, jehož synodální kázání z 1395 je skvělou obranou jeho politiky církevní.

Od Finka, jenž se velmi obdivoval „Listům”,⁴³⁾ ze kterých jsem mu pořídil výtah – snad ho použije disertace, o níž jsem psal, jejíž autor však naneštěstí dnes byl již promován – mám čest vyřídit poručení.

V nejhlubší úctě dovoluji si poroučeti se

F. Bartoš

4. Bartoš Novotnému, 27. ledna 1912, Freiburg.

Vysoce ctěný pane profesore,

bylo by nepochybně pokusem stejně marným jako opovážlivým, kdybych se chtěl i tenkrát utíkat k omluvám a polehčujícím okolnostem, kterých není, moha si stejně málo zakrývatí žalost-

nou trapnost své situace – prosím-li o projev důvěry po tak šetrných Vašich pochybnostech posledních – jako býti prost obav, že jsem již posledním listem zavínil a zasloužil Vaše rozladění: než já opravdu nevím, na koho bych se mohl obrátiti s prosbou o radu v dnešních svých rozpacích, a tak jsem nakonec přece neodolal naději, že Vaše dobrotivost najde i pro to odpuštění.

V mé dosavadní dispozice vpadla otázka, vůči níž stojím téměř zcela bezradně. Finke mi nabídl, abych zde nějaký rok zůstal při edici Akt. Já ovšem v první chvíli řekl, že je mi to nemožno, poněvadž to značí nechat profesury, a ještě nemožnější, že by mi bylo se habilitovat, jak on myslel, neznaje našich poměrů. Ale příležitost je pro mne příliš svůdná a jedinečná, abych se dovedl dnes ubrániti pochybnostem a iluzím.

Mne myšlenka na habilitaci byla dosud přirozeně daleka, ne tak proto, že moje nejneskromnější ambice vrcholily v nějakých dějinách husitství a la Bezold,⁴⁴⁾ tedy v plánu, jehož estétství a podmínky – říkal-li jsem si ve chvílích důvěry po Micheletovi⁴⁵⁾ *ré-surrection de la vie intégrale*, nemohl jsem ani zapomenouti jeho *à côté de la vie* – se téměř vylučovaly s přednáškami atd., ale hlavně, že bych byl nikdy nenalezl odvahy pokusiti se vyhovět dnešním – tj. jako Kybal – požadavkům,⁴⁶⁾ rozbil-li se na tom Hofman.⁴⁷⁾

Dnes však bych mohl doufat, že mě Finke ani později neopustí, mohl bych právě zde získat nesmírně pro své téma, takže za řadu let nebylo by to snad tak opovážlivé, a na druhé straně budou tu zatím „Dějiny“, které z katedry učiní téměř sinekuru. Moje otázka zní tedy vlastně: nepřišel bych nevhod, kdybych jednou – s minulostí kybalovskou – žádal o čest býti Vaším nástupcem?^{7b48)}

A je-li po tomto všem dovolena ještě prosba: směl bych prosit o odpověď do tří neděl? Já totiž ještě v únoru, kdy se končí, musím odjet.

V nejhlubší úctě dovoluji si poroučeti se

F. Bartoš

---

^b V konceptu „... kdybych jednou zadal o Vaši docenturu?“

Vysoce ctěný pane profesore!

Moje rozpaky a pochybnosti byly právě rozřešeny stejně neočekávaně jako definitivně, moje neskromná prosba stala se bezpředmětnou a já spěchám, abych aspoň se pokusil zmírniti trapný její dojem poněkud, je-li to vůbec ještě možno.

Na konci semináře večer zavolal si mne totiž Finke, aby mi představil dr. Gottrona – mluvil o něm již ve čtvrtek, ale nebyl rozhodnut, poněvadž jeho disertace o Ramondo Lullovi⁴⁹⁾ budila v něm pochybnosti, zda se bude chtít vpravovati v Kostnici – který se uvolil zde zůstat a rovnat Acta, abych se s ním seznámil a aby mi eventuelní bohemika poslal, což ovšem, půjde-li věc ta rychle, bude skoro zbytečné.

Račte tedy, prosím, lze-li, zapomenouti dobrotivě celé té nepřijemné epizody, která snad, rád bych doufal, nezkalí příliš Vaši vzácnou přízeň, jež byla mě vždy ctí a tak často útěchou.⁵⁰⁾

V nejhlubší úctě

F. Bartoš

Milý příteli,

promiňte, že tak dlouho neodpovídal jsem na Váš dopis z prosince, až to ve Vás vzbudilo mylné mínění, že mne rozladil. Naopak (leđa snad konec, o němž níže) byl jsem jím velmi potěšen a děkuji za zajímavá pozorování z Vašeho pobytu. Ale, ač jsem denně si říkal, dnes musíš psát, vždy něco jiného přišlo do toho, a tak jsem neodpověděl až do nynějšího, bože, již zase týden starého!, listu Vašeho. O něm tedy dříve. A budu upřímný.

Kdybych byl ve Vašem postavení (pokud je arcí znám), přijal bych nabídku Finkovu bez váhání a hned. Sám dobře pravíte, že byste tím mnoho mohl získati, a že by to bylo velmi dobré, jest snad nesporné. Jest tu ovšem nebezpečí – naznačil jsem je tuším minule – příliš časně specializace, ale snad tu Vaše dosavadní tékavost (mluvím, jak řečeno, upřímně) bude poněkud korektivem, jako zase sama se snad zmírní upoutáním na určité téma.

Pokud jde o vlastní žádost Vaší, povím tolik: Vidím ve Vás nadaného a schopného mladého muže, od něhož, až se trochu ustálí a ze svého schöngestství poněkud (nemusí to být všechno) vydýchá, lze očekávat cenné věci. A podáte-li dobrou práci, z mé strany se překážek obávat nemusíte, pobyt u Finka by Vám v tom směru mohl jenom posloužit a lákavá disciplína s ostatními vlastnostmi Vašimi zaručovala by práci dobrou. Ale nezamlčuji, že se tím nijak nechci (vlastně nemohu) zavazovati.

Abyste mi rozuměl. Dnes jsou na fakultě <poměry takové> mezi historiky poměry takové, že by Vám moje, řekněme, protekce spíše škodila, a proto raději zatím o tom mnoho nemluvte.⁵¹⁾ Opakuji, podáte-li dobrou práci, nebude u mne překážek, spíše budu hledět Vám vše usnadnit, jako se samo sebou rozumí, kdykoli v průběhu práce. Ale zatím tedy nevím o ničem.

Zmiňujete se o odkladu státní zkoušky. V tom bych zatím tak veliké překážky neviděl. Jste mlád, a třeba bylo pochopitelné, že chcete se nějak zabezpečit, na nějakém roku Vám, myslím, nemusí tolik záležet. Arci úplně ze zřetele to opouštět snad by přece nebylo radno. Docentura sama neuživí, a kdyby bylo lze očekávat, že se poměry zlepší (a jistě můžete věřit, že ze své strany nebudu úkol svůj spatřovat vyčerpaným pouhým připuštěním docenta), mohla by přece trvat déle. Neznám blíže Vašich poměrů, ale kdyby i to snesly, je to přece jakási ztráta. To však přece jest otázka vedlejší, snad se pak něco najde, a máte-li trochu odvahy potýkati se s životem, rádím Vám upřímně, přijměte.

Popsal jsem téměř celý papír, nemohu tedy již ani na dlouho vrátit se k Vašemu předešlému listu, za který ještě jednou děkuji. Vidím, že si stěžujete na těžkou dostupnost některých publikací. Myslím, že by bylo lze odpomoci. Mohla by snad knihovna tamní nebo přímo seminář Finkův (co by bylo snad snazší) požádat Akademii (Tadra, eventuálně Janova), Učenou společnost, Historický spolek, (Fontes, Libri confirmationum, Libri erectionum) a Verein⁵²⁾ o darování. Napište, učiní-li tak, upozorním, kde budu moci, aby se vyhovělo.

Opakuji, na Vašem místě přijal bych bez ohledu na to, co přinese budoucnost. Někdy se vyplácí být třeba lehkomyšlným v tako-

vémto smyslu. Doufám, že mi mé dlouhé mlčení prominete a o výsledku svých úvah zprávu podáte. Končím, neboť mne čeká ještě příjemná práce – přípravy k stěhování, jež mi 7. února nastává. (Smíchov, Hořejší nábřeží 6).

S pozdravem Váš

V. Novotný

7. Bartoš Novotnému, 24. března 1912, Turnov.

Vysoce ctěný pane profesore!

Jakkoli stěží mohu doufat, že by se mi ještě zdařilo zadržet následky své smělosti, rád bych se přece o to pokusil. Zvěděl jsem však příliš pozdě, v jaké nepříjemnosti Vás musila uvést moje nešťastná prosba, abych ještě včera mohl osobně celou věc urovnat. Naštěstí mohl jsem si vypůjčiti malou konkordanci, která byla právě opatřena pro seminář, mně však celkem stačí.⁵³⁾

Než dovolil bych si rád ještě jinou věc omlouvat. Já jsem se, dnes lze to snáze přiznat, ani po rozbití projektů s Finkem, přece nevzdal myšlenky na habilitaci. Račte tím, prosím, omluviti dobrotivě mé stále nové a nové prosby a moje nekonečné obtěžování i hltavost i kompromisy, které snad plán podobný příliš vynucoval. Dohodl jsem se však včera s dr. Urbánkem – mrzuté nedorozumění zdrželo to tak dlouho⁵⁴⁾ – a vše je definitivně pochováno: půjdu ještě do Freiburga⁵⁵⁾ a bude-li lze i do Halle, ale zachráním si státnici⁵⁶⁾ nonum prematur in amicum. Zbavil jsem se tím velké úzkosti.

Račte, prosím, přijmout mé nejuctivější díky.

F. Bartoš

8. Bartoš Novotnému, 13. září 1912, Turnov.

Vysoce ctěný pane profesore!

Jakkoli mohu příliš málo doufat, že smím ještě dnes použití dobrotivého dovolení, abych psal, podlehl jsem přece naději, snad ne zcela marné, zda by nebylo lze – třeba v poslední chvíli – aspoň něco vysvětliti a omluviti.

Můj celý druhý Freiburg však stál ve znamení těžké porážky,⁵⁷⁾ za níž s železnou nutností nemohly přijít než porážky nové:

musil jsem vymluvit Finkeovi návrh, abych u něho promoval – „disertace” o projektu krále Jana účastnit se kruciáty proti Granadě 1329–30, nedospěla nad excerpta a náčrtky – ze studií k otázce „De modis” a „capita agendorum” nepřinesl jsem si o mnoho více, a za to propadl jsem vánoční termín státnice,⁵⁸⁾ ano jsem v nebezpečí, že nesvedu ani písemku zeměpisnou. Hledal jsem ve Freiburgu distanci k tak mnohému, co mi bylo bolestně nejasným, zatím měl-li jsem tam nějaký cíl, bylo to dosáhnout, abych se nemusil tak hned vracet domů. A to je jediné, co se mi aspoň z části zdařilo. Finke obnovil svou nabídku – mně by připadly úvody k traktátům reformním, což vystačí na semestr – a to formou, že jsem mohl přijat s radostí.

To bylo však již v červenci, dopis Gollův,⁵⁹⁾ že se přimluví o stipendium v Akademii – což rozhodlo – přišel tři dny před mým odjezdem.⁶⁰⁾ Přišel jsem do Prahy již pozdě, před týdnem bylo ještě příliš brzy. Než tím jsou všechny polehčující okolnosti moje vyčerpány.

A přece musím si dovolit ještě prosbu novou. Slíbil jsem, že přijedu do Freiburga s doktorátem, ale prohrál-li jsem státnici, rád bych zachránil semestr celý. Osměluji-li se proto prosit o shovívavost při disertaci i rigorózu,⁶¹⁾ činím tak proto, že doufám později to nahradit, že věřím, že mé černé dny jsou u konce a že se vrátí mé zdraví.

V nejhlubší úctě

F. Bartoš

9. Bartoš Novotnému – oznámení o promoci dne 9. listopadu 1912.

F. Bartoš, historik, dovoluje si oznámiti, že bude v sobotu dne 9. listopadu 1912⁶²⁾ o 1/2 1. hod. promován na doktora filosofie.

10. Bartoš Novotnému, pohlednice, s. d. (poštovní razítko 16. února 1913), Kostnice.

Uctivý pozdrav ze zpáteční své cesty⁶³⁾ dovoluje si zaslati

F. Bartoš

11. Bartoš Novotnému, 14. dubna 1913, Turnov.

Vysoce ctěný pane profesore!

Vzdávaje nejuctivější díky za laskavost tak vzácnou, dovoluji si prositi o dobrotivé prominutí nešťastného tohoto zpoždění.⁶⁴⁾ Tři dny se již chystám do Prahy a doufal jsem, že budu moci poděkovati se osobně, nakonec však jsem musil se všeho zříci přece. V nejhlubší úctě

F. Bartoš

12. Bartoš Novotnému, 6. ledna 1914, Turnov

Vysoce ctěný pane profesore!

Jen vzácná a drahá mi Vaše důvěra dodává mi odvahy k dnešní prosbě, která je nepochybně opovážlivá, snad však zároveň i dosti aspoň naivní, aby Vaše dobrotivost našla i pro ni, jako tak pro mnohé, přece odpuštění.

Je zcela sobecká: pro mne by bylo těžkou ranou, kdyby došlo k úplné roztržce mezi Vámi a ČČH,⁶⁵⁾ obávám se však, že téměř neméně i pro Kroftu⁶⁶⁾ a nemálo i pro Pekaře.⁶⁷⁾ Při nejmenším toho neočekávají zvláště nyní, pro mne, že bych nemohl již psát do ČČH a rozejít se s nimi rovněž.⁶⁸⁾

Než doufal bych rád stále ještě, že není k tomu dosud příčiny, ano naopak, že Krofta aspoň má nejlepší vůli si Vás usmířit. Vyvléci se ze slibu psát o sv. Františkovi⁶⁹⁾ pomohl mi jen on a když jsem se zmiňoval o svých pochybnostech o Janovovi,⁷⁰⁾ říkal přímo, abych dal vše Kybalovi soukromě.

Referát o Kybalovi nabídl jsem sám a první, velmi ostrou – bylo to v agonii mého mediévismu – skicu on přímo odmítl.⁷¹⁾ A myslím, že i Pekař, říkal-li mi, když nastal výbuch s Gollem o Nejedlého,⁷²⁾ že mě chce připoutat k ČČH, byl si vědom mlčky předpokladu, že ton prvního čísla loňského je opravdu v ČČH nemožným.⁷³⁾ Dle toho aspoň, jak se tvářil k listu Finkeovu loni na podzim,⁷⁴⁾ nepochybuji, že můj úsudek o tom, který jsem až příliš prostořece před odjezdem nepřímou vzkazoval po Borovičkovi,⁷⁵⁾ došel. A že moje první zase zpráva o Sedlákovi – jež ovšem zcela hloupě měla chránit rovněž mého „objevu“⁷⁶⁾ – ne-

zůstala poslední, způsobil Krofta, který velmi děkoval a prosil, abych mu zůstal věren, když se na ČČH „hněvate” Vy, a ujišťoval, ač jsme na to přišli čirou náhodou, že A. Novákovi dodal pouze fakta, a tedy, jak, doufám, rozuměl, že nic nemá společného s tím chlapeckým úsudkem o Dějinách.⁷⁷⁾ Ano myslil jsem, že nyní, až se stane sám redaktorem skutečným, bylo by nejspíše možno paralyzovat jím např. Šustu a neutralizovat aspoň Pekaře, jak to, nemýlím-li se, dělá pan prof. Bidlo.⁷⁸⁾

Osměluji-li se proto prosit, zda by nebylo lze roztržku aspoň odložit, dovoluji si ještě nabídnout, ač to vypadá dnes směšně, své síly pro případ nového útoku ať Pekařova či Šustova, ať běží o Dějiny či Kristiána.⁷⁹⁾ Nestačím-li pak, předem přijímám vše, co uznáváte za vhodné. Right or wrong, my master.

Je vždycky krásné lámat kopí za drahého učitele, pro mne dvojnásob radostné, že bych tím světil zbraně nového řemesla: kritiky, z počátku historické, později, doufám, kulturní vůbec ve směru České otázky⁸⁰⁾ a Bojů o zítřek.⁸¹⁾ V ní věřím najít konečně kadlub pro svůj, najde-li se, kov, taková kritika zdá se mi nejlogičtější a nejharmoničtější rozřešením sporů, v něž mě vrhaly neskromnost ambicí i mnišské sklony, povoláním, kterým bych mohl být při svém diletantismu ještě nejužitečnějším a zároveň adekvátní formou nového mého života. Sobota totiž – a račte tím, prosím, laskavě omluvit moji smělost, snad až beztaktní – byla pro mne dnem velkého přelomu. Snad prominete dobrotivě, zmiňuji-li se o věci tak osobní, bez níž však toto vše musilo by působit jako dutá fráze – dobyl jsem prostě aspoň zpoza zase svou Slečnu.⁸²⁾ Likvidace mého medievismu závisí proto pouze na chvíli, kdy bude moci mít mě ráda. Snad to potrvá léta, ale do té doby musím být zcela jiným a při vyhlídkách dlouhé suplentury pomýšlet na rezervy pro první léta. Bude-li jen trochu možno, budu se proto hledět udržet zde, kde jsem doma a zároveň mám možnost k hlubšímu studiu, s počátku pak ovšem především rád bych aspoň v čitelné formě zachránil, co má trochu zajímavosti v mých rozptýlených husitikách, aniž lze to otisknouti. Něco se dá ostatně užiti v příležitostných kritikách a notickách. Jsem též proto na vahách, zda bych neměl obětovat Freiburg⁸³⁾ možnosti a příležitosti „Husa”.

Nepodaří se mi však asi vybědnouti brzy z historie. Ale i později najdu vždy kdy a bude mi vždycky velikou ctí, kdybych své vědomosti mohl postavit v služby Vaše a poněkud se aspoň odvděčit za všecku dobrotivost, shovívavost i pochopení, které Jste vždycky míval pro lehkomyšlnosti i zmatky dob, kdy jsem často neměl mimo sestru⁸⁴⁾ nikoho než Vás.

A neračte, dovoluji si prosit, být v této chvíli příliš přísný k tolik a tak málo cudné lyrice, když jsem se přece přemohl aspoň v sobotu a svěřuji ji pouze papíru.

V nejhlubší úctě dovoluji si poroučeti se

F. Bartoš

° V konceptu „třeba i proti Vaši vůli.“

---

13. Novotný Bartošovi, 12. ledna 1914.

Milý pane doktore!

Budete už asi netrpělivě čekati na mou odpověď, a mně samotnému jest zdržení neodkladnou prací úřední tím nepříjemnější, že jsem právě v den, kdy Váš dopis došel, umínil si po přemítání bezesné noci psáti Vám právě o věci, již se týkala Vaše sobotní návštěva. Zajímá mne již od delší doby a zajímalo tedy zvláště v oněch myšlenkách <vysvětlení> psychologické vysvětlení Vašeho poměru ke Kybalovi. Víím, že se proti němu vede i přímá agitace, ano lze snad říci, uměle budí zrovna nenávisť k němu mezi mladšími.⁸⁵⁾ Ale jsem stejně přesvědčen, že u Vás vysvětlení na tomto základě hledati nesmím (kdybych Vás takto podezíral, nemluvil bych s Vámi o tom), a proto jest mi věc tím záhadnější, třeba vidím, že Vás vedou motivy jen věcné. A z té příčiny myslil jsem psáti Vám asi to, co jste jaksi sám navrhoval, totiž že upozorním Kybala na Vaše námitky a že by se dala věc vyřešiti v dohodě s ním. Nerad bych, abyste zbytečně ztrácel výsledky své jistě poctivé práce, a zase bych nerad, z příčin, jež jsem Vám vyložil, nyní viděl buď nějakou novou zbraň v rukách jeho protivníků, nebo – kdybyste se mýlil – nějaké nepříjemné zkla-

mání pro Vás. Ovšem nevím, jak se k tomu zachová Kybal – jeť vždy nevyzpytatelný – ale chcete-li, zmíním se mu o tom – podle toho vše zařídíme.

Co se tkne motivu Vašeho dopisu, zdá se mi, že jsme se dosti zřetelně mohli dorozuměti. Lituji toho, že součinnost možná není a sotva kdy bude a opakuji, co jsem řekl, že bych Vás, aspoň hned, nerad viděl ve vleku jedné strany. Chápu Váš ideální názor na věc a chápu stejně, že do ČCH psátí chcete, budete, také mi to ani v nejmenším nepřekáží a překážeti nebude. Můžete tak činiti bez nejmenších obav, že se tím náš poměr nějak zkalí. A z té příčiny Vám také nejen děkuji za nabídku služeb Vašich, ale přímo žádám, abyste se nijak neexponoval. Bylo by to zase ztotožnění s jednou stranou, na něž však nevím, jak by se druhá dívala.

Předpokládám, jak vidíte, že by posudek (eventuelně) nebyl nepřívlný, neboť, řeknu to přímo, jsem přesvědčen o tomto: o mé knize⁸⁶⁾ lze jistě souditi rozličně, lze jí snad něco vytýkati a lze snad ve mnohém nesouhlasiti, ale nelze o ní psátí nepřívlně (i kdyby se odmítalo všechno), nemá-li to býti nepřízeň osobní. Snad mi rozumíte a nebudete v tom nějaké velikašství viděti.

A byl by to tedy po mém soudu dosti nevhodný začátek Vaší nové dráhy životní. Dovolte mi o ní několik upřímných slov. Věřím sice, že byste dovedl býti obratným esejistou, ale promiňte, když řeknu, že Vaše rozhodnutí nechci bráti vážně a že zejména Vaše výpověď medievalismu zdá se mi předčasnou. Jest jistě možno zastati obé a nerad bych Vás viděl jen tak omezena. Ostatně nechovám opravdu ani vážných obav. Kritická práce historická, k níž jste osvědčil tak pěkné sklony, není sice vděčná, ale kdo jí jednou okusil, nepadne jí zřekne. A myslím, že je ve Vás příliš silný kořen, aby se dal jakýmkoli příkazem vytrhnouti. Myslím, že můžete býti esejistou, ale nepřestaňte pěstovati historickou kritiku. Pro Vás arci problém v tu chvíli zní jít či nejít (t. do Freiburga), a těžko radit. Byl jsem sám kdysi v situaci podobné té, na níž narazíte. Kdyby v tu chvíli byl se mi podobný problém takto vynořil, jistě bych byl šel.⁸⁷⁾ Věda jest sice také ženského rodu, ale nebojte se polygamie, také dvojí tu lásku lze spojit. Ale o tom by bylo mnoho psátí, obtíže tu jistě jsou, ale ne

nepřekonatelné a bez obětí nic na světě není, nutno jen hleděti, aby oběti neznamenaleny zničení. Snad se o tom domluvíme. Nyní ještě prosbu. Prof. Kalousek⁸⁸⁾ mně říkal o přednášku v Učené společnosti. Neměl byste hotové, o čem jsme kdysi mluvili? Váš Žižka mne velmi zajímal a bylo by škoda, kdyby zapadl v denním listě. Mám Vám ho vrátit, či mi dáváte plnou moc někde ho umístit?⁸⁹⁾

S pozdravem Váš

V. Novotný

14. Bartoš Novotnému, 11. února 1914, Turnov.

Vysoce ctěný pane profesore!

Poněvadž již nyní hořím studem při pomyšlení, jak se jen budu moci objeviti po tom, co jsem napsal⁹⁰⁾ – ale račte to, prosím, přijímati pouze jako slib a závdavek něčeho, co napsati bude mi stejně rozkoší jako velikou ctí⁹¹⁾ – dovoluji si k uctivým díkům za vzácnou shovívavost, která mě opravdu zahanbuje, připojiti doslov k celé věci, aby mi nekalila chvíli, až mi zase bude lze s Vámi se setkat.

Důvody mých proseb, zda byste přece nemohl Šustu ignorovat, an by tím byl pasován na někoho, k čemu má velice daleko – vzpomínám při té příležitosti zdrcení ostříleného Z. Nejedlého, když jeho nedávnou deklamaci o vznešenosti České kultury Přehled ignoroval⁹²⁾ – to vše je snad skutečně naivní. Než i kdybych tím pozbyl drahé Vaší přízně, která je pýchou mojí, já jednat jinak nedovedu: v tu chvíli, kdy vyjde Vaše odpověď, mám vyjednanou zprávu o České Vědě, jež by vítala list, zvláště pak Šustův referát „poněkud sice osobitý a naivní – Šusta se, jak známo, kdysi obíral dějinami sociálními a jako každý odborník příliš odborný je nespokojen místem, kterého se dostalo jeho oboru v Českých Dějinách⁹³⁾ – a nevždy vkusný (mais chacun d son goût), vždy však pozoruhodný a záslužný jako prvý pokus zaujmout vážné stanovisko k dílu tak obrovskému a epochálnímu”. A tím bych pro sebe vše pokládal za odbyto až do chvíle, kdy bych se mohl pustit do rozboru (což závisí především na vyjití Legend)⁹⁴⁾ a kdy doufám mít za sebou Husa.

Finke totiž neodpověděl, ať již pohněván či schválně nebo z rozpaků, a mně ani nezbylo nic jiného než zadat o zkušební rok. A i kdybych se byl rozmýšlel na Husa, nadchl mě pro téma Kybal. (A byl ke mně vůbec svrchovaně roztomilý, když jsem použil jeho vzkazu po Urbánkovi, abych přišel). K tomu mi Kazimour⁹⁵⁾ s gratulací k referátu (věc má při jeho orientaci jistou zajímavost: „myslí, že byl přijat s povděkem na mnoha stranách“) nabídl „Venkov“ pro cokoli a já ihned navrhl řadu fejetonů husovských po vzoru Flajšhansov⁹⁶⁾ (i z motivů podobných). Exkursy ryze odborné (první, o Sedlákových vlivech valdských, napíši zítra) nabídnou písemně Pekařovi, an bych ho nerad nechával Šustovi v plen. V nejhorsším budu mít klidné svědomí. I do Přehledu, kam mě zval Urbánek, snad vstoupím, nejen abych dostal knihy, nýbrž i v naději paralyzovat vliv Novákův.⁹⁷⁾

Jsem též nesmírně povděčen za dobrotivou nabídku stran postily.⁹⁸⁾ Zítra napíši panu dvornímu radovi⁹⁹⁾ a v sobotu asi přijedu, neboť se bez toho stěhujeme v menší byt, an Josef¹⁰⁰⁾ je v Rakovníce. Dovolím si pak vyprositi si též vzácnou Vaši radu o těchto i jiných projektech.

Zatím poručím se v nejhlubší úctě

F. Bartoš

15. Novotný Bartošovi, 20. února 1914, [Praha].

Milý pane doktore!

Mám za povinnost poděkovat Vám za Vaši studii v „Kultuře“, jež jsem teprve včera obdržel. Byl jsem jí sice uveden poněkud do rozpaků, neboť tak příznivě a s tím nadšením nesoudím ani sám o své práci, ale [nestudné] poměry naše činí bohužel někdy i superlativy nutnými, jak tomu bylo v tomto případě, a proto Vám srdečně děkuji.

Pan dvorní rada Kalousek mi včera říkal, že by Vaše přednáška mohla býti v druhé příští schůzi, tedy asi 9. března, ale přál by si, abyste mu oznámil její titul (ač jsem to již učinil) i hodil-li se Vám den, po případě adresu, kdyby nadešla nějaká změna, aby Vám mohl ohlásiti.¹⁰¹⁾ Při tom můžete mu, prosím, také napsati, měl-li byste nyní čas, připraviti Jakoubkovu Postilu v nejbližší době úplně k tisku. Měli jsme dnes schůzi a poněvadž Ky-

bal letos tisknouti nebude a moje listy Husovy,¹⁰²⁾ dojde-li k nim, před půlrokem nebudou hotovy, mohl byste začít s tiskem hned. Nepojedete-li do Freiburga, nemělo by to asi obtíží, a bylo by dobře, kdybyste se k tomu odhodlal. Dopište mu tedy v tom směru.

S pozdravem Váš

V. Novotný

16. Bartoš Novotnému, 28. března 1914, Turnov.

Vysoce ctěný pane profesore!

Nemám sebemenší omluvy (než snad žalostnou letargii z drobných ran a prohraných vítězství) a mohu doufat jen v nevyčerpatelnou Vaši dobrotivost, dovoluji-li si přece psáti.

Než shledal jsem hned po svém návratu, že nemám v papírech téměř nic zajímavého, a tak teprve teď, kdy již nemohu zdržet nové své obtěžování, jsem přinucen se zase hlásit. Vlastně chtěl jsem jen ujistit, že chvat, s jakým jsem poslal Turnova¹⁰³⁾ panu prof. Bidlovi¹⁰⁴⁾ byl jen okamžitý záchvat slabosti, že musím-li již prositi o laskavé pročtení a snad předložení, minula již nervóza, která málem naléhala, že vše nejen může čekat, ale snese i případnou reprobaci.

K věci dovoluji si ještě prosit, byste k poznámce o Husovi ráčil dodatí dík Vám či Kybalovi a neznepokojovali se příliš, že jsem z traktátu *De organis* podal jen výtah.¹⁰⁵⁾ Ostatek, dosti obsáhlý, není opravdu než bezbarvý balast autorit.

Knihy osmělím se do svátků poslat, neboť doufám, že se mi podaří i ostatní věci, pro něž bych musel přijeti do Prahy (objednávku z Třeboně jsem totiž zmeškal), vyřídit laskavostí kolegů. V nejhlubší úctě poroučí se

F. Bartoš

Husova *Collecta de excommunicatione* jsou pod tímto názvem (přesně u Flajšhanse ČČM 09) v budiš. 4° 23 a Univ. VIII 9 34 f. 46–50'. Datum 1410 červenec z konečných slov *Quomodo ergo isti rite fecerunt condempnacione de libris M. Jo Wicleff et iudicaverunt sub excommunicationis pena, quod nullibi predicetur nisi in parochialibus ecclesiis et claustris? ... Erraverunt, errant et utinam non errarent.*¹⁰⁶⁾

Milý pane doktore!

Byl jsem několik dní v Třeboni, a tím se má odpověď zdržela. Kolega Bidlo odevzdal mi práci Vaši¹⁰⁷⁾ již asi před čtrnácti dny a já jsem ji se zájmem přečetl; milerád ji předložím Kalouskovi, ale i tu mne zdržela Třeboň a teď nevím, bude-li možno ještě do svátků k němu se dostat.

Proti ztotožnění Paynea s Angelikem mám ovšem pochybnosti, neboť ten Konstantin byl podle všeho Řek (v dokumentech, jež otiskl Palacký UB¹⁰⁸⁾ a Höfler III,¹⁰⁹⁾ jsou patrně chyby, a bylo by třeba předem je zkollacionovati), ale to nevadí, a mínění Vaše může tu zcela dobře obstát.¹¹⁰⁾ Spíše mi překáží, že jsou v edici některá místa zcela nesrozumitelná, jež přičítám vadnému čtení. Nebudu se o tom Kalouskovi zmiňovati, poněvadž práce bude asi daná do tisku bez předběžného přikázání referentovi, ale až dostanete korekturu, prosím, abyste přišel a zkontrolujeme rukopisy spolu. Nerad bych, aby zůstala tam nějaká skvrna.

Za příspěvek děkuji, ač o nich (mimo list Jana Železného (?) Zikmundovi (?) a mimo to, co dále) vím z lístku o Didacovi, nevidím, kde se čte jeho „bombastický list Ferdinandovi a o autodafé“, který bych potřeboval. Máte-li to poznamenáno, prosím o sdělení.

Se srdečným pozdravem Váš

V. Novotný

Vysoce ctěný pane profesore!

Vzdávaje uctivé díky dovoluji si prositi za dobrotivé prominutí, že si dovoluji činit tak tak pozdě. Ležel jsem kolik dní a pak stále doufal, že se mi podaří dopsat delší úvod k chiliastickým textům, které by snad bylo možno ve VUS umístit místo Turnova, jenž nezastará a odkladem jen získá, kdežto zde se trochu bojím Sedláka, an jsem mu o celé věci podrobně v únoru psal, zda bych se aspoň poněkud rehabilitoval.

Přivezu vše i knihy z neděle a zařídím vše zcela po Vašem přání. Též bych si rád vyprosil laskavé rady v některých jiných věcech. Osměluje se tedy prozatím pouze, je-li dovoleno, přátí krásných svátků, poroučím se v nejhlubší úctě

F. Bartoš

19. Bartoš Novotnému, 29. května 1914, Turnov.

Vysoce ctěný pane profesore!

Nebyv tak šťasten, abych mohl osobně vzdát uctivé díky za dobrotivou Vaši přímluvu, osměluji se činiti tak aspoň prozatím tímto.

Nastoupím 15. června,¹¹¹⁾ neboť do Freiburgu nemohl jsem se odhodlati na několik neděl pouze. Byl bych tam málo placen a vše by skončilo hůře než minule. Jsem také zase ochromen věčnou svou letargií.

Přivezu však jistě aspoň glosy a texty chiliastické a jakmile se trochu seberu, nezbude mi ani nic jiného než staré, osvědčené opium. Dohoním pak snad přece poněkud hříchy tohoto hluchého, žalostného jara. Až jsem se hrozil nyní setkati se s Vámi. V nejhlubší úctě

F. Bartoš

20. Bartoš Novotnému, 31. července 1914, Praha.

Vysoce ctěný pane profesore!

Obávaje se, že snad již zítra nebudu mít potřebného klidu,¹¹²⁾ dovoluji si, doufaje v dobrotivou shovívavost, upozorniti na rukopis muzejní XV F3, jenž na f. 13–247 obsahuje betlémská kázání Havlíkova a Miličínova a jistě i Husova z doby od 27. listopadu 1412 do 24. září 1413 s mezerou od 26. února do 14. března. Havlíkova i Miličínova jsou výslovně označena (f. 49, 54; 71, 143), datum je zcela přesné poznámkou 1412 u kázání prvního a naprostou shodou svátečních kázání s kalendářem. O Husovi samém je k 19. únoru poznámka: Hus venit.

Byl bych velice rád, kdybyste jich mohl použítí ve Své edici;¹¹³⁾ kdyby pro ni byl kodex bezcenný, zadal bych o právo vydavatel-

ské v nejbližší schůzi Výboru. Jeť téměř jisto, že (kdyby pro nic jiného, tedy z důvodů existenčních) zůstanu při historii již navždy.

Poroučejte se v nejhlubší úctě
osměluji se přáteli krásných svátků

F. Bartoš

21. Novotný Bartošovi, 8. srpna 1914, s. 1.

Milý pane doktore,
děkuji Vám srdečně za laskavé upozornění na rukopis muzejní. Není pochyby, že ho budu musit užítí při edici, ale ovšem nechci Vás olupovat o prioritu objevu. Nevím ovšem, pokud se rukopis III B 20 s muzejním kryjí, to bude nutno dřív vyšetřiti a já zde nemám k tomu naprosto žádných pomůcek. Kdyby tomu bylo tak, musil bych ovšem prositi Vás, abyste mi vydavatelské právo postoupil, ale pak by snad bylo možno, abyste dříve o svém nálezu podal zprávu, poněvadž by se musil naléztí modus, jak věc vydati (pakli dva kodexy paralelní, bylo by snad nejlíp vydati vše, nejen věci Husovy), o čemž snad se snadno shodneme po vyšetření. Jsem zde nyní zaklet a od světa odříznut, nevím ještě, kdy se budu moci vrátiti, ale počátkem září bude to jistě, ať již způsobem jakýmkoli.

Děkuje ještě jednou a přeje Vám mnoho zdaru v další činnosti
Jsem s pozdravem Váš

V. Novotný

22. Bartoš Novotnému, 10. února 1916, s. 1.

Vysoce ctěný pane profesore,
je mi skoro hanba, že se zase osměluji obtěžovat, k tomu prosbou ještě smělejší než na podzim. Než nemám takřka kdy ani na stud.

Zadal jsem o právě uprázdněnou vinohradskou suplenturu¹¹⁴⁾ a ještě ráno dostal jsem všechny naděje, že mi zítra dopoledne, kdy rozhodne inspektor, přinese ředitel suplenturu s z. š. r. Tu pozdě večer potkal jsem náhodou Kazimoura a ten mi přesně vy-

ložil, že nemám vyhlídky prazádné, nemám-li vysoké přímluvy: jak se Krskův¹¹⁵⁾ synovec Vláciha pochlubil, bylo místo vypsáno pro něho, Krsek sám je referentem osobním pro ústav.

Situace jeho není arci snadná. Vláciha nemá zkoušku než ze zeměpisu (učil však snad již déle než já), od mojich jsou více než dva roky. Nemůže nebýt na vahách, není pochyby, že by se neodvážil mě přejít, kdybyste se za mne mohl přimluvit.

Nedovedu o to poprosit. Je to možná pouhé sofizma mé lenosti, zdá-li se mi, že léta již nebylo v mém životě chvíle tak rozhodující, jako kdybych dnes dostal tu suplenturu...

Byl bych však nesmírně vděčen, kdyby se mi Vaší dobrotivostí dostalo možnosti změřit se zase s velkým osudem.

V nejhlubší úctě

F. Bartoš

23. Bartoš Novotnému, navštívenka, 26. září 1916, s. 1.

Vysoce ctěný pane profesore,

nenalezl jsem ve svém úvodě žel než poznámku, že l. 37 budišínského onoho rukopisu byl dopsán feria V. ante Augustini anno domini 1411,¹¹⁶⁾ l. 39' pak feria II. ante Nativ. Virginis.¹¹⁷⁾ Že však ruka písařova je stejná a přehození sexternů, z nichž se skládá, je vyloučeno, musí být kázání Tu es Petrus aspoň z 1411.^d Jinak nemám zatím, co by mohlo zjasnit otázku, neboť to, že kázání Cum descendisset Jesus (Sedlák '147/52) je^e [?] v betlémských kázáních III B 20 l. 66 na IV. neděli Narození Páně (tedy 18. ledna 1411), jak jsem si poznamenal podle úryvku v Nejedlého Počátcích¹¹⁸⁾ (178 p. 2), neušlo Vám jistě arci, neboť jsem Vám pravý stav vysvětlil. Poroučí se v nejhlubší úctě

Dr. F. M.¹¹⁹⁾ Bartoš

---

^d ne! (pozn. V. N.)

^e není! (pozn. V. N.)

24. Bartoš Novotnému, 4. září 1919, Turnov.

Vysoce ctěný pane profesore,
okamžiky, jako je zítřejší,¹²⁰⁾ mají výsady. Vzrušující napětím
účtování s tím, co vše bylo v projektech a co dopustily poměry,
dovolují vysloviti leccos, co by jinak – z ostychu, ba snad
i ze studu – zůstalo asi vůbec nevysloveno.

Jest ovšem, přesvědčuji se, velmi těžké najíti přiměřený výraz
vděčnosti za tak mnohé, čeho jsem od Vás za deset těch bezmála
již let obdržel: za jedinečný úvod v husitství v přednáškách, je-
jichž poučení srostla se mnou tak dokonale, že je mnoho věcí,
o nichž bych se neodvážil psáti z obavy, že bych snad psal Vašimi
slovy, za to, že Jste určil takřka směr mého života, ano byl mi
v rozhodných právě chvílích života laskavou radou Svou bezmá-
la otcem.

Než words pay no debt,¹²¹⁾ jediným důkazem úcty a vděčnosti
žákovy jest usilovat, aby se stal hodným učitele: tak bych jednou
rád dokázal hlubokou žákovskou svou vděčnost, jejíž neumělý
projev račte, prosím, přijmouti shovívavě nejuctivějším mým bla-
hopřáním, také já.

V nejhlubší úctě i vděčnosti

F. M. Bartoš

25. Novotný Bartošovi, 19. září 1919, [Praha].

Milý pane doktore!

Byl jsem potěšen, že jste si na mne vzpomněl, byť i ve chvíli tak
smutné jako je padesátka, kdy končí život a začíná umírání. Dě-
kuji Vám srdečně za Vaše přání a vítám slib Váš do budoucna.

Víte, že i tam, kde se rozcházíme, můžete býti jist mé účasti,
a potřebujete-li jí někdy, také pomoci.

S pozdravem Váš

V. Novotný

26. Bartoš Novotnému, 16. října 1919, Žižkov.

Vysoce ctěný pane profesore,
ostýchám se zase tak záhy Vás obtěžovati návštěvou a dovoluji
si tedy prosit, abyste přijal laskavě mé sdělení i uctívou mou
prosbu touto aspoň formou.

Zašel jsem včera k prof. Kroftovi povědět mu o habilitačním svém projektu (zadal jsem formálně v pondělí)¹²²⁾ a mezi řečí zmínil se o Vaší myšlence o řešení soupisného úkolu Husovy společnosti.¹²³⁾ Na moje radostné překvapení řekl mi, že, poněvadž by rozhodnutí o přidělení muzeu či komisi připadlo jeho oddělení, po jeho přesvědčení by žádosti Společnosti jistě bylo vyhověno.

Bojím se tomu věřit, byv již tolikrát zbaven krásné té naděje, je to však tak ideální takřka splnění potřeb i tužeb každého husitského badatele, jak sám víte nejlépe, že nemohu neprosit, zda by Společnost mohla o mne žádati. Neprosím snad jen pro sebe, nýbrž pro možnost práce kterou bych, doufám, dovedl vykonati a nebyl bych to, rád bych věřil, sám, jenž by Vám za to byl vděčen.

V nejhlubší úctě

F. M. Bartoš

27. Bartoš Novotnému, dopisnice, 29. listopadu 1919, s. 1.

Vysoce ctěný pane profesore,
raďte, prosím, laskavě omluvit ošklivé zdržení, které mi způsobilo to, že mi bylo řečeno, že se prof. Vančura¹²⁴⁾ nedávno stěhoval, takže jsem se obával napsat adresu starou. Vskutku bydlí dosud na Jakubském náměstí 7.

Prose ještě jednou za prominutí
poroučím se v hluboké úctě

F. M. Bartoš

28. Bartoš Novotnému, 29. srpna 1920, Žižkov.

Vysoce ctěný pane profesore,
dostávám právě přípis prezidia výstavní komisi, jenž mě ujišťuje, že adresa panem ředitelem Žaludem¹²⁵⁾ vypídná přece není mylná, a spěchám jí tedy použít, abych si dovolil vzdát uctivé díky za vzácnou přímluvu o dovolenou,¹²⁶⁾ jíž se mi minulý týden přec opravdu dostalo aspoň z polovice. Doufám, že se mi podaří nezklamati vlídné Vaší důvěry a že i tak vykonám tolik, abych

ospravedlnil úlevu, která je pro mne vždy velikým dobrodiním. Pustil jsem se o prázdninách zase do Jakoubka a rád bych s prací pro Společnost spojil ještě takový asi kus velikého toho tématu, bych se jím mohl ucházeti znovu o docenturu, bez níž (tolik prý to stálo prof. Hrdinu¹²⁷⁾ práce u Appelta) sotva bych si asi mohl udržeti tuto polovičku dovolené. A já bych přece jen tak rád zmohl již konečně aspoň tento tolik let již sebraný materiál a dostal se k tomu, co bych pokládal za úkol snad nejnaléhavější, k dějinám husitské republiky. Pro to i pro jiné ještě dovolím si, až se vrátíte, vyprositi si laskavé Vaší rady. Opětuje velké své díky, poroučím se v hluboké úctě

F. M. Bartoš

29. Bartoš Novotnému, 15. července 1921, Žižkov.

Vysoce ctěný pane profesore, mám naneštěstí od dvou do pěti školu, bych se sám pokusil zmírniti nepříznivý dojem včerejška, rád bych si však dovolil aspoň takto předložit ke schválení řešení, na něž jsem připadl, přemýšleje o Vašich slovech.

Snad mě strhlo příliš vzrušení okamžiku, který jsem tolikráte slabošsky odkládal, a tak jsem nakonec nenašel již slov ani odvahy, bych dopověděl věc, která, bojím se, ponechává mnoho nejasnosti. Bylo mi však příliš těžké hovořit o něčem, co byste asi v té souvislosti sotva byl klidně posuzoval.

To, co si na mně vynutilo rozhodnutí, bych stůj to cokoli ukončil nějak nekonečné své provizorium, bylo (vedle zpoždění tolikerymi drahými zacházkami jako Jiráskem¹²⁸⁾ nebo Nepomukem)¹²⁹⁾ především nezbytí hledati toho, co jsem doufal najíti habilitací na univerzitě, na fakultě teologické.¹³⁰⁾ Nepodařilo se mi totiž probíti se ze zakletí kritických toliko studií^f a napsati něco, čím bych si směl troufat utkati se tam s nadějí v úspěch s překážkami, které se po nepomucké knížce přirozeně nemálo zvětšily. Naproti tomu Husova fakulta, i kdyby téma docentury znělo dějiny české reformace, přijme práci o roce 1414–20, takže, jak jsem byl skoro ujištěn, záleží jen na formálním usnesení sboru, že mi může prominouti nedostatek studií teologických,

až se v lednu sejde, bych mohl zadat bez obav, že budu odmítnut, a měl nárok na poloviční dovolenou.

Pokládal jsem v tom případě za prostou povinnost hledět se odvděčiti tím (nepřicházím-li tam s prázdnýma rukama, přece jen jak odmítnutí jinde), že bych, jak jen mohu, odsunul husitství a věnoval se především Jednotě, která je předním živoucím problémem církve. Nebylo to však po mně žádáno a nemusím se bát, že by mi pro první rok (1922/3) nebylo vždy dovoleno téma husitské. Mám bez toho dvojí starý plán, jímž bych se, doufám, vykoupil: skicu o kultuře husitství (podle vzoru Bezoldova) a Husa v dějinách i novém bádání (asi jako je Boehmerův Luther),¹³¹⁾ s nímž bych spojil studie k Husovi. To by mi tedy snadno dovolilo ještě jeden rok o soupise (na dvojí tento úkol dostal bych snad přece dovolenou celou), takže až bych ho odevzdával, mohl by být již na slušných základech.

I dovoluji si prosit, abyste laskavě uvážil tyto mé nesnáze i návrh, který bych rád doprovodil slibem, že jakmile jen ukončím zmíněnou práci, dám se do soupisu a že se předem zavazuji udělat ho tolik, kolik uznáte sám za nezbytné.

V hluboké úctě

F. M. Bartoš

---

^f ze zakletí kritických toliko studií (pozn. V. N.)

30. Bartoš Novotnému, 8. listopadu 1921, [Praha].

Vysoce ctěný pane profesore,

musím snažně prosit za prominutí, že tak pozdě a k tomu jen touto formou referuji o běžných věcech Společnosti.¹³²⁾ Polehával jsem od čtrnácti dnů, před týdnem pak jsem musil ulehnout ostrým krčným zánětem, který mi, jak hrozí lékař, dovolí vyjít až z neděle.

Pan ředitel Tábořský,¹³³⁾ jak snad měl již příležitost povědět sám, uvítal myšlenku zapůsobit na ředitele Preisse¹³⁴⁾ velmi rád, je však přesvědčen, že třeba vyčkati vhodné chvíle. Doufá ji nalézt, až se zase sejde s Preissem přímo u něho, což očekává co nejdříve. Do 31. října, kdy jsem s ním naposled mluvil, se tak však ještě nestalo.

O druhé závažné věci, o pořízení Dr. Gutha¹³⁵⁾ u rady Wirtha,¹³⁶⁾ referoval snad již archivář Vojtíšek.¹³⁷⁾ Po tolikerém odkládání vyhrazuje si (a to nyní výslovně) počkání na Památky archeologické, jejichž vyjití slibuje v lednu. Za to pan ředitel Táborský svoluje náhradou za slibovanou báseň k otištění strany 119–26 z Alleluja.

Snad až budu moci přijítí příští týden, budu mítí noviny lepší. Zatím si dovoluji zůstatvat v hluboké úctě

F. M. Bartoš

31. Bartoš Novotnému, 5. dubna 1922, Žižkov.

Vysoce ctěný pane profesore,
stihl jsem šťastně arch. Kubíčka,¹³⁸⁾ jenž mě ujistil, že všechna data má pouze rada Wirth, jenž si je úředně vyžádal při jednání o rezoluci Národního shromáždění. Zároveň děkuje za pozvání do komise, do níž rád přijde.

Poroučím se v hluboké úctě

F. M. Bartoš

32. Bartoš Novotnému, dopisnice, s. d., (razítko únor 1923), s. 1.

Vysoce ctěný pane profesore,
byl jsem tak šťasten, že mi pan ředitel Hamrle vyhledal ono Corpus poetarum, takže děkuji mnohokrát za velikou Vaši laskavost. Není to však vůbec báseň o Žižkovi, nýbrž ubohá jen a bezcenná zmínka.

Poroučím se v hluboké úctě

F. M. Bartoš

33. Bartoš Novotnému, 1. července 1924, [Praha]. *Psáno Bartošovou manželkou.*

Vážený pane profesore,
přehlédl jsem a očísloval lístky pro katalog,¹³⁹⁾ přesvědčil jsem se však, že mi jich řada chybí a řada potřebuje doplnění. I je mi velmi líto, že nejsem s to, vyhovět Vašemu laskavému přání, a musím prosit, zda byste nemohl provéstí revizi až ve sloupcích.

Neudrším dosud pera v ruce a nemám, dosud ani řádky na sobotu a neděli; přes týden nemohl jsem si nic napsat. Prose ještě jednou snažně za prominutí a doufaje, že mi ho v smutném mém postavení neodepřete, poručím se v hluboké úctě

F. M. Bartoš

34. Bartoš Novotnému, 2. listopadu 1924, [Praha].

Vysoce ctěný pane profesore,
na svoji lítost musím prosit za laskavé omluvení na zítřejší schůzi. Přesně o sedmé začíná moje přednáška v Osvětovém svazu.¹⁴⁰⁾ Dovoluji si proto přiložit koncept jednatelské zprávy a prosit o vlídné doplnění Vámi i výborem. Zprávu policejního ředitelství jsem odeslal ihned, jak došla, a komisionářství s Reichlem¹⁴¹⁾ smluvil.

Poručím se v hluboké úctě

F. M. Bartoš

35. Novotný Bartošovi, 26. června 1926, s. l.

Milý pane kolego,
nenalezl jsem nic, než onu listinu Innocence VI. II. O7. 498 z roku 1361. Sice se v ní nemluví o interdiktu výslovně, ale o exkomunikaci a [?!]! Tedy se snad hodí.
S pozdravem Váš

V. Novotný

36. Bartoš Novotnému, 1. září 1926, Žižkov.

Vážený pane profesore,
musím přece zase obtěžovati korekturami,¹⁴²⁾ tentokráté snad však již zajímavějšími. Bude-li je třeba posílati, vyprošuji si je uctivě na Žižkov 1190, jinak si pro ně zajdu do IV.¹⁴³⁾ nebo do archivu. Dovoluji si při tom dodat, osmělen Vaší poslední vzácnou laskavostí, že jsem na posudek Pekařův napsal obširnou odpověď, kterou ČČH patrně otiskne.¹⁴⁴⁾ Svolilť Pekař zásadně

s uveřejněním, když jsem ho o to, hned jak vyšel ČČH, požádal, aniž mi odpověď vrátil, ačkoli ji má již měsíc v rukou.

Poroučím se zatím v nehlubší úctě

F. M. Bartoš

37. Bartoš Novotnému, 7. listopadu 1926, [Praha].

Vážený pane profesore,

dovolte mi, prosím, abych se pokusil na laskavý Váš vzkaz,¹⁴⁵⁾ jistě mnohokrát uvážený, odpovědět takto, slovy, jak dovedu, nejuváženějšími, zvláště když jsem v těžké situaci, že Vaší vzácné rady uposlechnouti nemohu.

Přemýšlel jsem o všem znovu a znovu, snažil se uvažovati co nejtřízlivěji, nenalezl však východiska jiného. Chápu, myslím, správné důvody dobrotivé Vaší rady a případ Frantův¹⁴⁶⁾ je mi výstrahou, abych si byl vědom labilnosti i jediné téměř podmínky pro práci, jakou je pro mne poloviční aspoň dovolená, třeba zostřená robotou katalogu. Nemohu však mít pohříchu ani iluzí o tom, že při novém pokuse budu státi proti téže neústupnosti Pekařové jako dnes, a že, říká-li snad, že není proti mně zásadně, klame se přinejmenším sám. Nezapomněl jsem, že jsem z ČČH odcházel pouze a jediné pro ohlášení kritických poznámek k jeho Masarykovi.¹⁴⁷⁾ Mám v živé paměti, jak srážku o Světce temna¹⁴⁸⁾ pojal jako zápas, v němž mě musí ubít, nemá-li sám prohrát. A dnes mi Národní osvobození znovu připomíná, že to bylo právě v den před tím, než se moje žádost objevila ve sboru, co Pražský večerník s jásotem ohlásil zvláštním úvodníkem, že strana je již tak mocná, aby zahájila boj o univerzitní profesury.¹⁴⁹⁾ Chápu, že dnes Pekař nemůže nazpět, ač jsem přece chvílemi aspoň věřil, že dá přednost ústupu zde, naznačil-li jsem mu, že mi potom nezáleží na otištění mé odpovědi na jeho referát. Je mi jasno, že se nezmění. Výhodu, kterou bych měl snad z lepší kvality nové práce, vyrovná vrchovatě nové nějaké podráždění, ať již hned z mé repliky na jeho doslov či z „Žizky”.¹⁵⁰⁾

Mé naděje pro nový pokus jsou tedy zcela nepatrné. Jistě bych je sám jen umenšil, kdybych ústupem přiznal, že se sám považuji

za poraženého. Je pro mne lépe padnout aspoň se ctí. V těch několika hlasech, které se připojí k Vám, vyslovíte-li se pro mne, odnesu si aspoň uznání a povzbuzení k práci. Nedoufal jsem ostatně vážně v víc, ale čeho jsem se obával, bylo to, že bych v komisi nenašel nikoho, kdo by se mě ujal. Ne tak proto, že by mě to těžce postihlo např. u inspektora Franty, jenž se při vši veliké dobrotě rozpakovával proto doporučovati mou žádost o úlevu ve škole. Byla by to však bývala krutá zkouška pro mne, abych nezatrpkal a nepozbyl odvahy k práci. Toho jsem se lekával hrozně, a proto jsem Vám, ať již soud Váš musí snad vyznítí sebe rezervovaněji, vděčen neskonale.

V hluboké úctě i vděčnosti

F. M. Bartoš

38. Novotný Bartošovi, 15. listopadu 1926, Smíchov.

Milý pane kolego!

Jde patrně o nedorozumění. Máte zcela pravdu, že je ton Pekaře osobní záští, které se chce vymstít, ale to je věc vedlejší. V nejhorším případě byla by vota dvě a tu je nejisté, jak by sbor rozhodl, když kolega Bidlo chce jít se mnou. Ale o to tu běží, že je v tomto případě naše situace zvláště obtížná. Není mi možno – a snad uvěříte, že z důvodů jen a čistě věcných – postavit se za Vaše Artikuly.¹⁵¹⁾ Neztotožňuji se ani zdaleka s neslušnou kritikou Pekařovou, ale on od ní neustoupí a já nemohu té práce s náležitým důrazem hájiti. Bylo by to spíše možno u Jakoubka,¹⁵²⁾ ale to je zase téma příliš literární a jen část činnosti, jíž jste za habilitační práci označil.

Proto by mi šlo o to, abyste nám usnadnil pozici, kdybyste práci odvolal, ušetříte si odmítnutí a usnadníte, až přijdete s prací vážnou a vědecky ukázněnou, rozhodnutí příznivé. Troufal bych si, když jde se mnou Bidlo, věc i ve sboru proti Pekařovi vyhrátí, ale musela by býti taková, abych se za ní mohl postavit, což v tomto případě nemohu. Abyste mi rozuměl, nežádám práce, s níž bych ve všem mohl souhlasit, ale přece takové, aby byla vědecky disciplinována, aby se rozsáhlé závěry nedělaly z nedokázaných a mnohdy nemožných domněnek, zkrátka jde o metodu. Kdybyste věci nechtěl vzít zpět, dojde asi, poněvadž toho, co v ČCH tištěno, jako referátu nepodepíšeme nikdy ani Bidlo,

ani já, k volbě referenta a komise; budu-li jím já, bude votum
arci slušnější a spravedlivější, ale přece také odmítavé. Myslím
to dobře, a byl bych rád, kdybyste chtěl nám postup usnadnit.
S pozdravem Váš

V. Novotný

Příši opožděně, poněvadž jsem se chtěl poradit s Bidlem a ten
předešlý týden stonal.

39. Bartoš Novotnému, 26. listopadu 1926, Žižkov.

Vážený pane profesore,

list Váš byl pro mne zklamáním příliš bolestným, abych brzy
našel klid, s jakým bych rád odpověděl. Ani dnes však, po novém
uvažování o všem, nemohu odpovědět jinak, než jak jsem učinil
prof. Bidlovi. Rozhovor s ním nemohl mě v rozhodnutí tom než
utvrdit.¹⁵³⁾

Vystihl situaci, když mě upozornil, že doslovná podobnost mého
případu s Husovým, na kterou sám připadl, přestává v tom,
že se Hus směl aspoň veřejně hájit, já však budu odsouzen bez
slyšení, in contumaciam. Než to mi jistě musí jen ukládati povin-
nost, abych tím spíše neváhal prospěch osobní obětovati věrnos-
ti k pravdě.

Bylo vždy mou snahou zachovati si k vědecké pravdě vztah stej-
ně čistý, jako měl k své pravdě Hus. Nerozpakoval jsem se nikdy
ani okamžik uznati svou chybu, třeba jsem věděl, jak se toho
proti mně zneužije. Zde však mám odvolati dvě práce, které již
velikostí cíle, tématem vskutku historiografickým, zasloužily by
šetnosti a respektu, které, i kdyby jim byly dokázány četné
omyly, vyvažují to snad předem hojností látky, již zpracovaly po-
prvé, a mám je odvolat přesto, že jim nebyla dokázána dosud
žádná vážná chyba. A neběží jen o tyto dvě knížky.

Povaha mé práce, svízele, jaké jsem měl s uveřejňováním, vynu-
tily mnohdy, že jsem soudy velmi závažné směl sotva naznačiti.
Ale nenapsal jsem jediného tvrzení bez důvodu a bylo mi dopřá-
no znovu a znovu zadostiučinění, že se mé názory potvrdily.
Všecky tyto soudy, které ve svém souhrnu tvoří podstatně nové
pojetí především Husa, vydal bych však v sázku odvoláním. Sto-
jíť a padají s důvěrou čtenářů, že to nejsou nápady, nýbrž soudy

uvážené, kterých ten, kdo je pronáší, jest ochoten i schopen kdykoli hájiti celou svou osobností.

Došel jsem jich poctivě a ne bez obětí, neboť v malých našich poměrech každý nový názor pokládán je hned za útok osobní. Tím více snad, naučil jsem se cítiti mravní závazek, jaký má každý vědecký pracovník k vlastnímu vědeckému přesvědčení, a věru bych se musil lekati téže přísnosti na soudě svědomí i dějin, jaké se hrozil v podobném případě Hus. Vědomí, že jsem jednal jak on, bude mi jistě podobnou silou jako jemu a vynahradí mi všechny ztráty i to, kdyby se mi nedostalo možnosti vyložití tyto důvody veřejně.

Toť důvody, jimiž prosím, abyste laskavě omluvil to, že nemohu uposlechnouti Vaší rady.

Poručím se v hluboké úctě

F. M. Bartoš

40. Bartoš Novotnému, 11. ledna 1927, Praha.

Vážený pane profesore,

dovoluji si předložit novou obranu,¹⁵⁴⁾ jejíž tisk svátky zdržely, a připojit k ní uctivou prosbu, zda byste mohl laskavě přece ještě jednou uvážiti Své rozhodnutí. Obrana, zbavená nyní ohledů, jimiž utrpěla prvá, je, doufám, účinnější, aspoň snad tolik, aby byla oporou nového zkoumání komise. Byl bych Vám za to vděčen navždycky, neboť po tom, jak Pekař využil Vašeho obratu v odpovědi nové, nezbyvá mi než boj až do konce, třeba na veřejnosti. Schválí-li zajisté sbor i třeba Vaše odmítnutí bez diskuse, pro veřejnost bude to schválení soudu Pekařova. Život mi, pravda, uložil snad boje nepřijemnější, než samo pomyšlení, že mě Pekař průběhem boje donutí obrátiti se i proti Vám, je mi svrchované bolestné. – Podobnou prosbu píše prof. Bidlovi,¹⁵⁵⁾ obranu rozeslal jsem zatím pouze členům sboru.

V hluboké úctě

F. M. Bartoš

P. S. Korekturu si dovoluji vyprošovati poštou, nemoha dosud příliš choditi ven.

Vážený pane profesore,
dovolte mi, prosím, malé upozornění, k němuž mě nutká to, že mě Thomson¹⁵⁶⁾ zpravil o Vašem úmysle napsat o Loserthovi?¹⁵⁷⁾ Musím se obávat, že tu užijete Thomsonova zjištění o užití M. z Janova v Tractatus responsivus,¹⁵⁸⁾ což by pro mne stvořilo situaci hodně těžkou. Došel jsem totiž přesvědčení, že Tractatus responsivus není Husův, nýbrž Jakoubkův, a musím být připraven na to, že mé teze využije Flajšhans proti Vám, čehož by mi bylo velice líto.¹⁵⁹⁾ Přišel jsem na to žet, až když mi v úterý zapůjčil Thomson vývěsky, a k (subjektivní) jistotě dospěl vlastně až nyní; snad však nebude přece ještě pozdě.
V hluboké úctě

F. M. Bartoš

Milý pane doktore!

Děkuji za laskavé upozornění, ale nebylo ho třeba. Moje recenze druhého vydání Loserthova je již v tisku a čekám denně korektury, o nálezu Odložilíkové tam však není nic, psal jsem ji, když ještě shoda nebyla objevena. A sotva bych se o ní byl zmínil, kdybych o ní byl věděl.

Jakkoli vítané, je to přece potvrzení nadbytečné pro každého, kdo umí historicky myslet. Že by se toho chytil Flajšhans, je ovšem možné, ale na tom mi nezáleží. Co se už o mne otřelo lidí, Vy ovšem také víte, mně je to jedno a nejméně už dbám Flajšhanse, jenž v ČČH našel prostředí, do kterého se zcela hodí, a v Pekařovi druha rovnocenného. Důkaz o Jakoubkově autorství traktátu by mne ovšem velmi zajímal.

Co se tkne Vaší odpovědi Pekařovi, za jejíž zaslání děkuji, nepochybují, že máte ve mnohém pravdu, sám jsem, pokud jsem jeho poznámky k Vaší odpovědi četl, leckde je opatřil otazníky a vykřičníky, a není také pochybnosti, jak jsem Vám, tuším, již napsal, že se Vám ve mnohém stala křivda, což jsem Pekařovi řekl přímo. Ale zásadně se na věci nic nemění.

Vy vycházíte, ač jsem již tak Vaše mínění opravil, z falešné domněnky, že jsem já své mínění o Vaší práci změnil (patrně, ač jste to přímo neřekl, pod dojmem kritiky Pekařovy). Ale to je zcela nesprávné. Četl jsem Vaše „Artikuly“ velmi pozorně a co jim vytýkám – myslím, že jsem i to Vám napsal – je metoda, s níž nemohu souhlasit a jež mi také brání postavit se k Vaší práci i proti Pekařovi. Neobával bych se postavit se proti němu, ano, troufal bych si věc ve sboru vyhrát, kdybych se mohl za Vaší práci postavit a jí hájit ve všem, ne ovšem tak, že bych všem Vaším vývodům musil přisvědčit, ale že bych mohl jí hájit metodicky. Bylo by to snad tím snazší, [*poněvadž*] by Bidlo šel asi se mnou. A tak právě nemohu. Proto bych si přál, abyste tentokrát vzal žádost zpět a ušetřil si odmítnutí. Vy ovšem namítáte, že Pekař bude proti Vám vždy, a máte pravdu. Nepochybuji, že je to polemické pozadí osobní, které u něho rozhoduje. Ale právě proto byl bych si přál, abyste přišel s prací, za kterou bych se mohl postavit, což tentokrát nemohu. Chápu Vaše stanovisko, ale přesto bych rád viděl, kdybyste mé rady poslechl. Nemohu Vás ovšem nutit, ale přál bych si toho ne tak kvůli sobě jako kvůli Vám.

Přeje Vám ve všem mnoho zdaru
jsem s pozdravem Váš

V. Novotný

43. Bartoš Novotnému, 25. ledna 1927, [*Praha*].

Vážený pane profesore,
děkuji upřímně za laskavý Váš dopis a lituji jen hluboce, že mi není možno ani nyní poslechnouti Vaší vzácné rady. Důvody, které jsem si dovolil vypsati v listopadu, zůstávají, žel, zcela v platnosti. Dovolte mi však, prosím, abych k nástinu článku o *Tractus responsivus*, za zájem o nějž jsem velice vděčen, směl připojit několik vět obranou a vysvětlením.

Mé mínění, že ve Vašem soudě o mých pracích nastala změna, vyplývá z toho, že jsem je zadal na Vaše svolení, kterému jsem přes výhradu o *Artikulech* („učinite tak na nebezpečí, že se Vás nebudu moci zastati tak, jak bych chtěl“^e) rozuměl tak, že mě neopustíte, i když Váš soud o *Artikulech* dopadne nepříznivě;

že Vám stačí Jakoubek, k němuž ostatně Artikuly nejsou než jednou z několika prací průpravných a doplňkových. Byl jsem v tom jen utvrzen tím, co Jste mi říkal z vlastního popudu v Husově domě 25. června, i tím, co Jste mi vzkázal po Vojtíškově; jak mi potvrdil^h, rozuměl Vašim slovům nejinak než já. Jestliže Jste to potom, po rozmluvě s Bidlem, nazval nedorozuměním, představíte si, jak bolestné bylo to pro mne zklamání.ⁱ

Jsem naštěstí zvyklý podobným situacím, aby mi to podstatně zkalilo jasný pohled na svět a víru, že máje pravdu, nemohu se nedočkatí zadostiučinění. Neboť – dovolte mi to, prosím, povědět – v tom přesvědčení nezmate mě ani Váš soud o Articlech, třeba si ho ve všem vážím nad jiné. Jsem dalek domýšlivosti, že jsem se nezmýlil, ale že bych se tu byl dopustil omylů^j tak vážných, aby bylo lze hovořit o zásadní, metodické pochybenosti práce, tomu věřit nemohu. Rozdíl v postupu Vašem a mém, o tom jsem se přesvědčil často, není, tuším, než v tom, že mám, jak je snad povinností mladšího, větší odvalu, jak to říkám v úvodní poznámce. Víím, že to je spojeno s nebezpečím, mám však za to, že tím věda získává více,^k třeba na moje útraty. „To v boji bývá obecně, že těch, ješto svítězí, některé zraní a někoho zabijí“. V tom mě posiluje opětovná zkušenost, že nedostatek této odvahy nechrání nikterak před omyly velmi hrubými, a hlavně to, že Jste mi sám nejednou dal za pravdu^l a ještě častěji jiní (právě zase např. Wenck v *Historische Zeitschrift* o *Tetragonu Aristotelis*).^{m 160)} Pochybil-li jsem snad tím, že jsem z obavy před zneužitím ČČH odmítl tolika redaktorův referát o Vašem Husovi¹⁶¹⁾ a vzbudil tím domnění, jako bych svých tezí hájiti nemohl, nelituji toho nikterak; odklad přinesl mi ostatně jen nové opory. Tato odvala chybit, kterou Jste mi přece kdysi sám doporučovalⁿ slovy Gollovými, není po mém přesvědčení chybou a dokonce již ne něčím, co by ospravedlňovalo zvláště za těchto okolností zamítnutí,^o zejména když Vám např. omyly sotva menší dovolily odůvodnit např. návrh na povýšení mnohem větší u Nejedlého,¹⁶²⁾ jak mi připomněl Bidlo.

Budu Vám nicméně velmi vděčen, dáte-li mi uveřejněním posudku mých prací příležitost podrobiti toto mé přesvědčení novému přezkoušení. A jakkoli je pro mne tak bolestné viděti Vás na sou-

dě tak smutném^p, buďte, prosím, ujištěn, že moje úcta a snad smím říci i láska^a k Vám je příliš veliká, aby tím utrpěla.

Poroučím se

F. M. Bartoš

Můj názor o Tractatus responsivus opírá se o tyto důvody:

I. Neplatnost důvodů Thomsonových.

1. Shody s Husem nejsou nikde větší než shody mezi spisy dvou autorů, jsou-li si jen tak blízké dobou i tématem (Husův akt a Mikuláše Drážďanského De quadruplici missione).

2. De ecclesia nedovolává se traktátu, nýbrž De sex erroribus.⁸ (Schaff 273 p. 2).

II. Důvody pro Jakoubka

1. Názor hl. III., nedoložený u Husa, najdeme stupňovaný^t ještě v traktátu De confessione z 1414.^u

2. Jediný odkaz literatury v traktátu svědčí Jakoubkovi (20). Názor o Antikristovi zastával Jakoubek jediný^v S Hus '256).

3. Tractatus mluví o Husovi v třetí osobě a jmenuje ho úředním názvem, což sice najdeme i v De ecclesia,^w ale jen na jediném místě,^x kde Hus cituje jakoby v uvozovkách výrok odpůrců.²⁵

4. Nemožný u Husa název pro doktorát:^y character bestie (24) je právě asi tehdy hájen Jakoubkem (č. 24).^{aa}

5. Závěr hlavy, inzerující pozici Jakoubkovu o čtyřech stavech, je doslovně u Jakoubka znova a znova (č. 58 odstavec 6).^{bb}

---

⁸ tak, jak bych chtěl (pozn. V. N.)

^h ? (pozn. V. N.)

ⁱ V konceptu: „Chápu ovšem, že je Vám těžko postavit se na obranu práce, která v tolika věcech dochází k jiným názorům, než jsou Vaše“

^j omylý - nejde o omyly, ale o celý postup (pozn. V. N.)

^k !! (pozn. V. N.)

^l V konceptu: „,... a hlavně to, že Jste se sám přesvědčil, jak často odvaha má se osvědčila a Vaše takřka soustavná skepse k mým pracím nikoli.“

^m !!! (pozn. V. N.)

ⁿ ???? (pozn. V. N.)

^o V konceptu: „co by odůvodňovalo po tolikेरé práci zamítnutí docentury“.

^p V konceptu: „opravdu podobném kostnickému.“

^q !? (pozn. V. N.)

^r ? (pozn. V. N.)

^s ? (pozn. V. N.)

^t ? (pozn. V. N.)

^u z 1414 (pozn. V. N.)

^v ? (pozn. V. N.)

^w a jinde (pozn. V. N.)

^x ? (pozn. V. N.)

^y ? (pozn. V. N.)

^z ? (pozn. V. N.)

^{aa} ?? (pozn. V. N.)

^{bb} 0 (pozn. V. N.)

44. Bartoš Novotnému, 5. března 1928, Praha.

Vážený pane profesore,
dovoluji si Vám poslati článek,¹⁶³⁾ který hledí ušetřit aspoň jiným trpkosti a oběti, jež bylo přinést mně, a doufám, že uznáte jeho poctivou snahu býti spravedlivým k lidem i věcem. Nemohl jsem se žel vyhnouti zmíenkám o Vás. Snad i tu však vycítíte šetrnost, plynoucí z upřímné úcty i touhy po obnově starého vztahu. Rozhodnete-li se promluvit, nezapomeňte, prosím, že článek je také obranou dobrého mého jména.

V hluboké úctě

F. M. Bartoš

Milý pane doktore,

Děkuji Vám za zaslání Vašeho článku a nemám nic proti obnově starého vztahu, jak píšete, ač jsem ze své strany nikdy nic osobně nepřátelského proti Vám nepodnikl. Ale způsob, který k tomu volíte, nezdá se mi vhodným, když mne jedním dechem viníte, a k tomu před veřejností, že jsem „viděl kacírství v odvaže, s jakou jsem se pokoušel řešit otázku, podle mého neřešitelné a s ním jsem hájil názorů odchylných“. Nehledě ani k tomu, co je v tom urážlivého (a čemu se nedivím, poněvadž jsem tomu již přivykl), zaráží mne „odvaha“, s níž se odvažujete psát něco tak nepravdivého, abych užil jen tohoto mírného slova. Nikdy jsem neviděl žádného kacírství v podobných pokusech, když je bylo lze apriori prohlásit za marné, ani v pokuse hájit názorů odchylných. Ale vždy jsem se stavěl a vždy se budu stavět proti nevědeckému postupu, který okamžitý nápad pokládá za nové řešení, aby se ho obratem ruky vzdal a nahradil něčím ještě nemožnějším, který „domýšlí“ nadhozené mínění tak, že z něho nezbude nic. Co jsem Vám od počátků našich styků vytýkal (bohužel marně), nebyla odvaha, ale byla nedisciplinovanost, která myslí, že řeší vědecké otázky, když je zašmodrchává, nebyla fantazie, nýbrž neschopnost nebo aspoň neochota regulovat ji doklady, jež nepřispívá k řešení záhad, nýbrž zavaluje badatele zbytečnou prací při odstraňování zla takto způsobeného. A od tohoto svého stanoviska neustoupím nikdy.

A co říci o větě: „sliboval mi také všemožnou podporu a spoléhal v tom na přítele Bidla.“ Prosím, abyste se rozpomenul, jak všechno bylo.

Snad si vzpomenete, že jsem Vám již do Freiburga na Váš dotaz, jak bych se stavěl k Vaší habilitaci, odpověděl, že nic proti ní nemám (a snad jsem i napsal, že ji rád uvidím), přijdete-li s prací, jež nebude mítí oněch vad. Nikdy jsem nechtěl, aby to byla práce, s níž bych mohl ve všem souhlasit, ale vždy jsem stál o to a budu vždy o to státi, aby byla metodicky správná. Snad si také vzpomenete, když jste mi před časem řekl, že se míníte o habilitaci pokusiti podruhé, že jsem Vás žádal,

abyste zatím posečkal, až budu moci Vaši práci přečísti a poznati, budu-li se moci za ni postavit. Vy jste tenkrát poslechl. Ale když se potom věc protahovala – a nebylo mou vinou, že mi stále nezbývalo času, – nechtěl jsem, aby se zdálo, že snad úmyslně podání Vaší habilitace zdržuji a proto jsem Vám řekl – pamatuji se velmi dobře, bylo to v Univerzitní knihovně – chcete-li práci podati, ještě než můj úsudek byl hotov, abyste tak učinil, ovšem snebezpečenstvím, že se za ni, až ji budu moci přečísti, nebudu moci postavit. Vy jste i na to přistoupil. Nikdy jsem Vám neslíbil podporu, ať dopadne můj soud jakkoli a jestliže jsem se zmínil o Bidlovi, (na to se již nepamatuji), bylo to v předpokladu, že půjde se mnou, bude-li práce taková, abych se za ni mohl postavit.

Mohl bych Vám uvést doklady, jak jsem cenil, přes jejich vady, Vaše práce a mé odmítavé stanovisko nemělo pranic osobního, nebylo také nijak ztotožněním se stanoviskem Pekařovým, neboť bych si troufal (a myslím, že jsem Vám to i napsal) prosadit ve sboru mínění své (tedy většiny komise), kdybych byl mohl práci uznat za způsobitou. Že tomu tak nebylo, není vinou mou.

Uvážíte-li všechny naše styky, dospějete jistě k poznání, že jsem nic proti Vám nepodnikl, i když se stalo cokoliv, ale o tom je škoda mluvit.

Budu-li na Váš projev odpovídat, nebo zúčastním-li se společného projevu, dojde-li k jakému, ještě nevím; po mém soudu bylo by nejlíp, vůbec jej ignorovati, poněvadž jiného nezasluhuje.¹⁶⁴⁾

Kdo se odváží tvrzení tak nehorázných, jako je to, co uvádíte o „klíči”,¹⁶⁵⁾ toho přece nelze bráti vážně, ba více, o tom lze pochybovati, neodvážil-li by se i jinak pravdu zkrucovati. Jen mimochodem všímám si výtky, že komise, „sotva vyčkala otištění Vaší odpovědi”. Jednoduché nahlédnutí do habilitačního řádu může poučiti, že komise musila podati zprávu o žádosti do konce druhého semestru od podání. Není také pravda, že by soud byl tajný; každý může požádati o nahlédnutí do zprávy komise se souhlasem jejím, kterého by jistě nikdo neodepřel.¹⁶⁶⁾

Lituji, že k těmto koncům došlo, ale sám nemám tu viny žádné a jistě víte, že v celkovém pojetí jsem Vám nekonečně bližší než Pekařovi, i když se neztotožňuji se všemi výstřednostmi. Nemám mimo to, co uvedeno, a co je čistě věcné, nic proti vám, opakují, že si Vaši práce, Vašich znalostí, Vaší píle atd. vážím, ale co jsem řekl, není tím dotčeno.

A mimochodem, zdá se Vám srovnávání s Husem (nehledě ke všemu jinému) opravdu vkusným? Já v něm vidím spíše blasfemii.

V plné úctě oddaný

V. Novotný

46. Bartoš Novotnému, 10. března 1928, Žižkov.

Vážený pane profesore,

jsem velice vděčen za Váš dopis a za příležitost napsat přímý soud o věcech tak závažných.

Spatřujete urážlivou nepravdu v tom, jak jsem se pokusil charakterizovati vzájemný náš poměr, a opakujete, co Jste napsal již předloni o důvodech toho, proč Jste mě opustil. Nevím, zda Vás došla moje konečná odpověď na to z 22. ledna 1927, i pokusím se ještě jednou a ještě otevřeněji vyložit svoje stanovisko. Vaše přesvědčení o mé nedisciplinovanosti má těžkou vadu, která činí nemožným, abych z něho něco získal: chybí mu věc hlavní, odůvodnění. Hledám-li je v tom, co Jste kdy o mně napsal a doložil, nenalézám pranic, co by ospravedlňovalo soud tak dalekosáhlý. V kontroverzi o Tetragonus Aristotelis doznal Jste sám, že Jste se novou formulací mých důvodů, které znalec tak vynikající jako K. Wenck shledal přesvědčivými, v odpovědi vůbec nezabýval.^{cc} Co Jste napsal v „Husovi“, všemu mohl bych čelit, tím spíše, že Jste mi přičetl i něco, co já nikdy neproněsl.^{dd} Že jsem tak neučinil veřejně, bylo jen proto, abych nezpůsobil levného potěšení ČČH, jemuž tehdy zvláště záleželo na snížení Vašeho díla. To je vše, čím mohu zpytovat své svědomí.^{ee} Prosil jsem Vás^{ff} tehdy, abyste napsal veřejně Svůj soud referátem o obou spisech, ale marně. Dovolte mi říci, že takovýmto postupem mi hrubě ubližujete. Autoritou, ničím jiným, opíráte soud, jenž mě těžce postihuje mravně i hmotně, aniž se mohu vůbec bránit.^{gg} A přece jsem Vám ukázal nejednou,^{hh} jak Vás Vaše přesvědčení svedlo k omylu, a byl Jste sám 1907 v postavení tak podobném vůči Gollovi.¹⁶⁷⁾ Není to takřka doslovně turpiter suffocari?^{ii 168)}

Doznal Jste ostatně před lety^{jjkk}, že hlavní důvod, proč Jste mě obětoval 1920, byl ten, že Jste uvěřil neuvěřitelnému tvrzení Flajšhansovu,^{ll} že jsem jeho článek o Vaší edici¹⁶⁹⁾ protestu dostal

do ČČH já, 1914 z něho vyloučený! To je, viděl jsem náhle, co mi vás odcizilo, ono alta mente repostum,¹⁷⁰⁾ co Vám zkalilo zrak^{mm} a z čeho vyrostla teorie Vaše o nedostatku metody.ⁿⁿ Toto poznání bylo z nejtrpčích zkušeností mého života, zvláště že Jste o všem tolik let mlčel, aniž to kdy řekl otevřeně. Není i to turpiter suffocari?^{oo}

Nuže, před výkladem těchto věcí, o nichž bych dovedl promluvit jen v krajní tísní veřejně,^{pp} dal jsem přednost z nezbytí obměně obrazu, jímž prostý pozorovatel, mimochodem ordinarius Vaší univerzity, charakterizoval rozdíl mezi námi asi těmito slovy: „Proč se jen pachtíte krkolomnými cestami za hořcem, když vidíte, jak je odměňováno pěstění zemáků?“ Nemohl jsem také líčiti, jak Jste po čtvrt roce nemohl povědět, kdybyste se dostal k četbě Artikulů, abych Vás ušetřil srovnání s Erasmem, jež takéť nepochází ode mne.^{qq} Čeho jsem se dovolával, je rozmluva 28. června v Husově domě, o níž jsem Vám rovněž již psal, a kde Jste výslovně řekl: „Referentem budu já a Bidlo půjde se mnou“. Mluvil Jste tu také o neschopnosti^{rr} Pekaře napsat za šest neděl vážný referát. Když si na to vzpomenete, uznáte, doufám, že i můj výklad rozmluvy březnové je bližší pravdě a že zmínka o nebezpečí měla ten smysl, jak jsem ji chápal a vykládal v onom dopise: že Jakoubek zdá se Vám dostatečným a nebezpečí Artikulů tak málo významné,^{ss} že by mohlo míti vliv jen na míru Vaší účasti pro mne, jak Jste vyslovil slovy: „I když se snad nebudu moci za Vás postavit tak, jak bych rád, učiním však vše, co budu moci“. Tolik o prvé části dopisu, o zmínkách o Vás.^{tt} Úcta i vděčnost k Vám vyniká, doufám, v podstatném rozdíle, jak píše o Bidlovi,^{uu} jemuž jsem ostatně napsal nedávno zevrubný dopis,¹⁷¹⁾ a o Pekařovi. Že jsem se snažil býti práv i jim, ač mi to ztížili nesmírně, dokazuje snad to, že hlavní vinu přičítám systému, jenž demoralizuje.⁴⁶ K tomu jen něco slov, diktovaných obavou, abyste se snad nenechal strhnouti k jeho obraně.^{vv} Pravíte, že tvrzení o klíči je nehorázné. Nebylo Vám patrně známo, že veřejnost velmi vzdálená a mně nikterak přátelská, Národní osvobození, odkud jsem čekal první ránu, mluví o věci jako dávno známé, a to zřejmě podle případů jiných.^{xx172)} Můj soud jest ostatně založen na faktech očividných. Komise musila prý

podat votum do termínu. Což není to ustanovení na ochranu žadatele a nevzniká průtah bez mé viny?^{yy} Píšete konečně, že by komise byla dovolila nahlédnutí do vota. Jakou cenu má to právo?^{zz} Je ještě v paměti, že byla komise, která pokládala za povinnost vydat odmítavý posudek vlastním nákladem. Říkám své důvody zcela přímo, jsa přesvědčen, že můj návrh nápravy zvítězí,^{aaa} a prosím snažně, abyste dobře uvážil jakýkoli krok. Bylo by mi nesmírně bolestné, kdybyste se připojil k těm, kdož by se pokoušeli, jak asi učiní oba Vaši kolegové, hájiti pozice tak ztracené, jako je chtěti hrubou silou čelit právu a spravedlnosti.^{bbb}

Prosím, abyste moje řádky přijal tak otevřeně, jako byly psány, jakož i projev mé hluboké úcty.

F. M. Bartoš

---

^{cc} ! (pozn. V. N.)

^{dd} ? (pozn. V. N.)

^{ee} ! (pozn. V. N.)

^{ff} ?? (pozn. V. N.)

^{gg} ! (pozn. V. N.)

^{hh} ale nedokázal (pozn. V. N.)

ⁱⁱ nikdy jsem nebyl s ním ve sporu vědeckém! (pozn. V. N.)

^{jj} nikdy (pozn. V. N.)

^{kk} V konceptu: „Moje důvěra v odůvodnění Vašeho soudu o mně byla ostatně podložena před několika lety doznání Vaším Vojtíškovi,“

^{ll} ne a ne! (pozn. V. N.)

^{mm} ! (pozn. V. N.)

ⁿⁿ ! (pozn. V. N.)

^{oo} ne (pozn. V. N.)

^{pp} to věřím (pozn. V. N.)

^{qq} ! (pozn. V. N.)

^{rr} ? (pozn. V. N.)

^{ss} ? (pozn. V. N.)

^{tt} ! tedy důkaz, že to nebylo zaujetí osobní (pozn. V. N.)

^{uu} ! (pozn. V. N.)

^{vv} ! (pozn. V. N.)

^{ww} !!! (pozn. V. N.)

^{xx} a za to důkazy? (pozn. V. N.)

^{yy} to je skandál, jak vše zkroutí! (pozn. V. N.)

^{zz} to, že vyvrací lež o tajnosti odsouzení! a že usvědčuje z omylu poznámku o nevyčkání! (pozn. V. N.)

^{aaa} ! (pozn. V. N.)

^{bbb} !!!! (pozn. V. N.)

47. Bartoš Novotnému, 11. května 1928, [Praha].

Vážený pane profesore,
dovoluji si prosit za prominutí pro tuto schůzi, že se stětla se schůzí Společnosti výboru oslav Husových, jakož i formy této, kterou bych rád navrhl Společnosti ofotografování Rokycanovy repliky Stojkovičovi v Basileji 1433 z krakovského rukopisu 1760 l. 398–419, který se mi podařilo protáhnouti až do nynějška. Fotografie by doplnily, myslím, užitečně vatikánské, které dal pořídit Prokeš.¹⁷³⁾ Běželo by jen o to, pokud možno brzy, najít volný fotografický ústav a o úhradu. Vypůjčení rukopisu do knihovny univerzitní zaplatím sám.

V hluboké úctě

F. M. Bartoš

Vážený pane profesore,
děkuje za laskavé vyhovění mé žádosti, lituji, že jsem opomenul dodat, že rukopis je v knihovně univerzitní, kde jsem již zpravil slečnu Kleinschnitzovu. Užívám zároveň té příležitosti, abych si dovolil ještě připomenouti, že na l. 317 –23 je tu tuším rovněž aspoň v literatuře neznámá Posicio ... Mag. Egidii (Carlerii) facta ante adventum Bohemorum a na l. 323 –37 pod. dialog téhož mistra rovněž z doby přípravné, zda by snad nestály taktéž za ofotografování. Vydavatelský ústav by nebyl neochoten i to podniknouti na vlastní účet, sám bych si však netroufal to doporučiti, nemoha zaručiti, že to jsou věci ceny tak značné jako Rokycana.

Děkuje ještě jednou, poroučím se v hluboké úctě

F. M. Bartoš

Vážený pane profesore,
děkuji velice za vzácný Váš dar a dovoluji si užítí té příležitosti, abych Vás zpravil, ač-li nepřicházím pozdě, že se mi podařilo dostat od Otto Clemena¹⁷⁴⁾ zjištění, kde vyšla Historia Jo. Hussi et Hier. Prag. (Mladoňovicova) s. d. et l. Co jsem marně hledal v Lutherových Titeleinfassungen, ono zarámování, našel on v norimberském tisku firmy Peypasovy z roku 1528, na Althamerově Dialloge. A snad je Vám neznámo dvojí zpracování Crespina martyrologia s překladem Mladoňovice i listů Husových (v druhém však ty jsou vynechány), polské a rétorománské. Píši o nich zatím stručně v Prager Presse 6. června¹⁷⁵⁾ (mám aspoň slíbeno, že to vyjde), o Bazylíkovi zatím jen z druhé ruky, o Riolanovi podle výtisku, který jsem opatřil Národnímu muzeu, kde je k dispozici. Prosím zároveň o shovívavost pro ten fejeton, psaný ve velkém spěchu, kdybyste si jej snad chtěl přečíst; není v něm ostatně jinak nic nového.

Opětuje veliké své díky, poroučím se v hluboké úctě

F. M. Bartoš

Vážený pane profesore,
dovoďte mi laskavě, abych směl poprosit o trochu shovívavosti k redaktoru Františku Bauerovi,¹⁷⁶⁾ jenž u Vás nejspíše bude konat malé rigorózum a přišel mě požádat o tuto prosbu.

Je bývalý kněz a nedávno byl by ztroskotal v redaktorství, když na delší dobu pozbyl místa při restrikci v Českém slově a ocitl se se ženou bez prostředků. Pokusil se nyní o doktorát, a to jak při disertaci, tak i u včerejšího rigoróza s nemalým zatím úspěchem. Poznal jsem v něm člověka velmi značného vzdělání, takže snad nebude ani třeba nijaké zvláštní úlevy. Ale je hodně zapražen a sebemenší povzbuzení bude mu velikým dobrodiním. Třeba se uchází o doktorát z důvodů především existenčních, vážnost studia je u něho nepochybná a doufám, že se o ní také přesvědčíte.

Prosím, abyste se pro tu smělost nepohněval, a poručím se v hluboké úctě

F. M. Bartoš

51. Bartoš Novotnému, 23. března 1932, Žižkov.

Vzácný pane profesore,
přijměte, prosím, veliké moje díky za tolikerou péči, jakou Jste věnoval mé zprávě a za niž jsem Vám nesměl poděkovati veřejně. Přičinil jsem se přesto, jak jsem dovedl, abych ji vyspravil a umenšil riziko Vaší odpovědnosti referenta. Chybná ona slova traktátu Reinleinova opatřil jsem na upozorněnou vykřičníkem; mohu ujistit, že je rukopis má opravdu.

Dovoluji si přátí brzkého pozdravení a poručeti se v hluboké úctě

F. M. Bartoš

Nedatované a nesnadno zařaditelné dopisy

52. Bartoš Novotnému, s. d. (*před 1916*), s. 1.

Vysoce ctěný pane profesore,

Míně se pokusit, zda bych snad něco dostal ze Svatoboru na Třeboň a Vyšší Brod – viděl bych tak rád tu „Husovu rétoriku“ a A 16¹⁷⁷) i onen Staiczův listář – dovoluji si uctívou prosbu, byste ráčil býti tak dobrotiv a napsati mi několik slov doporučením. Nemám totiž než uznání Finkeovo, eventuálně lístek Bessův za glosy o glejtu, co bych mohl přiložit. Snad by Vaše laskavost přece našla aspoň na disertaci, co by bylo lze pochválit.

Odešlu žádost den před lhůtou, 15. tohoto měsíce. Kdyby to bylo příliš krátké, osměluji se prositi, byste ráčil doporučení poslati přímo. (Pokladna Svatoboru, Praha 2, 858).

V nejhlubší úctě

F. Bartoš

53. Bartoš Novotnému, pohlednice, s. d. (*po 1916*), s. 1.

Vážený pane profesore,

pan archivář Vojtíšek a prof. Urbánek dovolují si Vás zváti na schůzku výstavního výboru v sobotu o páté do archivu. Byli bychom velmi povděční, kdybyste mohl přijíti.

V hluboké úctě

F. M. Bartoš

54. Bartoš Novotnému, navštívenka, s. d. (*po 1916*), s. 1.

Vysoce ctěný pane profesore,

je mi velice líto, marně jsem však hledal Bellaguetovo vydání. Jakkoli je to téměř nemožné, byl patrně lístek přehozen. Ostatně nebyly to než prvé dva svazky. Svě mínění opíral bych však ostatek pouze tím, že oficielní tato kronika (na místě uvedeném Göllerem = Polák) vyčítá zcela sumárně všechna poselství do ciziny po vyhlášení neutrality, ač byla vypravena, jak vidno z Valois, dosti různou dobou, dvojího však českého nezná, ač přece bylo nejdůležitější, tedy vlastně pouhým důvodem ex silentio – Lewewela¹⁷⁸) račte, prosím, vrátiti přímo v univerzitní.

Poručím se v nejhlubší úctě

F. M. Bartoš

55. Bartoš Novotnému, navštívenka, s. d. (*mezi lety 1917-1920*), s. 1.

Vysoce ctěný pane profesore,
račte, prosím, prominouti nešťastnému tomu zdržení (měli jsme však zde sestru, která se vdává) a prohlédnouti laskavě příložený nástin, ač-li snad by vyhovoval a ačli, jak se bojím, není pozdě. Dovolil bych si ve čtvrtek se zastavit a donésti to panu řediteli Žaludovi.

Poručím se v hluboké úctě

F. M. Bartoš

56. Bartoš Novotnému, s. d. (*po 1916*)

Vysoce ctěný pane profesore,
smluvil jsem schůzku kostnické porady se zástupci Kostnické jednoty (Frintou a tajemníkem Kratochvílem, účastníkem výpravy červencové) na úterý zítra o půl jedenácté u Dr. Gutha v muzeu a dovoluji si prosit, abyste tam laskavě zašel, doufaje, že Vám to nebude obtížné.

V hluboké úctě

F. M. Bartoš

Poznámky

¹⁾ Pan Ota Halama, který knihovnu pořádá, se domnívá, že nějaký dopis od V. Novotného v knihách našel. Bohužel se jí ale v tamních materiálech nepodařilo nalézt.

²⁾ Heinrich Finke (1855–1938), německý historik, zabývající se především církevním a kulturním vývojem pozdního středověku a pomocnými vědami historickými. V letech 1899–1928 profesorem dějin na univerzitě ve Freiburgu.

³⁾ H. Finke (ed.), *Acta consilii Constanciensis I.–IV.*, Münster–Regensburg 1896–1928. (V dopisech i komentářích dále „Akta“, resp. „Acta“). Zde se jedná o přípravný materiál k druhému svazku.

⁴⁾ Mezi přípravné práce Akt patří řada disertací, které vycházely z Finkova semináře. Zde konkrétně jde o práci A. Hall, *Sigmund und Hus*, 1912.

⁵⁾ Jan Zítek (1865–1946), český středoškolský profesor a editor děl Jana z Jenštejna.

⁶⁾ Traktát Jana z Jenštejna *De consideratione* vydal později Jan Sedlák ve *Studiích a textech k náboženským dějinám českým*, Olomouc 1914.

⁷⁾ Samuel Steinherz (1857–1942), historik, profesor rakouských dějin a pomocných věd historických na pražské německé univerzitě

⁸⁾ N. Valois, *La France et le Grand Schisme d Occident*, Paris 1896–1902.

⁹⁾ Finkova přednáška *Mittelalterliche Weltanschauung*.

¹⁰⁾ Theodor Lindner (1843–1919), německý historik, autor *Geschichte des deutschen Reiches unter König Wenzel I–II*, Braunschweig 1875–1880.

¹¹⁾ D. Hinneschiedt, *Die Politik König Wenzels gegenüber Fürsten und Städten im Südwesten des Reiches*, Darmstadt 1891.

¹²⁾ J. von Schlosser, autor četných prací k dějinám umění a kulturním dějinám přelomu 14. – 15. století.

¹³⁾ Richard Gelbe, *Herzog Johann von Görlitz*, Neues Lausitzer Magazin 59, 1883, s. 1–201.

¹⁴⁾ Georg von Below (1858–1927), německý historik, zabývající se především hospodářskými a sociálními dějinami středověku. Od roku 1906 profesor dějin na univerzitě ve Freiburgu.

¹⁵⁾ F. Kentgen (ed.), *Ausgewählte Urkunden zur Deutschen Verfassungsgeschichte I. – Urkunden zur städtischen Verfassungsgeschichte*, Berlin – Felber 1901.

¹⁶⁾ Friedrich Meinecke (1862–1954), německý historik, zabývající se novodobými dějinami. V letech 1906–1914 působil na univerzitě ve Freiburgu.

¹⁷⁾ „Mistr Jakoubek ze Stříbra” bylo téma Bartošovy disertační práce, jejíž zadání dostal od Václava Novotného na podzim 1909. První výsledky svého bádání Bartoš uveřejnil na jaře 1910 v referátu *Mistra Jakoubka ze Stříbra překlad Viklefova Dialogu*, vydaný M. Svobodou, ČČH 16, 1910, s. 421–426. Později na tématu přestal pracovat, neboť témuž problému se v té době intenzivně věnoval Jan Sedlák. (O tom srv. Vzpomínky, s. 28–29). Jako disertační práci nakonec Bartoš podal studii *K počátkům Chelčického*, ČČM 88, 1914, s. 27–35, 149–160, 303–314. K Jakoubkovi se Bartoš vrátil po roce 1916, kdy zpracoval soupis jeho literárního díla (*Literární činnost M. Jakoubka ze Stříbra*, Praha 1925).

¹⁸⁾ Zde i jinde, mluví-li Bartoš o „Dějínách”, má na mysli České dějiny, vydávané od roku 1912 Laichtrem.

¹⁹⁾ Novotný sám později napsal Husovu biografii *M. Jan Hus. Život a dílo I/1–II/2*, Praha 1919–1921. Rozbor Husova učení podal Vlastimil Kybal, *M. Jan Hus. Učení. II/1–II/3*, Praha 1923–1931.

²⁰⁾ Novotného záměr naplňují až *Regesta Bohemiae et Moraviae aetatis Wenceslai IV. (1378 dec.–1419 aug. 16.)*, ed. V. Jenšovská, Praha 1967–1981 (Tomus I), V. Vavřínek, Praha 1969 (Tomus II.), B. Kopičková, Praha 1977 (Tomus III.) a táž, Praha 1989 (Tomus IV.).

²¹⁾ O literatuře k Janovi z Jenštejna a k Joštovi Lucemburskému P. Čornej, *Velké dějiny zemí Koruny české V*, Praha – Litomyšl 2000, s. 673, pozn. 29 a s. 681, pozn. 38. Vcelku lze konstatovat, že dosud z pera českého historika nevyšla souhrnná biografie ani o jedné z těchto osobností.

²²⁾ Za domácí písemnou práci z dějepisu byla pak Bartošovi při skládání státní zkoušky uznána (na Šustovo doporučení) seminární práce *K politice Karla IV. v posledním roce jeho vlády*, kterou napsal pro Šustův historický seminář v zimním semestru 1910/11. Kolokviální vysvědčení o ní v pzst. FMB, k. 1/ i. č. 6; posudek pro c. k. zkušební komisi v AUK, fond FF, ZKG, k. 26/ i. č. 4441.

- ²³⁾ A. Podlaha, *Soupis rukopisů Metropolitní kapituly pražské II*, Praha 1922.
- ²⁴⁾ Z. Nejedlý, *Dějiny husitského zpěvu za válek husitských*, Praha 1913.
- ²⁵⁾ Jan Sedlák (1871–1925), český teolog, středoškolský učitel a profesor bohosloví na brněnském biskupském semináři. Přední český editor a historik katolického směru, zabývající se především osobností a dobou Jana Husa. Jeho hlavním dílem je monografie *M. Jan Hus*, Praha 1915.
- ²⁶⁾ *Fontes rerum Bohemicarum; Věstník Královské české společnosti nauk*; pravděpodobně *Monumenta historica Boemiae*; F. Tadra (ed.), *Soudní akta konzistoře Pražské z let 1373–1424 I–VII*, Praha 1893–1901; *Libri confirmationum; Staré letopisy české*; V. Kybal (ed.), *Mathiae de Janov Regulae veteris et novi testamenti II*, Innsbruck 1911.²⁷⁾ Bartoš dostal od Finka k dokončení edici *Tetragonu Aristotelis* (tiskem jako F. M. Bartoš, *Tetragonus Aristotelis*, Praha 1916). Podrobný soupis literatury, kterou při této práci prostudoval, uvádí Bartoš ve svém životopisu, přiloženém k žádosti o povolení státní zkoušky z 11. 4. 1912 v AUK, fond FF, ZKG, k. 26/ i. č. 4441.
- ²⁸⁾ H. Finke (ed.), *Acta Aragonensia III. Quellen zur deutschen, italienischen, französischen, spanischen, zur Kirchen – und Kulturgeschichte aus der diplomatischen Korrespondenz Jaymes II. (1291–1327)*, Berlin–Leipzig 1922.
- ²⁹⁾ Maxmilian Harden, pseudonym Apostata, (1861–1927), německý publicista a spisovatel. Autor díla *Köpfe 1–4*, Berlin 1910–1924.
- ³⁰⁾ H. Bloch, *Die staufischen Kaiserwahlen und die Entstehung des Kurfürstentums*, Leipzig–Berlin 1911.
- ³¹⁾ H. Finke (ed.), *Westfälische Urkundenbuch*, Münster – Regensburg 1886.
- ³²⁾ Úvod do paleografie absolvoval Bartoš během prvního semestru (1908/09) na pražské univerzitě u Gustava Friedricha.
- ³³⁾ Veit Valentin (1855–1947), německý historik novověkých dějin. Habilitován na univerzitě ve Freiburgu roku 1910. Po emigraci v roce 1933 působil na univerzitách v Anglii a USA.
- ³⁴⁾ Gustav Wolf (1865–1940), německý historik novověkých dějin, od roku 1899 soukromý docent, od roku 1916 mimořádný profesor na univerzitě ve Freiburgu.
- ³⁵⁾ Fritz Vigener, německý historik, habilitován na univerzitě ve Freiburgu na základě práce *Kaiser Karl IV. und der Mainzer Bistumsstreit (1373–1378)*, Thier 1908.

- ³⁶⁾ Jaromír Čelakovský (1846–1914), český archivář a profesor českých právních dějin na pražské české univerzitě.
- ³⁷⁾ Vojtěch Jaromír Nováček (1852–1916), český archivář s rozsáhlou ediční činností.
- ³⁸⁾ Emil Göller (1874–1933), německý katolický teolog. Žák Finkův, profesor církevního práva a později církevních dějin na univerzitě ve Freiburgu. Autor díla *Die papstliche Pönitentiarie 1–2*, 1907–1911.
- ³⁹⁾ Ludwig Schmitz-Kollenberg (1867–1937), německý archivář, působící na univerzitě v Münsteru.
- ⁴⁰⁾ Václav Novotný byl hlavním redaktorem Věstníku Královské české společnosti nauk. Žádná podobná Bartošova práce v něm nevyšla.
- ⁴¹⁾ J. Zítek (ed.), *Tractatus de potestate clavium od arcibiskupa Jana z Jenštejna*, Praha 1905 a týž (ed.), *Acta in curia Romana. Ke sporu Jana z Jenštejna s Václavem IV.*, Časopis katolického duchovenstva 50, 1909, s. 64, 135, 211, 324, 566, 636.
- ⁴²⁾ „*Sbírka pramenů českého hnutí náboženského ve 14. a 15. století*“ byl ediční počín zvláštní komise při České akademii věd a umění (první sešit vyšel roku 1903). Žádná Zítkova edice v jejím rámci vydána nebyla.
- ⁴³⁾ V. Novotný, *Listy Husovy. Poznámky kritické a chronologické*, Praha 1898.
- ⁴⁴⁾ F. Bezold, *König Sigmund und die Reichskriege gegen die Hussiten I–III*, München 1872–1877.
- ⁴⁵⁾ Jules Michelet (1798–1874), významný francouzský historik a politik.
- ⁴⁶⁾ Vlastimil Kybal (1880–1959), český historik a politik. Roku 1907 žádal o habilitaci ze středověkých dějin, a to i přes Gollovo očekávání, že se bude věnovat dějinám novověkým. Po odmítnutí byl habilitován (na všeobecné dějiny věku středního a nového) až roku 1911. O tom nejnověji J. Hrdlička, *Vlastimil Kybal a Univerzita Karlova*, Brno 1997.
- ⁴⁷⁾ Ladislav Karel Hofman (1876–1903), český historik. J. Goll pro něj nedovedl zajistit místo na pražské univerzitě a Hofman byl donucen odejít do Brna. O tom J. Marek, *Jaroslav Goll*, Praha 1991, s. 261–266.
- ⁴⁸⁾ Novotného nástupcem na fakultě se stal Otakar Odložilík (1899–1973). O tom M. Sekyrková, *Několik stránek ze života Otakara Odložilíka (Pražské archivy k životu Otakara Odložilíka)*, SAP 44/1, 1994, s. 50.
- ⁴⁹⁾ Adam Bernard Gottron (1889–1971), německý hudební vědec. Autor disertační práce *Ramon Lulls Kreuzugsideen*, Berlin–Leipzig, Rothschild 1912.

⁵⁰⁾ Dopis srv. se Vzpomínkami, s. 33, kde Bartoš uvádí, že jednání o jeho případné spolupráci s Finkem uvázla poté, co mu řekl, že je pouze matrikový katolík.

⁵¹⁾ Novotný zde naráží na tehdejší situaci rozkolu mezi Gollovými žáky, mezi „stranou“ Pekařovou a Novotného. O tom F. Kutnar – J. Marek, *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepiscetví*, Praha 1997, s. 486–487 či nejnověji J. Hoffmannová, *Václav Novotný (1869–1932) a jeho osobní fond v Archivu Akademie věd České republiky*, SAP 48, 1998, s. 347–348, kde i odkaz na další literaturu.

⁵²⁾ Spolek pro dějiny Němců v Čechách. Vydával *Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen* (zkráceně MVGDB či MDB).

⁵³⁾ Čeho přesně se tento odstavec týká, se bohužel nepodařilo zjistit.

⁵⁴⁾ Rudolf Urbánek (1877–1962), český historik zabývající se především dobou 15. století. Soukromý docent českých dějin na české filozofické fakultě v Praze, od roku 1920 profesor na univerzitě v Brně. O jaké nedorozumění zde jde, se nepodařilo – ani po studiu korespondence F. M. Bartoše s R. Urbánkem – zjistit.

⁵⁵⁾ Podruhé Bartoš na univerzitě ve Freiburgu studoval v letním semestru 1912.

⁵⁶⁾ O státní zkoušku učitelství pro gymnázia z dějepisu a zeměpisu Bartoš zažádal 11. dubna 1912.

⁵⁷⁾ „*Nebyl jsem přijat s otevřenou náručí*“, píše o svém druhém pobytu ve Freiburgu Bartoš ve Vzpomínkách, s. 33.

⁵⁸⁾ Státní zkouška se Bartošovi oddálila poté, co požádal o prodloužení termínu odevzdání zeměpisné domácí práce. Viz k úvodní studii pozn. 20.

⁵⁹⁾ Jaroslav Goll (1846–1929), český historik, zakladatel moderní české historiografie, profesor všeobecného dějepisu na české filozofické fakultě v Praze, penzionován roku 1910.

⁶⁰⁾ Bartoš ve Freiburgu studoval s finanční podporou České akademie věd a umění (Dále ČAVU). Dopisem žádal Finke Golla, aby byla Bartošovi podpora prodloužena, což se poté stalo. Srv. J. Klik (ed.), *Listy úcty a přátelství*, Praha 1941, s. 568 a pozn. 970, s. 568–569.

⁶¹⁾ O Bartošově disertaci viz pozn. 17 k dopisu č. 1. Její kladný posudek vypracoval V. Novotný. Koncept s datem 29. 9. 1912 v pzst. V. N., k. 44/ i. č. 1391. Rigorózní zkoušky proběhly podle Vzpomínek, s. 33–34 dne 10. 10. 1912.

⁶²⁾ Ve *Vzpomínkách*, s. 34, Bartoš uvádí „měl jsem promoci až 13. listopadu“. Viz s. 17, pozn. 18.

⁶³⁾ Pohlednici Bartoš zaslal, když se vracel ze svého třetího (pracovního) pobytu ve Freiburgu.

⁶⁴⁾ Těžko říci, o co konkrétně zde jde.

⁶⁵⁾ Tento dopis napsal Bartoš poté, co vyšel Šustův referát o Novotného Českých dějinách (Josef Šusta (ref.), *Václav Novotný: České dějiny*, Česká věda 1, 1914, s. 13–21). V kritickém článku Šusta vyslovil námitky ke koncepci i způsobu zpracování Českých dějin a připojil se tak k již starší kritice Josefa Pekaře (viz pozn. 73 k tomuto dopisu). Novotný kritiku svého díla snášel těžce a viděl v ní projev osobních antipatií. Polemika o České dějiny se tak stala typickým výrazem prohlubující se diferenciací Gollovy školy, s kterou úzce souvisela i přeměna ČČH na periodikum, spjaté se „stranou“ Pekařovou.

O diferenciaci Gollovy školy viz pozn. 51 k dopisu č. 6. Polemiku o Českých dějinách zhodnotil např. Z. Fiala, *Sto let od narození V. Novotného*, ČSČH 17, 1969, s. 377–392. O vývoji ČČH nejnověji J. Pánek, *Výzkum raného novověku ve stínu zakladatelů ČČH*, in: *K počtě Jaroslava Marka*, Praha 1996. Odkaz na další literaturu zde i např. u F. Kutnara – J. Marka, *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepiscství*, Praha 1997, s. 992.

⁶⁶⁾ Kamil Krofta (1876–1945), český historik a diplomat, v této době mimořádný profesor českých dějin na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy. Oficiálně sice nebyl redaktorem ČČH, ale na jeho vydávání se významně podílel.

⁶⁷⁾ Josef Pekař (1870–1937), český historik, v této době řádný profesor rakouských dějin na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy a hlavní redaktor ČČH.

⁶⁸⁾ První Bartošův příspěvek do ČČH v roce 1910 (viz pozn. 17 k dopisu č. 1) byl prozatím i posledním. Pravidelnější spolupráci s časopisem navázal v roce 1912, a to referáty *J. Sedlák, Několik textů z doby husitské I*, ČČH 18, 1912 s. 252 a *Wyclif, De ente*, tamtéž.

V roce 1913 následovaly referáty *J. Sedlák, Několik textů z doby husitské II*, ČČH 19, 1913, s. 255–256, dále o knihách E. J. Kittse, tamtéž, s. 494–498 a zpráva o pracích J. Sedláka, tamtéž, s. 506–507.

V roce 1914 otiskuje menší článek *K datování Chelčického Síti víry a traktátu O šelmě a obrazu jejím*, ČČH 20, 1914, s. 77–80 a podává

zprávy o V. Kybalovi, tamtéž, s. 131, A. von Martinovi, tamtéž, s. 259, D. Prohazkovi, tamtéž, s. 117 a J. Sedlákov, tamtéž, s. 358. V tomtéž roce přestává do časopisu přispívat, o čemž viz dopis č. 37 a pozn. 147 k němu.

⁶⁹⁾ Pravděpodobně zde Bartoš míní svá slova ve zprávě o Kybalově studii *O prvních dvou řeholích sv. Františka z Assisi*, ČČH 20, 1914, s. 131, kde Bartoš píše: „...rozřešiti tuto myšlenku (tj. o datování tzv. druhé regule sv. Františka z roku 1221 do roku 1223 – pozn. K. A.) ponechávám si však na jiné místo”.

⁷⁰⁾ Tj. o pochybnostech o Kybalových závěrech v bádání o Matěji z Janova. Mezi Bartošem a Kybalem proběhla v letech 1915–16 na stránkách ČMM polemika o Kybalovu edici Janovových Regulí, především o jejich dataci. Viz V. Kybal (ed.), *Mathiae de Janov Regulae veteris et novi testamenti I–IV*, Innsbruck–Praha 1908–1913. O tom J. Hrdlička, *Vlastimil Kybal a Univerzita Karlova*, Brno 1997, s. 86–87.

⁷¹⁾ O tom korespondence Bartoše a Krofty v pzst. FMB, k. 6/ i. č. 484 a Archivu AVČR, pzst. K. Krofta, k. 2/ i. č. 38.

⁷²⁾ Jde o Bartošův referát Nejedlého knihy *Dějiny husitského zpěvu za válek husitských*, Praha 1913. Referát byl psán pro ČČH, avšak pro velkou míru kritičnosti byl – na Gollovo přání – autorovi vrácen. (O tom korespondence Bartoše s Kroftou, viz předchozí pozn. V pzst. K. Krofty je také uložen Bartošův dopis Gollovi, ve kterém se Bartoš brání a vysvětluje své stanovisko). Bartoš referát později vydal vlastním nákladem pod titulem *Knihka Zdeňka Nejedlého o husitské písni a bohoslužbě*, Praha 1915. O tomto srv. Vzpomínky, s. 41–42.

⁷³⁾ V ČČH 18, 1912, s. 120–121 podává Josef Pekař zprávu o Novotného Českých dějinách I/1. Ironicky kritizuje rozsah díla, jeho „nestravitelnost” a nesouhlasí ani s řadou badatelských závěrů Novotného, především s datací tzv. Kristiánovy legendy. Diví se, že Novotný neuvedl důkaz pro svou verzi a s břitkostí komentuje také Novotného slova, že další svazky Českých dějin již nebudou muset být tak rozsáhlé a podrobné jako ty první.

⁷⁴⁾ Tj. k obnovené nabídce spolupráce ve Freiburgu.

⁷⁵⁾ Josef Borovička (1885–1971), český archivář a později profesor všeobecných dějin novějších na univerzitě v Bratislavě.

⁷⁶⁾ „Pěkný rozbor Jakoubkova traktátu *De remanencia*, který se mu (tj. J. Sedlákov – pozn. K. A.) podařilo objevit – určil jsem jej neodvisle dle

téhož citátu...” píše F. M. Bartoš v referátu *J. Sedlák, Několik textů z doby husitské II*, ČČH 19, 1913, s. 255–256.

⁷⁷⁾ Arne Novák (1880–1939), český literární kritik a historik, docent české literatury na pražské univerzitě, později profesor téhož oboru na univerzitě v Brně. Autor *Přehledných dějin literatury české*, 1. vyd. 1910. Zde jsou Novotného České dějiny zhodnoceny jako analytické dílo bez ideové koncepce, celistvé stavby a literárních kvalit, jako „*snůška problémů*” řešených vratkou argumentací, jako práce kusá a suchá, trpící „*ohromnými vadami*”.

⁷⁸⁾ Jaroslav Bidlo (1868–1937), český historik, profesor slovanských a východoevropských dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy.

⁷⁹⁾ S polemikou o České dějiny byla úzce spjata i polemika o tzv. Kristiánovu legendu. Vývoj sporu podrobně popsal Zdeněk Kalista, *Josef Pekař*, 1. souborné vyd., Praha 1994, s. 102–112 a příslušné poznámky, s. 286.

⁸⁰⁾ T. G. Masaryk, *Česká otázka*, 1. vyd. 1895.

⁸¹⁾ F. X. Šalda, *Boje o zítřek*, 1. vyd. 1905.

⁸²⁾ Jarmila Bartošová, rozená Michálková (1888–1969), středoškolská učitelka, od 31. 10. 1916 Bartošova manželka. Bartoš ji znal od dob vysokoškolských studií a trvalo několik let, než se mu podařilo získat ji za ženu. Jejím životu a jejich vzájemnému vztahu věnoval spisek *Láska a osud*, který je uložen v pzst. F. M. B. – dodatky, k. 60/i. č. 2601.

⁸³⁾ Opět se jednalo o Bartošově odjezdu do Freiburgu. Vzpomínky, s. 36–37.

⁸⁴⁾ Marie Adamusová, rozená Bartošová (1891–1959), Bartošova sestra, ke které choval hluboký a vřelý vztah. Věnoval jí spisek *Vzpomínky na sestru Mádku Bartošovou*, který je uložen v pzst. F. M. B. – dodatky, k. 60/i. č. 2601.

⁸⁵⁾ Rok 1914 byl rokem velkých polemik, především mezi V. Kybalem a J. Šustou s J. Pekařem, o Kybalovo dílo Sv. František z Assisi. O tom J. Hrdlička, *Vlastimil Kybal a Univerzita Karlova*, Brno 1997, s. 102–105.

⁸⁶⁾ V. Novotný, *České dějiny I/1 a I/2*, Praha 1912–1913.

⁸⁷⁾ Václav Novotný, promován roku 1893, se oženil po dlouholeté známosti roku 1901. V této době již byl habilitován na soukromého docenta českých dějin. Skutečným mimořádným profesorem byl jmenován až v roce 1908, do té doby se živil neoblíbenou prací v Místodržitelském

archivu. O tom J. Hoffmannová, *Václav Novotný (1869–1932) a jeho osobní fond v Archivu Akademie věd České republiky*, SAP 48, 1998, s. 325–355, kde i odkaz na další literaturu o V. Novotném.

⁸⁸⁾ Josef Kalousek (1838–1915), český historik, do roku 1908, kdy byl penzionován, profesor českých dějin na pražské univerzitě.

⁸⁹⁾ Podle zpracovaných Bartošových bibliografií žádná jeho práce o Žižkovi v této době nevyšla.

⁹⁰⁾ Bartoš má na mysli svůj velmi pochvalný článek *Václava Novotného České dějiny*, *Česká kultura* 2/9, 1914, s. 145–147. Článek vyšel 6. 2. 1914.

⁹¹⁾ Tamtéž, s. 145 Bartoš píše: „... ucházet se o čest, zda bych podrobným rozbořem nebo řadou studií dovedl přispěti k ocenění i prohloubení díla, ... dovolím si, až bude celé, na jiném místě.“

⁹²⁾ Zdeněk Nejedlý (1878–1962), český historik a politik, byl v této době jedním z redaktorů *České kultury*. Na stránkách tohoto čtrnáctideníku a časopisu *Přehled* probíhala v letech 1913/14 polemika mezi F. X. Šaldou a K. Čapkem. V souvislosti s touto polemikou reagoval Z. Nejedlý v *Poznámkách České kultury*, 2/5, 5. 12. 1913, s. 93–94 na stanovisko redakce *Přehledu* a při příležitosti obrany F. X. Šaldy, resp. *České kultury* vůbec, popsal její zaměření a cíle.

⁹³⁾ J. Šusta v referátu v *České vědě*, s. 19 (viz pozn. 65 k dopisu č. 12) vytýká Novotnému také to, že v *Českých dějinách* věnoval příliš málo místa dějinám právním a kulturním.

⁹⁴⁾ Zde má Bartoš pravděpodobně na mysli Novotným slibovanou publikaci o českých legendách, hlavně o tzv. Kristiánově legendě.

⁹⁵⁾ Josef Kazimour (1881–1933), český historik, středoškolský profesor a docent zemědělských dějin na české technice v Praze.

⁹⁶⁾ Václav Flajšhans (1866–1950), český historik, literární historik a středoškolský profesor, zabývajícím se mj. i osobou Jana Husa. Jeho kniha *M. Jan Hus*, Praha 1915 je výsledkem jeho přednášek v Osvětovém svazu a je psána slohem i formou fejetonů.

⁹⁷⁾ Tj. Arne Nováka.

⁹⁸⁾ Bartoš připravoval k tisku latinskou postilu *Jakoubka ze Stříbra* z let 1410–11, která měla vyjít nákladem Komise pro vydávání *Sbírky pramenů českého hnutí náboženského ve 14. a 15. století* při ČAVU v Praze, z tisku však za války sešlo. Přepis postily a Bartošovy přípravné materiály k jejímu vydání v pzst. F. M. B., k. 16 / i. č. 1312.

⁹⁹⁾ Tj. J. Kalouskovi.

¹⁰⁰⁾ Josef Bartoš (1887–1952), jeden ze dvou Bartošových bratrů. Hudební kritik a estetik, autor kritické monografie *Antonín Dvořák*, Praha 1913.

¹⁰¹⁾ Dne 2. března 1914 přednesl Bartoš v Královské české společnosti nauk za předsednictví J. Kalouska přednášku na téma „O německých husitech a jejich propagandě v cizině“. Exkurs přednášky vyšel tiskem jako *Německého husity Petra Turnova spis o řádech a zvycích církve východní*, Praha 1915. Přednáška celá vyšla později jako příloha Bartošovy publikace *Do čtyř pražských artikulů*, Praha 1925.

¹⁰²⁾ V. Novotný (ed.), *M. Jana Husi korespondence a dokumenty*, Praha 1920.

¹⁰³⁾ Viz pozn. 101.

¹⁰⁴⁾ Korespondence Bartoše s Bidlem o této práci v pzst. F. M. B., k. 2/i. č. 138 a pzst. J. Bidlo, Archiv AV ČR, k. 6/i. č. 485.

¹⁰⁵⁾ V práci *Německého husity Petra Turnova spis o řádech a zvycích církve východní*, s. 9–12 Bartoš otiskl část traktátu De organis a přičetl jeho autorství Jeronýmovi Pražskému.

¹⁰⁶⁾ „Jak tedy tito mohli náležitým způsobem odsoudit knihy mistra Jana Viklefa a rozhodnout, že nikdo nesmí pod trestem exkomunikace kázat jinak než ve farních a klášterních kostelech? ... Chybovali, chybují, avšak kéž by již nechybovali.“

¹⁰⁷⁾ Viz předchozí dopis a pozn. k němu.

¹⁰⁸⁾ F. Palacký (ed.), *Urkundliche Beiträge zur Geschichte des Hussitenkrieges in den Jahren 1419–1436 I–II*, Praha 1873.

¹⁰⁹⁾ K. Höfler (ed.), *Die Geschichtschreiber der husitischen Bewegung in Böhmen I–III*, Wien 1855–1866.

¹¹⁰⁾ Jde o Bartošovo mínění, že Konstantin je jméno, které přijal Petr Payne po vstupu do řecké církve, a tedy že Konstantin Angelikus a P. Payne je jedna a tatáž osoba. F. M. Bartoš, *Německého husity Petra Turnova spis o řádech a zvycích církve východní*, s. 6.

¹¹¹⁾ V roce 1914 byl Bartoš přijat jako asistent do Národního muzea. Jeho úkolem bylo vypracovat soupis rukopisů tamní knihovny. Soupis Bartoš ukončil v roce 1916, ale tiskem vyšel až o deset let později: F. M. Bartoš (ed.), *Catalogus codicis manuscriptorum Musaei nationalis Pragensis – Soupis rukopisů Národního muzea v Praze I–II*, Praha 1926–1927.

¹¹²⁾ Po vypuknutí války se Bartoš obával svého narukování, a proto napsal Novotnému nejcennější zisky dosavadní katalogizace v muzeu, aby nález zachránil. *Vzpomínky*, s. 41.

¹¹³⁾ V. Novotný (ed.), *M. Jana Husi Korespondence a dokumenty*, Praha 1920.

¹¹⁴⁾ V letech 1916–19 učil Bartoš na druhé české státní reálce na Vinohradech. Doklady o jmenování a o služebních požitcích v pzst. F. M. B., k. 1 / i. č. 22.

¹¹⁵⁾ František Krsek (1854–1928), český klasický filolog a středoškolský učitel, v letech 1901–1920 zemský školní inspektor.

¹¹⁶⁾ Čtvrtek před sv. Augustinem léta páně 1411, tj. 27. srpna.

¹¹⁷⁾ Pondělí před svátkem Narození Panny Marie, tj. 7. září.

¹¹⁸⁾ Z. Nejedlý, *Počátky husitského zpěvu*, Praha 1907.

¹¹⁹⁾ Bartoš se od roku 1916, kdy se oženil, začal psát František Michálek Bartoš, podle rodného příjmení své manželky, Jarmily Micháلكové.

¹²⁰⁾ Dne 5. září 1919 oslavil Novotný své padesáté narozeniny.

¹²¹⁾ Slovy dluh nesplatíš.

¹²²⁾ Dne 13. října 1919 Bartoš podal na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy žádost o habilitaci z dějin husitství, která byla rozhodnutím profesorského sboru ze dne 16. června 1920 zamítnuta. AUK, habilitační žádosti FF UK, k. 131/i. č. 1348.

Ve *Vzpomínkách*, s. 44 Bartoš uvádí, že se předtím sešel s K. Kroftou, který mu schválil neobvyklé zadání oboru s tím, že takto Bartošovu habilitaci spíše přijme J. Pekař.

¹²³⁾ F. M. Bartoš během svého života pořídil vedle Soupisu rukopisů Národního muzea celkem čtyři významné soupisy literárních činností – *Literární činnost M. Jakoubka ze Stříbra*, ČAVU, Praha 1925, *Literární činnost M. J. Rokycany, J. Příbrama a P. Payna*, ČAVU, Praha 1928, *Po stopách pozůstalosti M. J. Husi*, Společnost Husova muzea, Praha 1938 a 1939 a později s P. Spunarem *Literární činnost M. J. Husi a M. Jeronýma Pražského*, Praha 1965. Zde se pravděpodobně jedná o *Literární činnost M. Jakoubka ze Stříbra*.

¹²⁴⁾ Jindřich Vančura (1856–1936), český historik, středoškolský profesor, překladatel a biograf historika Arnošta Denisa, člen Společnosti Husova muzea.

¹²⁵⁾ Augustin Žalud (1872–1928), tajemník národopisného muzea, autor návrhu na zřízení Husova muzea v roce 1915 a dlouholetý člen Společnosti Husova muzea.

¹²⁶⁾ Půlroční dovolenou dostal Bartoš v únoru 1921. Povolení o mimořádných č. 27.

¹²⁷⁾ Karel Hrdina (1882–1949), český klasický filolog a literární vědec, od roku 1919 působil na ministerstvu školství a osvěty v resortu středního, později vyššího školství.

¹²⁸⁾ F. M. Bartoš, *Po stopách Jiráskova předhusitství a husitství*, in: Alois Jirásek. *Sborník studií a vzpomínek na počest jeho sedmdesátých narozenin*, Praha 1921, s. 11–31.

¹²⁹⁾ F. M. Bartoš, *Jan Nepomucký, světec temna*, Praha, 1921. Kniha byla polemickou reakcí na názory J. Pekaře, shrnuté v práci *Tři kapitoly z boje o sv. Jana Nepomuckého*, Praha 1921. Na Bartošovu publikaci reagoval Pekař rozsáhlou recenzí v ČČH 27, 1921, s. 469–481.

¹³⁰⁾ Zákonem č. 197 Sb. byla dne 8. 4. 1919 zřízena (mimo svazek Karlovy univerzity) Husova československá evangelická fakulta bohoslovec-ká. V roce 1922 zde byl Bartoš habilitován na soukromého docenta českých dějin se zvláštním zřetelem na husitství. O habilitaci *Vzpomínky*, s. 46–47. Materiály, vztahující se k Bartošově habilitaci na Husově fakultě (jejíž dědičkou je dnešní Evangelická teologická fakulta Univerzity Karlovy) se buď nedochovaly, nebo nejsou v současné době dostupné.

¹³¹⁾ H. Boehmer, *Luther im Licht der neueren Forschung. Ein kritischer Bericht*, Leipzig 1910.

¹³²⁾ V letech 1921–1924 byl Bartoš jednatelem Společnosti Husova muzea. Jejím předsedou byl v té době Václav Novotný. Tento i následující dopis souvisí s jednáním o obnovu Betlémské kaple.

¹³³⁾ František Táborský (1858–1940), český básník, spisovatel, překladatel, kulturní historik a národopisec. Profesor (v letech 1911–21 ředitel) Vyšší dívčí školy v Praze. Dlouhodobě činný ve Společnosti Husova muzea.

¹³⁴⁾ Jaroslav Preiss (1870–1946), český finančník, národohospodář a politik, od roku 1917 vrchní ředitel Živnostenské banky. Významně finančně podporoval celou řadu kulturních akcí a institucí. Společnost Husova muzea s ním jednala v souvislosti s rekonstrukcí Betlémské kaple.

¹³⁵⁾ Karel Guth (1883–1943), český archeolog a historik umění, od roku 1935 soukromý docent dějin umění a historické archeologie na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy. Člen Společnosti Husova muzea.

¹³⁶⁾ Zdeněk Wirth (1878–1961), český historik umění, zabývající se především architekturou 18. a 19. století; teoretik a organizátor památko-

vé péče. V roce 1922 jmenován odborným přednostou Ministerstva školství a osvěty. Člen Společnosti Husova muzea.

¹³⁷⁾ Václav Vojtíšek (1883–1974), pražský archivář, soukromý docent a od 1928 řádný profesor pomocných věd historických na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy. Člen Společnosti Husova muzea.

¹³⁸⁾ Alois Kubiček (1887–1970), český architekt a spisovatel, autor publikace o novodobé rekonstrukci Betlémské kaple *Betlémská kaple*, Praha 1953.

¹³⁹⁾ Pravděpodobně se jedná o Bartošův článek *Literatura o Žižkovi. Katalog výstavy na paměť Jana Žižky z Trocnova*, 1924, s. 28–43.

¹⁴⁰⁾ Nepodařilo se zjistit, co bylo náplní přednášky. V pzst. F. M. B. text žádné takovéto přednášky uložen není.

¹⁴¹⁾ Pravděpodobně Karel Reichel (1895–1970), český kazatel, v letech 1956–68 biskup Jednoty bratrské, v letech 1924–37 knihkupec a nakladatel v Praze.

¹⁴²⁾ Vzhledem k tomu, že publikační činnost Bartoše v této době byla již velmi rozsáhlá, nelze s určitostí říci, o jakých korekturách je řeč.

¹⁴³⁾ Pravděpodobně se jedná o posluchárnu č. IV. v Klementinu, kde tehdy probíhala výuka Filozofické fakulty Univerzity Karlovy.

¹⁴⁴⁾ J. Pekař, *Nový Bartoš*, ČČH 32, 1926, s. 342–377. Článek je podrobným a kritickým rozbořením Bartošových prací *Literární činnost M. Jakoubka ze Stříbra*, Praha 1925 a *Do čtyř pražských artikulů*, Praha 1926. Na Pekařův článek navazuje polemika, která se skládá z Bartošovy reakce a Pekařovy odpovědi, ČČH 32, 1926, s. 671–688.

V této době měl již Bartoš podruhé zažádáno o habilitaci na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy (žádost podal 26. 3. 1926); jako habilitační práci předložil právě tyto dvě publikace. Také tentokrát byl – na základě posudku, jehož autorem byl Josef Pekař – v zasedání profesorského sboru Filozofické fakulty Univerzity Karlovy dne 27. 1. 1927 odmítnut.

¹⁴⁵⁾ Srv. Vzpomínky, s. 51: „*Asi počátkem listopadu mi vzkázal (V. Novotný – pozn. K. A.) po Vojtíškovi, že sám nemá tolik vlivu, aby mi vymohl docenturu*”.

¹⁴⁶⁾ Zdeněk Franta (1868–1943), překladatel z angličtiny a středoškolský profesor, od roku 1919 zastával funkci zemského školního inspektora. Roku 1926 předčasně penzionován.

¹⁴⁷⁾ F. M. Bartoš (ref.), *Zdeněk Nejedlý: Spor o smysl českých dějin*, Praha 1914, Klín 2/11, Praha 1914, s. 5–6. Zde Bartoš jako reakci na pu-

blikaci J. Pekaře, *Masarykova česká filozofie*, Praha 1912 ohlásil vydání vlastní práce o Masarykově filozofii českých dějin. Viz F. M. Bartoš, *Masarykova česká filozofie*, Praha 1919.

¹⁴⁸⁾ Viz pozn. 129 k dopisu č. 29.

¹⁴⁹⁾ V Národním osvobození (3/7. 11. 1926, č. 305, s. 4) byl otištěn článek, adresovaný Pražskému večerníku. Je zde připomenut článek Pražského večerníku *Přípravy k velké srážce* ze dne 28. 4. 1926, ve kterém se hovoří v souvislosti s plány Československé strany lidové mj. o boji o univerzitní křesla, do kterého „strana hodlá vyslat své schopné lidi”. Tvrzení, že článek *Přípravy k velké srážce* vyšel den před tím, než se Bartošova žádost „objevila ve sboru”, se dostává do rozporu jak s datem podání Bartošovy žádosti (26. 3. 1926), tak s daty zvolení komise (29. 4. 1926) i projednávání žádosti (27. 1. 1927).

¹⁵⁰⁾ Je zde míněna replika na polemiku s Josefem Pekařem o Bartošovo dílo. (Viz pozn. 144 k dopisu č. 29). Replikou je spisek *O nového Bartoše*, který Bartoš napsal a vlastním nákladem vydal na počátku roku 1927.

Průběh sporů o Žižku mezi Bartošem a Pekařem podrobně zachytil Z. Kalista, *Josef Pekař*, 1. souborné vyd., Praha 1994, s. 303–304 (pozn. č. 67 k páté kapitole druhého dílu ze s. 136).

¹⁵¹⁾ F. M. Bartoš, *Do čtyř pražských artikulů*, Praha 1926. V Novotného i Bartošových dopisech dále jako „Artikuly”.

¹⁵²⁾ F. M. Bartoš, *Literární činnost M. Jakoubka ze Stříbra*, Praha 1925. V Novotného i Bartošově dopisech dále jako „Jakoubek”.

¹⁵³⁾ Bartoš se sešel s Jaroslavem Bidlem 18. listopadu 1926 a hovořili spolu o záležitosti s Bartošovou habilitací. Srv. Vzpomínky, s. 52.

¹⁵⁴⁾ F. M. Bartoš, *O nového Bartoše*, Praha 1927.

¹⁵⁵⁾ Dopis i se spiskem *O nového Bartoše* uložen v Archivu AVČR, pzst. J. Bidlo, k. 3/i. č. 52.

¹⁵⁶⁾ Samuel Harrison Thomson (1895–1975), severoamerický historik zabývající se dějinami středověkými, slovanskými a paleografii. Žák Václava Novotného. Ed. M. Jana Husa *Tractatus responsivus*, Praha 1927.

¹⁵⁷⁾ Jde o recenzi V. Novotného *J. Loserth: Hus und Wiclif. 2. veränderte Auflage*, ČMM 50, 1926, s. 702–717.

¹⁵⁸⁾ Srv. následující dopis i Vzpomínky, s. 53, kde Bartoš píše, že toho, že „*Tractatus responsivus* užil mistr pařížský” si všiml O. Odložilík.

¹⁵⁹⁾ Tuto odbornou záležitost s autorstvím traktátu považoval Bartoš za hlavní příčinu definitivního rozchodu s Václavem Novotným. O tom podrobně Vzpomínky, s. 53–54.

¹⁶⁰⁾ K. Wenck (ref.), *Abhandlungen aus dem Gebiete der mittleren und neueren Geschichte und ihrer Hilfswissenschaften. Eine Festgabe zum 70. Geburtstag geh. Rat Prof. Dr. Heinrich Finke gewidmet von Schülern und Verehren des In- und Auslandes, Münster i W. – Aschendorf 1925*, Historische Zeitschrift 135, 1927, s. 79–83. Zde na s. 80 Wenck pochvalně a souhlasně hovoří o Bartošově příspěvku *Tetragonus Aristotelis*, s. 233–239.

¹⁶¹⁾ V. Novotný, *M. Jan Hus. Život a dílo I/1–I/2*, Praha 1919–1921.

¹⁶²⁾ Václav Novotný byl v roce 1913 jedním z autorů návrhu na jmenování Z. Nejedlého řádným profesorem. O tom P. Čornej, *K učitelské činnosti Zdeňka Nejedlého na pražské univerzitě*, AUC–HUCP 20/2, 1960, s. 22.

¹⁶³⁾ F. M. Bartoš, *Svoboda vysokých škol a svoboda kritiky*, Nová svoboda 5/1928, č. 9 s. 135–138.

¹⁶⁴⁾ V Národním osvobození 5/ 18. 3. 1928, č. 78, s. 4 bylo otištěno stručné prohlášení šesti univerzitních profesorů (Jaroslav Bidlo, Gustav Friedrich, Václav Novotný, Josef Pekař, J. V. Šimák a Josef Šusta), ve kterém odmítají vše, co Bartoš v článku Svoboda vysokých škol a svoboda kritiky napsal a prohlašují, že Bartošovo habilitační řízení proběhlo věcně a korektně.

¹⁶⁵⁾ „...od převratu ustálil se v historickém oboru na fakultě (tj. na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy – pozn. K. A.) systém klíče. Obě strany, na které se, jak známo, dělí téměř všecken historický náš svět, jsou ve sboru stejně silné, a střehouce žárlivě svou državu, povolují si docentury tak, aby država neutrpěla; v zájmové té solidaritě šetří vzájemného práva veta”. F. M. Bartoš, *Svoboda vysokých škol a svoboda kritiky*, s. 136.

¹⁶⁶⁾ Srv. O. Placht – F. Havelka (edd.), *Předpisy pro vysoké školy republiky československé*, Praha 1932 (Dále Placht). Výnos Ministerstva kultu a vyučování z 28. 3. 1874, č. 4105, o zachování tajemství o usnesení akademických sborů (Placht, s. 234), výnos Ministerstva kultu a vyučování z 9. 8. 1886 č. 16.177 o povinnosti profesorů a soukromých docentů k zachování úředního tajemství o úředních jednáních v akademických úřadech (Placht, s. 235) a výnos Ministerstva školství a osvěty

z 19. 11. 1929 č. 3835 přes. o nepřípustnosti informací a nahlížení do spisů v úřadech, školách a ústavech (Placht, s. 235).

Z výnosu Ministerstva kultu a vyučování z 10. 8. 1901 č. 22.223 (v roce 1927 platného), citujeme: „... je zcela nesprávným náhled, jakoby žadatel o habilitaci příslušelo právo, nahlédnouti do komisionelních a fakultních spisů, týkajících se jeho habilitace, obzvláště pak do referátů, podaných k účelům úředním, anebo žádati příslušné opisy, a náhled ten spočívá, jak se zdá, na mylném pojetí té okolnosti, že se nebrání samozřejmě žádnému členu fakulty, aby své votum o vědecké publikaci jiného ... projevil jakožto odbornou kritiku (...) i ve veřejnosti. I když to snad odpovídá obyčejí, mezi odborníky téhož oboru pěstovanému (...) postrádá přece veškerého právního podkladu žadatelem případně uplatňovaný nárok zvěděti doslovné znění referátu.“ Placht, s. 1128.

¹⁶⁷⁾ Bartoš naráží na ochlazení vztahů mezi Václavem Novotným a Jaroslavem Gollem, ke kterému došlo v roce 1907 vlivem aféry v Místodržitelském archivu a v důsledku oddalování Novotného habilitace. O tom např. V. Vojtíšek, *V. Novotný. O jeho životě a díle*, Praha 1932.

¹⁶⁸⁾ Být hanebně zardoušen.

¹⁶⁹⁾ V. Novotný, *Hus v Kostnici a česká šlechta*, Praha 1915 a V. Flajšhans, *Ještě český protest z r. 1415*, ČČH 22, 1916, s. 288–315.

¹⁷⁰⁾ Hluboko v srdci tkvící.

¹⁷¹⁾ Archiv AVČR, pzst. J. Bidlo, k. 3/i. č. 52.

¹⁷²⁾ Národní osvobození 5/ 4. 3. 1928, č. 64, s. 5 komentuje Bartošův článek *Svoboda vysokých škol a svoboda kritiky* a poukazuje na problémy při udělení docentur.

¹⁷³⁾ Jaroslav Prokeš (1895–1951), žák Václava Novotného, český historik a archivář, profesor českých dějin na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy.

¹⁷⁴⁾ Otto Clemen, německý evangelický teolog a historik, editor pramenů k reformaci 16. století.

¹⁷⁵⁾ F. M. Bartoš, *Schicksale eines merkwürdigen Büchleins (P. Mladoňovic)*, Prager Presse 6. 7. 1929.

¹⁷⁶⁾ František Bauer (1897–1967), český novinář, publicista a historik. S Bartošem se znali z Turnova, odkud Bauer pocházel.

¹⁷⁷⁾ Rukopis je uložený v nynějším Státním oblastním archivu Třeboň.

¹⁷⁸⁾ Jedná se o některou z publikací polského historika Joachima Lewela (1786–1861), uloženou v Národní knihovně ČR.

Z dopisu Václava Vojtíška F. M. Bartošovi, 3. května 1970.

Vážený pane profesore!

Přečetl jsem Vaše Vzpomínky. Zaujaly mne i [ve srovnání] s tím, co sám vím, a jak jsem na Vás hleděl a hledím, a líbí se mi, ale i nelíbí. Knížka mně mnoho ukázala, mnoho potěšila, ale také zmátla, do rozpaků přivedla, pobouřila.

Loni Vám bylo osmdesát let, mně osmdesát šest let. Šest let je velký rozdíl. Když Vy jste na univerzitě začínal, já už byl v Archivu města Prahy, pak od srpna 1911 byl jsem ustanoven adjunktem městského archiváře a roku 1920 městským archivářem, co bylo utvrzeno roku 1921. Z „Vojtíška“ (se 100 korunami měsíčně) stával se „pán“. Kdy jsme se my dva potkali, kdy jste poprvé do Archivu zavítal, co jste v něm ve své zvědavosti a zvědavosti hledal, nevím, ale jsa v Praze, přicházel jste častěji. K návštěvníkům Archivu byl jsem vlídný a ochotně jsem jim vyhovoval. Starším, svým učitelům, prof. Novotnému a prof. G. Friedrichovi, s náležitou úctou a odstupem – vážil jsem si jich a měl jsem je rád – s mladými jsem se sbližoval, a kolem Archivu vzešla skupina dobrých lidí, která byla milá i učitelům. Mladí jsme se pozdravovali: „Nazdar Guthe, Opočenský, Haidlere!“, ač jsme se oslovovali „Ty“ nebo „Vy“, ale Vás jsme, pane profesore, vítali: „Má úcta, dobrý den, pane doktore, pane docente, pane profesore!“ Snad to dělalo těch 6 let, ale byla to i Vaše povaha, zvláštní, těžko přístupná, plná domněnek i pochybností, námitek i s měnivostí, s tutlanou ironií i nedůvěrou. Avšak se zájmem a shovívavostí jsem sledoval Váš růst, Vaší pracovitost, Vaše vědomosti a vycházel jsem Vám vstříc.

Ve Sborníku příspěvky k dějinám města Prahy ve svazku V. 2. otiskl jsem Vám rozpravu „Do čtyř artikulů pražských“ a ve svazku VII. „Manifesty města Prahy v době husitské“ a po letech, nedbaje, jak kdo vás pomlouval, dal jsem Vám k dispozici mnou redigovaný Sborník historický ČSAV (I–X. 1953–1963), ač to byly i příspěvky lehkého nahození. Roku 1931 můj posudek městského archiváře o knize „Husitství a cizina“ – jiný referát nebyl vyžádán – způsobil, že Vám byla udělena Masarykova cena obce pražské. Tehdy dr. Čapek malicherně v novinách se ohrazo-

val, že vůbec nebyl vzat zřetel na jiné předložené knihy, a Vy jste o své újmě v Času (?) správnost mého postupu vysvětloval. Já sem Vám věru neublížoval. Projevil-li jste ve Vzpomínkách na straně 47 a 87 nějakou nevoli, na mé straně vina nebyla. Proto jsem Vám mohl k osmdesátiletému jubileu napsat, že jsme se podle mého v životě spíše stýkali, nežli potýkali. Vaše odpověď v tom místě nebyla určitá.

Ve Vzpomínkách se, pane profesore, zmiňujete o mně v různých spoje-
ních, ale jsou u Vás údaje, které nemohu nechat bez povšimnutí. Jde
zvláště o Vaše pokusy habilitace na Filozofické fakultě Univerzity Kar-
lovy. Na straně 43 píšete, jak jste v poválečné době požádal o venia le-
gendi z českých dějin se zvláštním zřetelem na husitství. Víím, jak Vaše
snaha vyvolala v historické obci všeobecný rozruch, a universitní histo-
rici byli přesvědčeni, že byste takovou docenturou o husitství nabyli
mimořádné autority. Připouštěli jednání o habilitaci z českých dějin, ale
pro husitství chtěli za podklad dílo zvláštního významu. Novotný, jenž
stejně smýšlel, byl Vašimi předloženými pracemi (jak přiznáváte) málo
spokojen (nebo byl nespokojen?), a tak nemohl podat návrh ani na do-
centuru z husitství ani na docenturu z českých dějin – ostatně Vy jste
každou změnu ve svém podání odmítal, a odepřel jste i Novotného radě,
abyste habilitační žádost odvolal. Měl jsem o všem rozprávky s Vámi
i s Novotným, který do městského archivu často přicházel. Vy jste byl
přesvědčen, že se Vám děje křivda, a já Novotného na Vaše mínění upo-
zornil. Novotný přišel mně přinesl text svého návrhu, a já jsem ho po
přečtení poprosil, abych mohl znění Vám ukázat. Já jsem v dobrém zdá-
ní viděl Váš úspěch, vždyť Novotný svůj posudek uzavíral, jak sám citu-
jete ve Vzpomínkách (strana 48), výrazem přesvědčení, že napíšete prá-
ci jinou, která by vyhověla výjimečným požadavkům nutným při habili-
taci tak mimořádné (z husitství).

Co jsem pověděl, je pravda, není tedy přesné, když tvrdíte, že Novotný
Vám „referát poslal po arch. Vojtíškovu k přečtení“ (strana 44), a není
presné, že jemu (Vojtíškovu) přiznal i důvod, o němž sám pomlčel (o čem
pomlčel?). U mne je vše jasné, nesložitě, nic není třeba vkládat
do umělých konstrukcí. Jestliže si Novotný mně stěžoval, že se proti
němu spojujete s Flajšhansem, nevím, nepamatuji se, ale vždy jsem
se divil Vašemu poměru k podivné osobě. Ale třebaš mi o Flajšhansovi
nic v mysli neuvázlo, odmítám Vaši větu (strana 45): „To tedy (Novot-
ný) vyložil nyní vše Vojtíškovu, když prý (!) mu vytýkal (!!!), proč mne

nehabilitoval, a ten to pověděl zase mně". Upozorňuji, že má řeč vždyc-
ky byla „Ano, ano, ne, ne“, a prosím, aby se mé vývody nedoprovázely
slůvkem „prý“, a já jsem nikdy nikomu neřekl, že jsem Novotnému
co „vytýkal“. Já jsem se ptal, litoval a podobně.

Nevím, pane profesore, co míníte slovy (strana 45), kde si stěžujete, že
se stanovisko Novotného k Vám tak zakalilo, že Novotný vymohl na
Urbánkovi roku 1921, aby Vás přestal zvat". Kde, kam, proč? Urbánek
nikde nebyl rozhodující činitel, ani ve Společnosti Husova musea, kde
tehdy [?] dávala první činnost za vedení Novotného.

Závažná jsou místa Vzpomínek, která se týkají (strana 58) nového po-
kusu o habilitaci pro husitství. Předložil jste Artikule, které Vám měst-
ský archiv vydal, a Literární činnost Jakoubka ze Stříbra. Nepodceňo-
val jsem ty spisy, ale opakovalo se, co bylo před pěti lety. Nepřízeň his-
toriků obávajících se o prestiž, jen Novotný byl by Vám rád vyhověl.
I zase se ohlásilo ve vzduchu, že by byla snadnější a příhodnější habili-
tace českých dějin, avšak Vy jste zase odmítl. Situace pro Vás (pro Vaše
spory a boje) byla značně zhoršená, rozhodování měl Pekař, Šusta, Bi-
dlo, Novotný byl osamocen. Neměl stranu, neměl skupinu. Při tom měl
potíže, např. v rivalitě Prokeše a Odložilíka, která vedla k srážce, až byl
z toho pláč Prokeše i Novotného. Také Urbánek se hlásil do Prahy po-
mocí učitelů i vojáků. Novotný nechtěl k Vám být neobjektivní, nespra-
vedlivý. Připouštím, že si mně v listopadu 1926 stěžoval, jak je sám a
sám nemůže prosadit docenturu podle Vašeho přání. Tehdy dodal, že by
se mu to snad povedlo, kdybyste změnil žádost na české dějiny. Hned
jsem Vám při Vaší návštěvě věc oznámil, ale Vy jste byl zatvrzelý. Jest-
liže ve Vzpomínkách píšete (strana 52), že se Novotný chtěl pokusit
prosadit docenturu z českých dějin, a že já jsem jeho plán zmařil, s roz-
hodností se ohrazuji. Novotný nikdy mě nesvěřil nějaké poslání, abyste
žádost o venia legendi přepsal na české dějiny, a není pravda, že jsem
Vám to poslání nevyřídil, až po více než třiceti letech, není pravda
(strana 53), že „Novotný požádal potom či ještě dříve Vojtíška“, aby mi
vyřídil jeho vzkaz, ale ten to neudělal. On tenkrát souhlasil s Peka-
řem". Já jsem s Novotným často o Vás hovořil, pane profesore, a s Vámi
jsem o Novotném často rozmlouval, a byly to úvahy, které jsem neměl
potřebí zatajovat. Rozhodující slovo jsem neměl. Ano, mluvil jsem
s Vámi v Archivu ČSAV o Vaší habilitaci z roku 1926 – je tomu asi de-
set let zpět – a Vy jste tehdy o domnělých plánech Novotného nevěděl,

mně jste v ničem s urputností nevěřil, a nyní přicházíte s bajkou, která nasvědčuje, že neznáte můj poměr k Pekařovi, Šustovi, Kroftovi, který je pro mne čestný. Já Vám roku 1926 řekl včas vše, co jsem věděl.

Ve všech vzpomínkách je pravda a báseň. Ve Vašich Vzpomínkách nadto kypí egocentrismus, který hrál mocnou úlohu ve Vašem životě...

...Lituji, že o Vašich vzpomínkách, pane profesore, nemohu psát s nadšením.

Pozdravuje Vás

Václav Vojtíšek

SPANILÁ JÍZDA OLDŘICHA DAŇKA ZA NOVOU TVÁŘÍ HISTORICKÉHO FILMU

Druhá polovina padesátých a počátek šedesátých let se ve světové kinematografii stávají dobou hledání nových možností vyjádření. Italským neorealismem a francouzskou novou vlnou oživený evropský, ale i prožitými „honbami na čarodějnice“ poznamenaný zámořský film,¹⁾ se začínají obracet k niterným existenciálním tématům. Tento trend, spojený s pronikáním žhavých novinek i dosud zapovězených děl světového filmového umění do kin, se pozvolna prosazuje i v československých podmínkách. Od počátku šedesátých let postupně vzniká síť filmových klubů, jež prostřednictvím náročnějších filmů formují vnímavé publikum.²⁾ Filmoví tvůrci, přestože je neustále sledovalo bedlivé oko cenzury, získali poněkud volnější manévrovací prostor, což následně umožnilo nebyvalý vzestup české a slovenské kinematografie.

Zatímco komunističtí ideologové na bilančním filmovém festivalu v Banské Bystrici v únoru 1959 stále ještě dokazovali, kdo má pravdu, a vynášeli ortely zákazů nad „nežádoucími revizionisty“ Jánem Kádárem, Elmarem Klosem, Václavem Krškou a dalšími (mezi nimiž nechyběl ani Oldřich Daněk), na FAMU se filmovému řemeslu pilně učili budoucí rebelové let šedesátých. Pro absurdity poválečného vývoje českého filmu je příznačné, že tzv. Novou vlnu rozpoutali studenti horlivého spolutvůrce režimní mytologie Otakara Vávry.³⁾ Absolventi z roku 1962, Evald Schorm, Věra Chytilová, Jan Schmidt a Jiří Menzel, se společně se staršími spolužáky (Milošem Formanem, Jaromilem Jirešem, Hynkem Bočanem, Janem Němcem) živelně vrhli do víru filmování. Rovněž slovenská kinematografie projevila

vůli k životu a v Štefanu Uherovi, Juraji Herzovi, Juraji Jakubiskovi, Dušanu Hanákovi či Elo Havettovi získala své výrazné osobnosti. Pozadu nezůstávali ani tvůrci střední generace (František Vlášil, Vojtěch Jasný, Karel Kachyňa, Ladislav Rychman, Oldřich Lipský či Zdeněk Podskalský), pochopitelně ani mistr velkolepých režimních historických mystifikací Otakar Vávra. Český film se pomalu zbavoval letitých nánosů ideologických klišé, aby po dlouhé době stagnace dosáhl jednoho ze svých vrcholů.

V době, kdy hollywoodská studia skomírala pod tíhou nákladných kostýmních velkofilmů ze starověku (*Desatero přikázání, Ben Hur, Spartacus, Kleopatra,...*)⁴⁾ či plytkých romantických šermovaček ve stylu broadwayských muzikálových představení (*Ivanhoe, Scaramouche, apod.*), některé evropské tvůrce, především Ingmara Bergmana a Roberta Bressona, a spolu s nimi Akiru Kurosawu oslovil poněkud jiný trend – existencialismem podnícený zájem o myšlenkově náročnější témata.

Již ve druhé polovině padesátých let naznačily snímky Ingmara Bergmana *Sedmá pečeť* (1957) a *Pramen panny* (1960), že tradičnímu fanfanovskému hrdinovi vyrůstá zasmušilý přemýšlivý konkurent.⁵⁾ Bergman záhy postřehl, že dobou, jež poskytuje atmosféru zjitřené spirituality a vnímavosti a zároveň možnost naturalistického zpodobení drsné reality, je středověk. Ztemnělá krajina středověku se svými všudypřítomnými stíny a zamlženým horizontem se zdála být nejpříhodnějším místem pro vedení filozofických debat. Upřednostňování nebarevného filmu, strohé interiéry a dlouhé záběry krajiny, významné ticho podporované až fotografickou kompozicí obrazu i mnohdy komorní obsazení příběhů, to vše těmto dílům dodává téměř divadelní nádech.⁶⁾ Postavy mezi sebou vedou nadčasové dialogy, v nichž skrze hloubku lidského prožívání, autoři poodkrývají složitost světa. Historický film se v tomto pojetí mění z příběhu pouze popisujícího minulé děje v dialog na věčná témata zrady a pomsty, viny, trestu a výčitek svědomí, odvahy a cti v konfrontaci se zvlůl moci i stálé lidské snahy dopídit se kořenů pravého poznání.

Nová podoba historického filmu nachází odezvu především v kinematografiích svázaných ideologií či zkonstatěnými představami o vlastní minulosti.⁷⁾ Přestože filozoficky laděných historických snímků nebylo mnoho, kvalita jejich zpracování z nich učinila zcela svébytnou filmovou kategorii. Bergmanovsko-bresonovské pojetí filmu (zvláště obraz a zvuk),⁸⁾ okořeněné notnou dávkou vlastní tvůrčí invence a podmanivou, byť místy poněkud černou poetikou, charakterizuje všechna významnější historická díla české Nové vlny, ať už jsou to vrcholy Vláčilovy tvorby *Marketa Lazarová* a *Údolí včel*, Vávrovo *Kladivo na čarodějnice*, Bočanova *Čest a sláva* či *Spanilá jízda* a *Královský omyl* Oldřicha Daňka.⁹⁾

Divadelní režisér, dramatik, herec, scénárista a spisovatel Oldřich Daněk¹⁰⁾ poprvé vstoupil na plátna kin v srpnu 1958 námětem a scénářem k filmu Václava Kršky *Zde jsou lvi*. Psychologický snímek s vynikajícím Karlem Högerem v titulní roli sklídl kromě uznání filmových kritiků též výtky stranických funkcionářů a Václav Krška i Oldřich Daněk se proto o několik měsíců později ocitli na černé listině výše zmíněné bansko-bystrické konference.

Přes neblahou zkušenost s „vrchností“ se Daněk hned následujícího roku podílel námětem, scénářem i funkcí pomocného režiséra na Hubáčkově filmu *Ošklivá slečna*. Daňkovým režijním debutem se v roce 1960 stal příběh z ostravského prostředí podle vlastního námětu *Tři tuny prachu*. V dalších dvou letech následoval psychologický film podle autorovy divadelní hry *Pohled do očí* a nepříliš úspěšná komedie *Prosím, nebudit!*

Rok 1963 lze považovat z hlediska vývoje československé kinematografie za přelomový. Vznikla první opravdová česká science-fiction *Ikarie XB 1*,¹¹⁾ experiment s barevnými filtry před kamerou Jaroslava Kučery vynesl filmu *Až přijde kocour* Vojtěcha Jasného mnohá ocenění¹²⁾ a výrazných úspěchů se dočkala i generace tvůrců nastupující Nové vlny. Miloš Forman debutoval snímkem *Černý Petr* a *Konkurs*, Věra Chytilová s asistentem Jiřím Menzelem svým prvním celovečerním filmem *O něčem jiném*

a Jaromil Jireš sondou do života mladých nastávajících rodičů *Křik*.¹³⁾ Možnost znovu natáčet podnítila režisérské duo Ján Kádár – Elmar Klos ke skvělému snímku na motivy románu Ladislava Mňačka *Smrt si říká Engelchen*. Dokonce i pohádkový žánr je po agitačních moraličkách padesátých let osvěžen pozoruhodně scénicky i barevně pojatými *Třemi zlatými vlasy děda Vševeda* (Jan Valášek) a chmurnou baladou *Zlaté kapradí* (Jiří Weiss).¹⁴⁾

Přestože cenzura po boji povolila v roce 1963 distribuci filmů zapovězených banskobystrickou konferencí (*Tři přání, Zde jsou lvi, Velká samota, aj.*), nemohli filmoví tvůrci očekávat přílišné uvolnění.¹⁵⁾ Záhy se o tom přesvědčili Jan Schmidt s Pavlem Juráčkem popíchnuvši cenzory kafkovskou *Postavou k podpírání* a o rok později i Evald Schorm, jenž provokoval snímkem *Každý den odvahu*.

Atmosférou tvůrčího kvasu počátku šedesátých let se nechal strhnout rovněž Oldřich Daněk a rozhodl se vytvořit první dílo z dlouhé série historických filmů a inscenací. Zdálo se, že nemůže být příhodnější doby pro prezentaci do jisté míry alternativního pohledu na jednu z nejbouřlivějších etap české historie.

Od uvedení posledního dílu Vávrovy husitské trilogie uplynulo dlouhých šest let. Během té doby se nikdo neodvážil vstoupit do hájemství velkého mága. Oldřich Daněk již jednou husitské téma převedl na divadelní jeviště a nyní se měl pokusit o totéž ve filmu.¹⁶⁾

Odpověď na otázku proč si Daněk vybral právě husitský námět se zdá být jasná. V několika rozhovorech se zmiňuje o tom, že ho zaujala stále aktuální myšlenka možnosti „řešení konfliktů jednáním a přesvědčováním“ bez použití zbraní.¹⁷⁾ Není však blíže pravdě tvrzení, že Daňka ke zpracování tohoto tématu podněcovala spíše touha prolomit zažitý náhled na husitství, pokusit se přiblížit současníkům postoje a problémy všedních lidí středověku? Ukázat, že to byli lidé jako my, že podléhali stejným vášním a že se stejně marně vzpírali okolnostem, které je drtily?

Oldřich Daněk si předsevzal natočit historicky věrný film, jenž by měl co říci současnému divákovi. Aby dostal svému předsevzetí, soustředil ve svém štábu historika Rostislava Nového

v roli poradce, mistra černobílého obrazu Josefa Illíka za kamerou, architekta Jana Zázvorku a zvukového mistra Františka Fabiána. Do hlavních rolí obsadil plejádu výborných herců v čele s Karlem Högerem – nesmiřitelným arcibiskupem Henry Beaufortem.

„(...) *Christi, filii viri, miserere mei et propter evangelium tuum et predicationem verbi tui volo patientis sine volobiter sustinere. In manus tuas, Domine, commendo arma nostra, orans pro benedictionem militum tuorum nam tes fiducia et spes meam. Domine Deus omnipotens, miserere mei et remite mihi peccatam meam (...).*”

Horoucí přívál latinských slov, modlitba za spásu duše, za ochranu v boji proti nepřátelům svaté církve, dusí nápěv křížáků táhnoucích k Tachovu. Bosý muž leží před polním oltářem. Bosý a nahý před událostmi, jež ho v krátkosti zasypou. Fridrich z Hohenzollernu, markrabě braniborský a dědičný purkrabí norimberský leží před oltářem a modlí se, zatímco legát Jeho Svatosti, arcibiskup winchesterský Henry of Beaufort se připravuje k boji. Ač netřímá v ruce zbraň, jeho slova si britkostí nezadají s ostrím meče: „*Pro nás a pro ně není místa na této zemi.*” Náhle se zastaví před jedním z křížáků očekávajících požehnání: „*Poprvé na kacíře, Eschweilere z Hohenbachu?*”

Jak jen může znát mé jméno, vždyť mne přece nikdy neviděl? Voják zmateně a okouzleně pohlédne na vyslance Jeho Svatosti, ujistěn, že jeho pře je spravedlivá a budoucí skutky posvěceny ústy božími : „*Poprvé.*”

V roce 1963, déle než půl tisíciletí po událostech u Tachova, rozehrává Oldřich Daněk ve filmu *Spanilá jízda* příběh dávné pomsty a jednoho husitského tažení. Ve víru bouřlivých válečných let 1427–1430 proti sobě stanou dva zemané. Ondřej Keřský z Řimovic (Petr Kostka) a Eschweiler z Hohenbachu (Jiří Vala). Zemané, majetkem níže než bohatý měšťan, životním stylem blíže vsi, s níž jsou oba spjati. Mají mnoho společného, ale jedno je propastně rozděluje. Eschweiler je křížák bojující proti nepřátelům pravé víry křesťanské, křížák, jenž ve jménu božím pálí Ondřejovu tvrz a unáší mu nevěstu, aby ji učinil svou že-

nou. Hnán touhou po pomstě se Ondřej přidává pouhý okamžik před tachovskou bitvou k husitům. Již druhého večera se v jejich táboře pokouší ukrást koně. Tvrdý trest¹⁸⁾ a posléze ani zjevná láska Katruše, spolubojovníkovy dcery, však řimovického zemana nezbavují hluboce zakořeněné nenávisti.

Dva a půl roku čeká Keřský na možnost vydat se do Němec. Během té doby se stává husitským hejtmanem a v nové funkci je vyslán na výpravu za hranice. Tažení, jehož cílem je mimo jiné propagace husitských myšlenek, zažehne v Ondřejovi s novou prudkostí plamen skrytě živené zášti. Najde konečně ničitele svého štěstí? A jaké to bude shledání?

Spanilá jízda Německem je triumfální.¹⁹⁾ Města i hrady se vzdávají a platí vysoké výkupné. Ondřej však nevychnutává sladkost vítězství. Navzdory příměří zapaluje domy, nedbaje kázání kněží ani Prokopových domluv. Zajímá ho jedině: Kde je Hohenbach.

Poté, co husité uzavřou s markrabětem Fridrichem Hohenzolernským smlouvu zaručující čtyřem kněžím volný průjezd do Norimberka a možnost zde kázat, je Keřský jmenován velitelem jejich patnáctičlenného doprovodu.²⁰⁾ Netuší, že se brzy bude muset osudově rozhodnout, až z úst neznámého venkovana uslyší jméno, jež mu dlouho zatemňuje mysl. Hohenbach. Jediné slůvko rozdrtilo veškerá Ondřejova předsevzetí. Zapomíná na svou zodpovědnost, jeho pře není filozofická, nýbrž tkví v samé podstatě hejtmanovy osobnosti – v živočišné touze po odvetě.

Eschweilerovu tvrz, vypálenou křížáky prchajícími od Tachova, nacházejí mstitelé v rozvalinách. Namísto pyšného širitele pravé víry křesťanské má před sebou Ondřej bosého a zničeného muže, jehož jedinou útěchou je po smrti manželky syn. Zdá se, že je Keřský zaskočen ve své pomstě. Oč snadnější by bylo zabít soka v řádném souboji. Jak jen zabít muže, jenž se nechce bránit? Ale, co když jednou Eschweilerův syn oblékne otcův křížácký plášť a vydá se k českým hranicím?

Eschweiler, jakoby pochopil protivníkovu nerozhodnost, popadne sekeru a vyprovokuje ho k útoku. „*Není, není smíření,*“ zní jedna z jeho posledních vět. Ondřej, zaplaven neznámým pocitem prázdnoty, pokleká k mrtvému soku. Pomsta je dokonána.

A ke konci se patrně chýlí i život husitského hejtmana, jenž v kruhu svých věrných a s Katruší po boku očekává útok německé přesily...

Již v prvním Daňkově historickém filmu se projevila autorova schopnost skloubit neotřesitelnou mluvu faktů a dat s mnohdy překvapující mírou fikce. Z chronologického hlediska je *Spanilá jízda* naprosto přesná. Daněk striktně zachovává časovou posloupnost událostí, aniž by se přitom odchýlil od svého záměru – sledovat nesmiřitelný souboj dvou mužů a dvou myšlenkových koncepcí. Od střetnutí u Tachova, kde Ondřej vstupuje na scénu jako neznámý šlechtic z Nemanic, po okamžik, kdy s hrstkou svých věrných očekává téměř jistou smrt, uplynula necelá tři léta. Historicky doložený Ondřej Keřský z Řimovic se v pramelech objevuje poprvé v roce 1428, když po Janu Blehovi z Těšnice získává uvolněný hejtmanský úřad táborské domácí obce.²¹⁾ Je tedy nanejvýš pravděpodobné, že se předtím nějakou dobu pohyboval v husitských vojenských šicích. Rovněž fakt, že se Ondřej jako jeden z pěti velitelů účastnil na přelomu let 1429 a 1430 tažení do Němec, je nesporný. I charakteristika táborského hejtmana jako tvrdého a nesmlouvavého bojovníka je podložena dobovým svědectvím.²²⁾ Potud mluva faktů. Vše ostatní je smyšleno.

Není doloženo, kdy přesně Ondřej přišel o rodovou tvrz, ostatně jeho sídlem nebyly Řimovice (neleží na Tachovsku, ale na Čáslavsku), nýbrž víska Kří nedaleko Nymburka. Ta sice zanikla někdy v průběhu husitských válek, přesné datum však není známo.²³⁾ Kromě této vsi vlastnil Ondřej Paběnice, Janovičky (Červené Janovice u Čáslavi) a dočasně i Malešov.²⁴⁾ Narozdíl od filmového hrdiny byl skutečný Ondřej ženat a měl děti, o něž se po jeho smrti poručnícky starali Jan Čabelický ze Soutic a Kuneš Rozkoš z Dubé.²⁵⁾

Zatímco zprávy nehýří podrobnostmi o hejtmanově životě, o okolnostech jeho smrti toho víme podstatně více. Po lipanské bitvě, jíž se účastnil na straně poražených, našel společně s hejtmanem sirotků Janem Čapkem ze Sán útočiště u svého bratra, kolínského konšela Matěje ze Zibohlav. Přestože lipanští

vítězové přitáhli ke Kolínu, zdrželi se dalších bojů a uzavřeli s uprchlíky příměří pod podmínkou, že se oba dostaví na chystaný svatojánský sněm do Prahy.²⁶⁾

O povaze další Ondřejovy činnosti výmluvně vypovídá zmínka ve smlouvě z listopadu 1436 uzavřené mezi jeho spojencem Bedřichem ze Strážnice a císařem Zikmundem. Obratný Bedřich přiměl Lucemburka ke slibu, že upustí od obléhání Ondřejovy paběnické tvrze, pakliže tento zanechá lapkovství a bude císaři holdovat.²⁷⁾ V *Křižovnickém rukopise Starých letopisů českých* se pak dočteme, že v roce 1441 byl Keřský pozván na čáslavský sněm, ale „*ujel, boje se, že mnoho kradl a lúpil*“.²⁸⁾

Ondráčkovy loupeživé výpady časem přerostly únosnou mez. V červnu 1446 proto k Paběnicím přitáhlo vojsko kouřimského landfrýdu vedené „spojencem“ Bedřichem ze Strážnice, aby společně s čáslavským kontingentem Mikuláše Trčky z Lípy a Jana Hertvíka z Rušinova učinilo přítrž výstřelkům bývalého tábořského hejtmána. Boj byl nad očekávání tvrdý. Raněných a mrtvých odvezli pryč do Kolína na tři vozy.²⁹⁾ Bedřich dokonce žádal Tábořské o zapůjčení obřího děla Chmelík, ukořistěného roku 1427 v Tachově, ale ti se v radě nepohodli a bojovnému knězi nevyhověli.³⁰⁾

Paběnice nakonec 22. července 1446 podlehly soustředěnému náporu. Obránce čekal obvyklý osud chycených lapků. Jak praví starý letopisec, „*kolikožkoli jich tam zastihli, všechny zvěsili*.“³¹⁾ Ondřejovi se s malou skupinkou bojovníků podařilo uprchnout na Janovičky, kde byl posléze dopaden. Neklidná životní pouť někdejšího tábořského hejtmána se završila na čáslavském popravišti nedlouho po jeho zajetí.

Nejen Ondřejův příběh, ale i osudy ostatních aktérů Daněk přizpůsobil svým záměrům. Dualistické koncepci děje podřídil zejména charaktery jednotlivých postav. Spor Ondřejův a Eschweilerův se neodehrává pouze v rovině osobní a ideové, ale i mravní. Oba protivníci jsou si navzdory veškerým rozporům velmi blízcí. Svázání rytířským kodexem mají obhájit svou čest a bít se do poslední chvíle. Ondřej nemá na vybranou, musí dokonat svou mstu, i kdyby nechtěl. Právě tak Eschweiler nemůže

jinak, než se s vypětím posledních sil vrhnout na protivníka a vysloužit si čestnou smrt. Podobnost životních cest i naturelu obou soupeřů se projevuje též fyzicky. Oba dva mají na pravé tváři jizvu, Ondřej ovšem až poté, když se promění ve štvance pomsty, jež mu zjizvila srdce.

Přesto, pozornému divákovi neunikne jeden nápadný rozdíl. Během filmu se kamera třikrát skloní k zemi, aby ukázala bosé nohy hlavních aktérů. Poprvé, hned na začátku příběhu, jsou to nahé kotníky markrabího Fridricha, podruhé nohy Prokopovy a potřetí, v samém závěru filmu, Eschweilerovy. Bosé nohy, symbol pokory, prostoty a nahoty před světem a událostmi, přisoudil režisér dokonce i markraběti, leč ne Ondřejovi. Když poprvé vstupuje do děje, hnán spalující touhou po pomstě, shýbne se kamera k jeho nohám šlapajícím botami po nadýchané lesní trávě. Od samého počátku je jasné, kdo bude příběhu udávat směr, a divák, zatím jen nesměle, ale přece tuší, že to nebude směr správný.

Ondřej, vržený souhrou okolností do středu dějinných událostí, se tváří v tvář mezní situaci nepodřizuje trpně svému osudu. Naopak, stává se sám jeho strůjcem. Pohnutkou k činům tohoto hrdiny však není jen touha po odvetě, ale rovněž naděje, že nalezne svou unesenou snoubenku. Pohybuje se na ostré hraně mezi láskou k ženě a záští vůči muži, jenž svým zásahem v mžiku změnil směr jeho života. Ačkoli má možnost získat novou lásku (Katrúše), volí nenávisť, aby našel lásku ztracenou. Uzavřen v kruhu, v němž se oba nejsilnější lidské city umocňují, spěje Ondřejův osud k nevyhnutelně tragickému vyústění. Přestože Oldřich Daněk svému hrdinovi zdánlivě ponechává možnost volby, ví předem, že jeho povaha i obecný rytířský kodex vylučují smírné řešení sporu znásobeného příslušností účastníků k různým ideovým táborům.

Ve snaze zvýraznit neslučitelnost obou myšlenkových směrů skrze střet hlavních nositelů příběhu Daněk poněkud zjednodušil charaktery ostatních postav. Jejich plochost a schematicnost překlenul vytvořením dvojic, které se vzájemně doplňují. Naproti povýšenému a nesmířlivému vyslanci Jeho Svatosti (Karel Höger) stojí „ideolog“ Jíra (Jiří Holý), jenž i v nejvypjatějším okamžiku v závěru filmu nepřestává kázat a přesvědčovat

o pravdivosti husitských argumentů. Nerozhodného a slabošského markraběte Fridricha (Václav Špidla) provází hned dvojice postav. Ve sféře politické nezpochybnitelný a respektovaný vůdce Prokop Veliký (Martin Růžek, na poli rytířském Erkinger ze Seinsheimu (Otakar Brousek).³²⁾ Zjednodušený Fridrichův portrét bije do očí zejména proto, že ve skutečnosti patřil první hohenzollernský braniborský markrabě k největším Zikmundovým soupeřům v souboji o moc v říši.³³⁾

Odhlédneme-li od nepřesvědčivého hereckého výkonu Michaely Lohniské v roli Katruše, zdá se, že nejmenší pozornost Daněk věnoval prokreslení ženských postav. Poněkud naivní, ale k boji odhodlaná dívka z lidu jakoby z oka vypadla některým Vávrovým hrdinkám. Její vznešený protipól, pyšná a vzteklá markraběnka Alžběta Hohenzollernská (Vlasta Fialová), potvrzuje svým chováním i každým slovem naprosté nepochopení husitských myšlenek a snad i oprávněnost boje husitů proti zhýralosti a marnivosti. Rozdílnost obou myšlenkových koncepcí tak nejostřeji vysvítá v charakterech dvou nejméně propracovaných postav.

Daněk neměl v úmyslu vytvořit záznam historických událostí, nýbrž živý, osobní příběh pomsty, jenž by se mohl odehrát v kterékoli době. Nakonec si, ovlivněn zajisté i svými vzory Bergmanem a Bressonem,³⁴⁾ vybral neklidnou dobu středověkých náboženských střetů. V duchu své metody – tvorby historické fikce s nadčasovou platností – pojal dějinné události jako pouhou kulisu svého příběhu. Není proto na místě vytýkat mu „*voluntaristický přístup k historickým faktům*“.³⁵⁾ Naopak. Děj svého filmu staví s naprostou chronologickou přesností. V některých scénách dokonce téměř doslovně cituje historické prameny, přičemž jediným závažnějším prohřeškem je použití textu buly *Omnium plasmatoris domini*, jíž byla vyhlášena první křížová výprava proti husitům, namísto buly *Salvatoris omnium* vydané v roce 1427.³⁶⁾

Přes veškeré výhrady k schematičnosti Daňkových postav a jistým reziduím tradičního pojetí husitství (propagační, nikoli kořistná výprava do Němec, Prokop Veliký odvracející Ondřeje od vypalování dobytého města, lstiví aristokraté v konfrontaci s nezáludnými představiteli husitů, atd.) je *Spanilá jízda* nesporně průlomem v dosavadním pohledu na husitskou problematiku. Daňkův přínos tkví především v příklonu k zobrazení osobního prožitku dějinných událostí bez přehnané glorifikace husit-

ských bojovníků. Jak zdůrazňuje sám autor, jeho film je „záměrně černobílý, aby nebyl dekorativní. Dekorace a válka mají k sobě vždy příliš daleko a historické velkopodívané, to není vůbec můj vkus. Snažil jsem se ve *Spanilé jízdě* ukázat nejen slávu té velké doby, snažil jsem se ukázat také špínu té velké války.”³⁷⁾

Spanilá jízda, přes proklamovanou autorovu snahu o nedekoratívnost, nepostrádá žádný z rysů bergmanovského filmu. Místy snad až příliš statický příběh neoplývající množstvím vzrušujících akčních či mileneckých scén a vyžadující divákovu soustředěnou pozornost se proto netěšil zvláštní přízni publika uvyklého Vávrovým patetickým freskám.³⁸⁾ Ačkoli snímek působí poněkud schematicky a v mnoha ohledech nedosahuje kvalit historických filmů druhé poloviny šedesátých let ani pozdějších Daňkových děl, vnímavému divákovi přináší několik neodbytných otázek. Kam až je člověk ochoten zajít ve své pomstě? Co vše je možné pomstě obětovat? Kde leží hranice naší odpovědnosti za druhé? A jak je to s naším poměrem k dějinám? Jsme tvůrci dějin anebo dějiny tvoří naše osudy? Vodítkem by nám snad mohl být trojjediný záběr na bosé nohy hlavních aktérů příběhu. Vždyť před událostmi, jež se na nás valí, stojíme často nazí jako nemluvnata.

Eschweiler (J. Vala) v rozhovoru s arcibiskupem Henrym (K. Höger).

¹⁾ „Výbor pro vyšetřování neamerické činnosti“ (založen v roce 1938) pod vedením senátora Josepha MacCarthyho prováděl od roku 1947 čistky v Hollywoodu. Jejich výsledkem byla nejen „černá listina“ podezřelých herců a dalších filmových pracovníků, jimž byl ztrpčován život, ale rovněž proces s tzv. „Deseti hollywoodskými“, tj. filmaři, kteří v roce 1949 odepřeli výpověď před „Výborem“ a byli uvězněni. Pomíne-li neblahý vliv MacCarthyho výboru na charakter některých režisérů a herců, například Elii Kazana či Ronalda Reagana, kteří udávali své přátele, mělo jeho působení paradoxně i kladné důsledky. Vedlo filmové tvůrce k hlubšímu zamyšlení nad americkou realitou. V průběhu padesátých let tak vznikla řada pozoruhodných děl. Kvalita filmů jako je *Asfaltová džungle* (John Huston, 1950), *V pravé poledne* (Fred Zinnemann, 1952), *Rebel bez příčiny* (Nicholas Ray, 1955) či *Stezky slávy* (Stanley Kubrick, 1958) hovoří sama za sebe. V „továrně na sny“ panuje rozšířený názor, že konec „černé listině“ učinil film *Spartacus* s Kirkem Douglasem v hlavní roli (Stanley Kubrick, produkce Kirk Douglas, 1960), a to jak svým námětem, tak spoluprací s některými „potížisty“ figurujícími na seznamu. Za divácký úspěch vděčí *Spartacus* zejména Kubrickově režii a scénáři Daltona Trumba, jenž dostal po několika letech nucené odmlky poprvé možnost natáčet.

K situaci v americké kinematografii 50. let viz např. Georges Sadoul, *Dějiny světového filmu od Lumiera až do současné doby*, Praha 1963, s. 318–323; *The Oxford Companion to Film*, London–NewYork–Toronto 1976, s. 709; *Kronika filmu*, Praha 1995, s. 207.

²⁾ Promítají se filmy Luise Buñuela, Ingmara Bergmana, Alaina Resnais, Roberta Bressona. Francouzská Nová vlna je zastoupena především snímky Agnès Vardové, François Truffauta, Jeana-Luca Godarda a Clauda Chabrola, italská kinematografie díly Michelangela Antonioniho, Federica Felliniho, Piera Paola Pasoliniho a Luchina Viscontiho. Sovětský film si získává sympatie snímky Sergeje Bondarčuka, Grigorije Čuchraje, Michaila Kalatozova a Andreje Tarkovského. Viz *Panorama českého filmu*, red. Luboš Ptáček, Praha 2000, s. 121.

³⁾ Otakar Vávra ve svých vzpomínkách přinesl krátké, leč výstižné charakteristiky svých žáků a umožnil nahlédnout do tvůrčí atmosféry pa-

nující na FAMU počátkem 60. let. Viz Podivný život režiséra, Praha 1996, s. 203–207. Někteří slavní absolventi (např. Vojtěch Jasný či Jiří Menzel) vzpomínají na svá školní léta na FAMU v dobrém. Miloš Forman však má zcela jiný názor: „*Když jsme studovali v 50. a počátkem 60. let na FAMU, byly nám jako vzor předkládány stupidní a lživé filmy socialistických kinematografií. Nová vlna vznikla také částečně z odporu k těmto filmům. (...) Vstupovali jsme do tvorby doslova s potřebou zobrazovat pravdu. A tak Schormovy dokumenty, Chytilové Strop anebo můj Konkurs fascinovaly tím, že na plátno vrátili normální lidské obličeje a osudy.*” Viz Zdenka Líkarová, *Vypravěč příběhů. Rozhovor s Milošem Formanem*. in: Tvorba 2, 1990, s. 7. Živé portréty významných filmařů 60. let stvořil Josef Škvorecký v knize *Všichni ti bystří mladí muži a ženy*, Praha 1991. Seznam základních článků a studií o českém filmu 60. let viz Filmový sborník historický 4, Praha 1993, s. 53–54.

⁴ Nejnákladnější z těchto projektů, *Kleopatra* (režie Joseph L. Mankiewicz, 1962), přivedl svým čtyřicetimilionovým rozpočtem studio Twentieth Century-Fox na pokraj bankrotu.

⁵ Historické tematické se v Evropě věnovala především francouzská produkce, v níž převládaly diváky hojně navštěvované romantické příběhy (*Ruy Blas*, 1947; *Fanfan Tulipán*, 1951; *Hrabě Monte Christo*, 1953; *Tři mušketýři*, 1953, znovu 1961; *Hrbáč*, 1959; *Kapitán*, 1960; *Ve službách krále*, 1961 atp.). Robert Bresson byl svým netradičně pojatým *Procesem Johanky z Arku* (1962) naprostou výjimkou.

⁶ Platí to zejména pro filmy Ingmara Bergmana, jehož *Sedmá pečeť* byla původně rozhlasovou hrou. Robert Bresson výstižně charakterizoval některé rysy nového způsobu natáčení ve svých *Poznámkách o kinematografu* (český překlad vyšel v Praze v roce 1998). Divadelní pojetí filmu však zásadně odmítal: „*Pravda kinematografu nemůže být pravdou divadla, ale také ne pravdou románu nebo malířství. (Co kinematograf zachycuje svými vlastními prostředky, nemůže být totéž, co divadlo, román, malířství zachycují prostředky svými.)*” Viz s. 35. A dále: „*Ve filmu není nic falešnějšího, než přirozený tón divadla, kopie života a plagiát nastudovaných citů.*” Tamtéž, s. 14.

⁷ V tomto kontextu nelze opomenout z hlediska tradiční interpretace samurajského života převratná díla Akiry Kurosawy *Rašomon* (1950) a *Sedm samurajů* (1954), pochopitelně ani melancholický a přesto úchvatně živý obraz ruské duše, *Andreje Rubleva* (1966) režiséra Andreje Tarkovského.

⁸⁾ „Žádnou hudbu jako doprovod, podporu nebo posilu. Zvuky se musí stát hudbou.“ R. Bresson, c. d., s. 27. O filmu obecně pak: „Postav svůj film z bílé, z mlčení a z nehybnosti.“ Tamtéž, s. 105.

⁹⁾ Do výčtu zařazují záměrně pouze díla týkající se starší české minulosti vztahující se k tématu příspěvku. Zmiňované filmové postupy použili samozřejmě i tvůrci snímků zaznamenávajících novější historické události, především druhou světovou válku. Za všechny uveďme např. *Obchod na korze* (Ján Kádár – Elmar Klos, 1965) či *Kočár do Vídně* (Karel Kachyňa, 1966). Českému historickému filmu jsou kromě článků Ivana Klimeše a Jiřího Raka (viz *K otázce vztahu historie a filmu*, in: *Film a doba*, roč. 33, 1987, č. 10, s. 580–584; *Film a historie I.–IV.*, in: *Film a doba*, roč. 34, 1988, č. 3, 7, 9 a 10, s. 140–145, 330–335, 516–521, 637–642) věnovány samostatné pasáže v knize Jana Žalmana *Umlčený film*, Praha 1993, s. 229–255 a v *Panoramě českého filmu*, s. 303–332.

¹⁰⁾ Životopis Oldřicha Daňka a přehled jeho tvorby viz *Slovník českých spisovatelů od roku 1945*. Díl 1 A–L, Praha 1995, s. 121–122.

¹¹⁾ I když *Ikarii XB 1* (Jindřich Polák) předcházelo několik snímků s fantastickou tematikou (jistě rysy tohoto žánru lze vysledovat již ve Vávrově zpracování Čapkova *Krakatitu*, 1948, zejména však ve filmech Karla Zemana *Cesta do pravěku*, 1955, *Vynález zkázy*, 1958, *Baron Prášil*, 1961 a Jaroslava Balíka *Tarzanova smrt*, 1962 a *Blbec z Xee-nemünde*, 1962 – oba podle námětu Josefa Nesvadby), Polákův film byl prvním českým pokusem o vytvoření iluze umělého prostředí kosmické rakety při letu do vesmíru. Nákladné dekorace byly použity i pro souběžně natáčenou dětskou sci-fi *Klaun Ferdinand a raketa*.

¹²⁾ Film získal ceny na festivalech v Cannes 1963 (Zvláštní cena poroty a tři další ocenění), Miláně 1964 (První cena Mezinárodní soutěže filmové techniky), Barceloně 1964 (Mezinárodní týden barevného filmu – Stříbrná cena) a na československém Filmovém festivalu pracujících (Velká cena).

¹³⁾ Ani celovečerní debut Věry Chytilové (byla oceněna již za středometrážní filmy *Strop a Pytel blech*) neušel pozornosti zahraničních filmových kritiků (Velká cena na Filmovém týdnu v Mannheimu 1963, Zvláštní cena poroty v Porretta Terme 1964, Cena polských filmových novinářů).

¹⁴⁾ Ačkoli se ani jeden ze snímků netěší přízni dětských diváků, jež děsí, oba jsou, zejména svou tísnivou atmosférou, kterou později s oblibou

využívá Juraj Herz, zásadním průlomem v pojetí české filmové pohádky. První z obou filmů, jenž je spíše podobenstvím o žízni po moci, než klasickou pohádkou, dodnes sklízí kritické výtky pro svůj odtažitý divadelní ráz.

¹⁵⁾ K cenzuře počátku 60. let viz Jan Jaroš, *Cenzura a český film 60. let*, in: Filmový sborník historický 4, Praha 1993, s. 151–156.

¹⁶⁾ V roce 1953 uvedl na scéně divadla v Hradci Králové hru *Nad Orebem kalich*. Zájem o husitství Daňka neopustil ani v dalších letech (divadelní hry *Zdaleka ne tak ošklivá, jak se původně zdálo*, premiéra 1983 a *Vy jste Jan*, premiéra 1987). K rozboru a hodnocení filmu *Spanilá jízda* viz Petr Čornej, *Husitská tematika v českém filmu (1953–1968) v kontextu dobového nazírání na dějiny*, in: *Iluminace* 7, č. 4, 1995, s. 58–65, dále J. Žalman, c. d., s. 234–236 a I. Klimeš – J. Rak, *Film a historie III. Tradice a stereotypy v českém historickém filmu*, in: *Film a doba*, roč. 34, 1988, č. 9, s. 520.

¹⁷⁾ Viz M. L. Kulda, *Křižáci na Barrandově*. Lidová demokracie 14. 10. 1962, s. 5; Alois Humplík ml., *O Spanilé jízdě i filmu historickém vůbec*. Práce 24. 2. 1963, s. 5; Marie Šimáková, *Spanilá jízda*. Květy 13, 1963, č. 17, s. 21–23.

¹⁸⁾ Za krádež koně nařídil Prokop Veliký vysázet Ondřejovi dvacet ran. Ve skutečnosti se takový přestupek trestal podle Žižkova vojenského řádu smrtí. Viz *Staročeské vojenské řády*. Ed. František Svejkovský, Praha 1952, s. 26, v. 122–129.

¹⁹⁾ K původu označení „spanilá jízda“ viz Petr Čornej, *Velké dějiny zemí Koruny české V*. Praha 2000, s. 523. Tamtéž (s. 514–523) obsírné líčení okolností uspořádání husitského tažení do Němec na přelomu let 1429/1430, jeho průběhu a výsledku.

²⁰⁾ Daněk ve filmu použil upravené citace textu tzv. Beheimsteinské smlouvy uzavřené mezi braniborským markrabím a zástupci husitských vojsk 10. nebo 11. února 1430 (český překlad v antologii pramenů k dějinám husitství *Ktož jsou boží bojovníci*. Ed. Josef Macek, Praha 1951, s. 200–201, č. 62). Poselstvo s doprovodem však mělo podle smlouvy čítat od dvou set do jednoho tisíce osob, nikoli pouhých patnáct jízdních a čtyři kněží. Motiv Ondřejovy účasti v poselstvu snad mohl Daněk čerpat ze Zikmundova listu Oldřichovi z Rožmberka z dubna 1434, v němž je Keřský jmenován mezi členy chystaného, leč neuskutečněného poselstva k císaři. Viz P. Čornej, *Husitská tematika v českém filmu*

(1953–1968) v kontextu dobového nazírání na dějiny, s. 64. Text dopisu v *Listáři a listináři Oldřicha z Rožmberka I.* Ed. Blažena Rynešová, Praha 1929, s. 170. K poměru mezi fikcí a historickou skutečností viz I. Klimeš – J. Rak, *Film a historie I. Fikce a realita*, in: *Film a doba*, roč. 34, 1988, č. 3, s. 140–145.

²¹⁾ Viz František Šmahel, *Dějiny Tábora I/2*, České Budějovice 1990, s. 409; František Šmahel, *Husitská revoluce III. Kronika válečných let*. Praha 1993, s. 205; Petr Čornej, *Velké dějiny zemí Koruny české V*, s. 504.

²²⁾ *Ondráček*, jak mu „láskyplně“ přezdívaly prameny, nebyl žádný beránek. O vojenských schopnostech tohoto muže svědčí zejména líčení dobývání jeho tvrze Paběnic. Viz *Staré letopisy české z rukopisu křižovnického*. Edd. František Šimek – Miloslav Kaňák, Praha 1959, s. 191; Václav Hájek z Libočan, *Kronika Česká*, Praha 1819, list 422; *Archiv český II*. Praha 1842, s. 414; Rudolf Urbánek, *Věk Poděbradský. České dějiny III/2*. Praha 1918, s. 88–89.

²³⁾ Ves Kří zanikla snad roku 1420 za vpádu Zikmundových Uhrů. Viz *Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku VI. Východní Čechy*. Praha 1989, s. 230.

²⁴⁾ Viz August Sedláček, *Hrady, zámky a tvrze království českého XII*. Praha 1936, s. 131, 263.

²⁵⁾ Viz August Sedláček, *Hrady, zámky a tvrze Království českého XII*, s. 266, kde též odkaz na *AČ II*, s. 202.

²⁶⁾ K dohodě uzavřené před Kolínem a výsledkům svatojánského sněmu viz F. Šmahel, *Dějiny Tábora I/2*, s. 481; P. Čornej, *Velké dějiny zemí Koruny české V*, s. 619–620.

²⁷⁾ Ke smlouvě mezi Bedřichem ze Strážnice a císařem Zikmundem viz Amedeo Molnár, *Na rozhraní věků. Cesty reformace*. Praha 1985, s. 55; F. Šmahel, *Dějiny Tábora I/2*, s. 548–549, pozn. 63. Text smlouvy viz *AČ VI*. Praha 1872, s. 437–438, č. 41.

²⁸⁾ Viz *Staré letopisy české z rukopisu křižovnického*. Edd. F. Šimek – M. Kaňák, s. 165.

²⁹⁾ Viz *AČ II*, s. 414.

³⁰⁾ Napjatou situaci před Paběnicemi i v tábořské radě jízlivě komentoval Oldřich z Rožmberka latinskou poznámkou v listě Kašparu Šlikovi: „*dum satanas satanam ejicit, quomodo stabit regnum ejus?*” (Vyhání-li satan satana, jak udrží své království?). Text dopisu viz *AČ II*, s. 413–

415; *Listář a listinář Oldřicha z Rožmberka III*, ed. B. Ryněšová, Praha 1937, s. 115–116, č. 163.

³¹⁾ Viz *Staré letopisy české z rukopisu křižovnického*. Edd. F. Šimek – M. Kaňák, s. 191.

³²⁾ Obratný vojenský podnikatel, prapředek Schwarzenberků Erkinger ze Seinsheimu byl jedním z čelných představitelů rytířského spolku Jorgenschild zaměřeného proti husitské herezi. K roli rytířských spolků v boji proti husitům viz F. Šmahel, *Husitská revoluce III*, s. 190; P. Čornej, *Velké dějiny zemí Koruny české V*, s. 485–486. Nebylo by bez zajímavosti zjistit, nakolik se nechal Daněk při výběru a charakteristice této postavy inspirovat doporučením svého poradce, historika Rostislava Nového. Přestože ve filmu Erkinger vystupuje jako postava záporná (je strůjcem plánu likvidace husitského poselstva), zároveň je jediným šlechtickým aktérem příběhu, jenž se chová okázale dvorně k ženě.

³³⁾ K situaci v říši a vztahu mezi Fridrichem Hohenzollernským a Zikmundem Lucemburským podrobně Sabine Wefers, *Das politische System Kaiser Sigmunds*, Stuttgart 1989. Dále viz František Kavka, *Poslední Lucemburk na českém trůně. Králem uprostřed revoluce*. Praha 1998, s. 119–120; P. Čornej, *Velké dějiny zemí Koruny české V*, s. 343–348.

³⁴⁾ Viz M. Šimáková, c. d., s. 23.

³⁵⁾ Viz Jiří Rak, *Hledání nového obrazu minulosti*, in: *Filmový sborník historický 4*, Praha 1993, s. 40.

³⁶⁾ Kromě zmíněné papežské buly (latinský text buly *Omnium plasmatoris domini* viz *Urkundliche Beiträge zur Geschichte des Hussitenkrieges I*. Ed. F. Palacký, Praha 1873, s. 17–20, č. 12.) použil Daněk části textu tzv. Beheimsteinské smlouvy (viz pozn. 20). Rovněž Jírovo propagační kázání v Německu bylo nepochybně inspirováno některým z husitských manifestů. Viz *Husitské manifesty*. Ed. A. Molnár, Praha 1980.

³⁷⁾ Viz Marie Šimáková, c. d., s. 23.

³⁸⁾ Dodnes přetrvávající nepřízeň publika vynikne zvláště ve srovnání s *Ďáblou pastí* (premiéra v dubnu 1962), zpracovanou podobnými filmovými postupy, ale obdařenou větším spádem děje. Vlácilův film shlédlo do roku 1995 o půl milionu diváků více. Viz Václav Březina, *Lexikon českého filmu*, Praha 1996, s. 73 a 383.

O. VÁVRA – OSVOBOZENÍ PRAHY

Filmový „umělecký dokument“ viděný s odstupem čtvrt století

Dvoudílný film Otakara Vávry, mapující květnové události v Praze roku 1945, byl od doby svého vzniku dlouho jedním z hlavních zdrojů, které utvářely povědomí běžného člověka o pražském povstání. Právě tento výpravný snímek představoval tradiční komunistický výklad květnových událostí a udržoval v myslích mladších generací, které onu dobu nepamatovaly, vizuální představu slavného osvobození Prahy Rudou armádou. Ačkoli bylo po listopadu 1989 zveřejněno dostatečné množství zamlčovaných faktů a prosovětský výklad ukončení války na území protektorátu byl před laickou veřejností konfrontován s do té doby nepřiliš proklamovanými skutečnostmi, přesto je pro mnohé lidi Vávřův film stále pevně zapsán v mysli takřka jako dokument, který živě popisuje závěr války v Praze a na českém území.

Vznik závěrečného dílu Vávřovy trilogie z pohledu situace režiséra v období normalizace

Bylo by velmi jednoduché odsoudit Vávřův film do říše bajek a rudě zářících propagandistických plakátů. Bylo by to však také velmi jednostranné a hloupé řešení, neboť skutečnost je poněkud složitější. Především je nutné si uvědomit, v jakém ovzduší film vznikal, jaké možnosti a jaká omezení měl tehdy i renomovaný filmový režisér při tvorbě podobného snímku.

Po krachu reformně socialistických tendencí Pražského jara 1968 a uvedení normalizačních metod reálného socialismu do denní praxe se i známý a doposud oslavovaný režisér Vávra potýkal s jistými existenčními problémy. Nikoli však v rovině

represí vůči vlastní osobě, ale v otázce, jak vyjít s nastoleným režimem a přitom mít nadále šanci natáčet vlastní filmy. Počátek normalizačního období ho postihl některými neočekávanými omezeními, zejména po personálních čistkách na FAMU, kde byl Vávra zbaven akademických funkcí a v podstatě i možnosti nadále vyučovat na katedře režie, kterou sám zakládal. Po problémech s uvedením filmu *Kladivo na čarodějnice* (1969) do kin a po zákazu realizace projektu seriálu o Komenském se dostal Vávra do tvůrčí izolace, ze které musel nějak vybruslit, aby se mohl nadále věnovat režii. Zachránila ho známost s tehdejším ředitelem barrandovských studií Miloslavem Fáberou, kterého sám pomáhal do této funkce dosadit. Rozhodnutí natočit historickou sérii mapující válečné události let 1938 – 1945 mělo značnou naději na prosazení i úspěch u vedoucích kulturních kádrů jak na Barrandově, tak ve vládě. Realizaci trilogie *Dny zrady, Sokolovo a Osvobození Prahy* prosadil z moci svého postu Fábera, který byl také spoluautorem všech scénářů. O úspěch už se musel postarat Vávra svou prací. Stálo však před ním jedno dilema. Jak sám později vzpomínal, propagandistické plakáty točit nechtěl,¹⁾ ale i přes nové poznatky o událostech jak kolem Mnichova, tak Sokolova i květnového pražského povstání se filmy musely v zásadě držet oficiálního výkladu. Z této pozice musel Vávra vycházet, pokud nechtěl, aby mu i jeho další práce, která byla svým rozsahem na tehdejší dobu a situaci na Barrandově naprosto výjimečná, nebyla po dokončení zamítnuta a vůbec by se nedostala do kin. Tím by Vávra definitivně skončil. Toto hledání střední cesty mezi historickou skutečností a ideologickým výkladem historie se nejvíce promítlo právě v závěrečném dílu trilogie, *Osvobození Prahy*, a to navzdory tomu, že Vávra sám povstání zažil a aktivně se ho zúčastnil.²⁾ Vávra byl ale zkušeným režisérem, měl za sebou mnohé zásluhy o československou kinematografii, které ani stranický aparát nehodlal popírat. Zkušenost s cenzurou nacistů se mu velmi hodila při konfrontaci s cenzurou pounorovou a to vše zúročil tváří v tvář cenzuře normalizační. Vávra se uměl přizpůsobit režimu tak, aby měl alespoň malý prostor pro realizaci vlastních představ. Plakátovému formátu se však ve své trilogii přesto nevyhnul. Nikdo

nepopíral a nepopírá, že Mnichov byl skutečně diplomatickou zradou ČSR, nikdo také ani dnes nezpochybňuje hrdinství československé jednotky u Sokolova, ačkoli se v podstatě jednalo o jinak nevýznamnou frontovou šarvátku, jakých byly na východní frontě v roce 1943 tisíce. Symbol Sokolova jako prvního boje čs. vojenských jednotek v SSSR měl ale zastínit symbol Zborova. V těchto zkratkách se dají první dva díly Vávroy trilogie stručně charakterizovat, aniž by přitom došlo k zásadní ideologizaci a historické mystifikaci. Ovšem podstata pražského květnového povstání tkvěla zcela jinde, než jak požadoval oficiální výklad a tudíž i filmové zpracování. Je otázkou, zda si to Vávra vůbec uvědomoval, vzhledem k tomu, že se sám jako levicově orientovaný pamětník samotných událostí již záhy angažoval v prvním dokumentárním ztvárnění květnových událostí. Vávra totiž už v roce 1946 zkomponoval dokument *Cesta k barikádám*, v němž byly použity záběry, které natočil štáb kameramanů během květnového povstání. Barikáda jako symbol pražského povstání se stala toposem, o který se Vávra nadále zasloužil zfilmováním Drdovy *Němé barikády* (1949). Přesunutím důrazu na boj na barikádách tak Vávra sám přispěl k vytvoření mýtu o hrdinství pražského lidu v závěru války, a tak nepřímou způsobil, že běžný člověk viděl jádro událostí právě na barikádách a zapomínal na širší historické souvislosti. Režisér zde byl tedy ovlivněn svou subjektivní zkušeností a prožitkem radosti z osvobození, kterou pocítil celý národ a která tak záhy umožnila vytvoření oficiálního výkladu, založeného právě na onom subjektivním prožitku, který širší historické souvislosti v podstatě ignoreval. Přesto se Vávra pokusil natočit film v duchu své teze o historicky pokud možno co nejvěrnějším filmu. Sám později nazýval *Osvobození Prahy* vrcholem své snahy o vytvoření uměleckého dokumentu, filmu, který by co nejvěrněji mapoval historické události.

***Osvobození Prahy* jako „umělecký dokument“?**

Právě proto, že byl film *Osvobození Prahy* pojat jako „umělecký dokument“, lze a je třeba jej hodnotit jednak po stránce umělecké, ale zejména po stránce historické věrnosti. Že film neod-

povídá historické skutečnosti se dá vzhledem k době jeho vzniku předpokládat; je ale třeba vysledovat, jakým způsobem se Vávra od historické skutečnosti odchýlil, v čem se podvolil oficiálnímu výkladu a v čem se mu případně naopak vzepřel.

Z pohledu filmového kritika zůstává Vávra ve své válečné trilogii spíše dinosaurem režie, než průkopníkem nového směru. V rámci jisté dokumentární stylizace Vávra nepoužil žádné novátorské postupy, ale spíše zhodnotil své dosavadní režijní zkušenosti a pokusil se o realistické a co nejpopsnější podání. Ostatně od filmu o hrdinné obraně Prahy, který navíc vznikl na objednávku „strany a vlády“, se ani žádné přelomové metody neočekávaly. Jestliže v předchozích dílech trilogie Vávra pokaždé poněkud experimentoval a zkoušel nové postupy s davovými (*Dny zrady*) a velkými bitevními (*Sokolovo*) scénami, s nimiž měl navíc zkušenost již z husitské trilogie, *Osvobození Prahy* mu tuto možnost až na výjimky příliš neposkytovalo.³⁾ Kromě davové scény s vítáním rudoarmejců na Václavském náměstí Vávra využíval spíš dokumentaristický postup. Ten byl ostatně nutný, protože květnové události mělo mnoho Pražanů živě v paměti a jakékoli nepřiměřené líčení by bylo pouze na škodu věci. Vávra později vzpomínal, že ideologicky plochým filmům s tematikou druhé světové války nevěřila v 70. letech ani mládež. Film se měl stát věrohodnou, jakoby dokumentární vzpomínkou na povstání pražského lidu a závěr války. Proto se ve skladbě scénáře ideologické momenty nedaly vtěsnat na barikády, ale byly podsunuty spíše do pozadí celkového pojetí filmu. Po prozkoumání scénáře zjistíme, že Vávra do filmu opravdu protlačil velké množství důležitých událostí, ačkoli ne všechny byly z hlediska ideologického zcela bezproblémové. Zejména tematika možné intervence západních spojenců a koneckonců i převažující aktivita České národní rady (ČNR) a vojenského velení za povstání příliš nevyhovovala oficiálnímu obrazu povstání lidového živlu pod vedením ilegální KSČ. Ovšem dialogy ve scénách z jednání ČNR či z rozhovorů mezi západními spojenci a Sověty jsou již naplněny poněkud jiným obsahem a významově posunuty či devalvovány. Právě zde, ve zdánlivě nepodstatných detailech a scénách, které ukazují ostatní události posledních dnů

války, se postupně formuje ideologický obraz obětavého spěchu Rudé armády k osvobození Prahy. Přesto film v úvodu přesvědčuje diváka o autentičnosti dialogů. Důraz na operace 1. ukrajinského a 1. běloruského frontu a jejich údajně rychlý postup od Berlína na pomoc Praze je druhou osou celého filmu, který ovšem po celou dobu směřuje ke konečnému osvobození Prahy Sověty. Z pochopitelných ideologických důvodů je ve filmu zcela vynechána epizoda s přítomností jednotek ROA generála Vlasova v Praze a jejich přechodná účast na bojích v pražských ulicích. Vzhledem k všeobecnému povědomí o akcích ČNR a Vojenského velení Velké Prahy pod velením generála Kutlvašra je zde dán důraz na ideové rozpory mezi akcemi pravicových a levicových kruhů, přičemž jako vedoucí síla povstání, která vedla lidi na barikády, je zde ukázáno ilegální vedení KSČ, národní výbory a tzv. Revoluční gardy, organizované kolem velkých továren (ve filmu např. tradiční bašta komunismu v kladenských železárnách Poldi).

Neúspěšná snaha vyhnout se schématičnosti ideologií diktovaného historického obrazu

Vávra se ve filmu nevyhnul některým téměř kýčovitým scénám, které se však vesměs týkají zejména stylizovaného obrazu osvoboditelů, spěchajících na pomoc obležené Praze. V závěru filmu se vyskytuje obraz ujíždějící kolony ruských tanků T 34, které projíždějí malebnou českou krajinou prosvícenou jarním sluncem, po silnicích lemovaných kvetoucími jabloňovými alejemi. Tady nacházíme Vávruv plakát par excellence.

Podobně příběh tanku č. 23, který jako první přijíždí do Prahy Chotkovou silnicí a je zničen německým samohybným dělem. Smrt velitele tanku, pozdějšího hrdiny SSSR Ivana Gončarenka, je zde ztvárněna téměř jako ikona, přesně podle „legendy“, jež se objevovala i ve školních čítankách. Dnes působí scéna kýčovitě, téměř až směšně, kritika ji však dostatečně oslavila.⁴⁾ Gončarenko a část posádky jeho tanku patřili k oněm přibližně třiceti ruďoarmejcům, kteří položili život při osvobozování Prahy od posledních zbytků odcházejících německých jednotek. Podobně vypadá ztvárnění obrazu sovětského tanku, který přijíždí od Dejvic

a na němž sedí jako tlumočník a navigátor jakýsi vyhublý koncentračník v potrhaných pruhovaných vězeňských hadrech a společně s ním partyzán; jinde malá holčička, podávající tankistům kytici šeráků – to vše jsou scény, které v porovnání s mnohde až puntičkářskými detaily v jiných scénách (např. typická gestikulace a postoje K. H. Franka) působí ploše a plakátově.

Plochosť a schématickosť scén nalezneme v průběhu celého filmu. Například hladovosť „buržoazních“ fotografů a novinářů sršících blesky a natahujících mikrofony až k ústům americké delegace na tiskové konferenci v Plzni kontrastuje s lidovou kolportáží prvního čísla obnoveného Rudého práva, jehož tisk a křik kolportéra na ulici příznačně uvádí druhý díl filmu. Jinde předseda protektorátní vlády Richard Bienert nabízí horentní sumu za jednu cigaretu po svém zadržení na Staroměstské radnici, načež je komunisty držícími městský rozhlas odmítnut se slovy, že oni nekšeftují ani s cigaretami, ani s republikou. Cigaretu dostane zadarmo. Jinde vidíme obraz jednání ČNR, kde se v žaketech a vázankách slavnostně a až klišovitě velkohubě připravuje převzetí moci a slavnostní vyhlášení republiky ve Smetanově síni Národního divadla a kde se pupkatí buržoové rozprchnou v panické hrůze po zprávě, že se blíží německé tanky. Nakonec i organizaci stavby barikád ze strany levicového vedení podsouvá divákovi scéna, v níž představitel primátora Václava Vacka (Vladimír Šmeral) dává podnět k budování barikád v ulicích Prahy při pohledu na Delacroixův obraz *Svoboda vede lid*. To vše jsou scény, které Vávruv film posunují od pokusu o umělecké ztvárnění historické reality do oblasti klišé a patosu. Najdou se však i světlejší momenty. Velmi příznačná v tomto směru může být scéna jednání maršála Koněva se svým štábem po dobytí Berlína, kde Koněv 1. května vydal směrnicí pro rychlý postup na Prahu, na kterou ve filmu pověření generálové Rybalko a Leljušenko reagují nepřiliš nadšeně. Argumentují tím, že vojáci považují dobytí Berlína za konec (Velké vlastenecké) války, a nechápou, proč by měli urychleně táhnout na Prahu, která beztak leží v jejich sféře vlivu.

Z uměleckého hlediska je Vávrovo *Osvobození Prahy* na hranici realistického historického filmu a ideologického plakátu. Je to nákladný (natáčení stálo 40 mil. korun), a tudíž i divácky vděčný širokouhlý barevný velkofilm s realistickými kulisami a reáliemi, který ovšem z hlediska historického dnes působí dost křečovitě a nevěrohodně. Ani umělecká úroveň filmu není nijak zvlášť na výši v porovnání s tehdejšími špičkami filmové režie. Řemeslně je však film zvládnutý výborně. Vávra už jednoduše není oním novátorem filmové režie z počátku padesátých let. Je však zkušeným profesionálem a učitelem mladé a novátorské generace filmových režisérů. On sám také umělecky neklesl, ovšem ani se neposunul dál. Zůstal zkrátka na místě a odvádí dobrou práci, která je místy silně narušována plochými ideologickými požadavky, jejichž naplnění ovšem dává jeho práci právo na existenci. Působivá atmosféra a černobílá hra světla a stínu v *Kladivu na čarodějnice* je tatam, Vávra nyní točí širokouhlý barevný velkofilm, který novým uměleckým postupům nedopřává prostoru.

Kapitolou samou pro sebe je epická linie filmu, jež volně navazuje na děj předchozích dílů trilogie. Proto je doprostřed co do rozmanitosti děje velmi pestrého scénáře dosti křečovitě vetknuta linie příběhu nejmladšího syna rodiny Horákových Standy (Miroslav Jandák), jenž se v zápalu mladické nerozváženosti vrhne do bojů na barikádách a je zabit na Staroměstském náměstí u sochy Husovy před očima svého staršího bratra Karla (Jiří Krampol), který prošel s českou jednotkou frontovými boji od Sokolova a v té chvíli doráží na místo s oddílem partyzánů z brdských lesů. V závěru filmu se rodina opět sejde, mladý je přivezen na voze vystlaném šeríky jako hrdina a starší syn, frontový hrdina, si naopak přivedl ze SSSR družku. A všichni jsou osvobozeni. Takřka happyend, nebýt faktu, že ona „zápletka“ byla ve filmu téměř zbytečná. Ovšem pokud by tam nebyla, nebyl by ani faktický důvod nazývat film třetím dílem trilogie.

Osvobození Prahy kritickým pohledem historie s odstupem čtvrt století

Z historického hlediska se dá na Vávrově filmu kritizovat mnoho momentů. Ovšem co se týče reálií a použití dobové bojové techniky, zbraní či uniforem, v tomto směru byl Vávruv realizační štáb velmi schopný, a tak lze namítnout jen pár poznámek k ne právě vydařeným replikám německé těžké bojové techniky, především tanků.⁵⁾ Vybavení ruskou technikou bylo bez problémů, ostatně v polovině 70. let nebyla příliš vzdálená doba, kdy byly tanky T 34 řadovou výzbrojí armády ČSSR. I některé typy německé těžké techniky byly vyráběny na území protektorátu podle českých vzorů a byly i později využívány naší armádou (např. stíhač tanků Hetzer, jenž se ve filmu vyskytuje hned několikrát a jehož funkční exemplář je dodnes zachován ve vojenském muzeu ve Kbelích). Podobně repliky či originály pěchotních zbraní a uniforem jsou ve filmu historicky věrné. Problém nastává ve chvíli, kdy se zabýváme celkovým konceptem filmu.

Intervence západních spojenců na území protektorátu vs. filmová dohoda o nevměšování

Scénář *Osvobození Prahy* byl napsán jako „umělecký dokument“, mapující boj pražského lidu proti německým okupantům a osvobození Prahy Rudou armádou. Už z této pozice a s ohledem na dobový výklad se ve scénáři téměř neobjevují zmínky o Američanech, osvobozujících západní Čechy. Na krátkou scénu ukazující americké tanky, přijíždějící do Plzně, navazuje „buržoazní“ tisková konference a slavnostní podávání rukou.

Scéna, v níž dochází k jednání západních spojenců se Sověty, celkově řeší veškerá dilemata ohledně Churchillova a Trumanova lavírování v souvislosti s překročením demarkační čáry na linii, která byla po dohodě generála Eisenhowera s náčelníkem sovětského generálního štábu Antonovem zhruba vyznačena spojnici Karlovy Vary – Plzeň – České Budějovice. 17. 4. navrhuje britský ministr zahraničí Anthony Eden prezidentu Trumanovi překročit demarkační čáru směrem na Prahu a dál na Vídeň (tzv. Edenovo memorandum) a pokusy o schválení vstupu na území protektorátu pokračují až do posledních hodin války, ačko-

li smíšený generální štáb (SHAEF) nevydal generálu Eisenhowerovi v tomto směru jasný rozkaz, a tak k postupu na Prahu nakonec nedošlo, neboť Eisenhower zastavil postup jednotek generála Pattona u Rokycan. Jakékoli pochybnosti o dalších krocích západních spojenců vyřešila kinematografie následovně: ve scéně, znázorňující osobní jednání amerického (měl to být zřejmě generál Patton) a sovětského generála (není jasné, kdo to měl ve filmu být) o kompetencích ohledně postupu na Prahu (k žádnému takovému jednání ve skutečnosti nikdy nedošlo) se říká, že Američané mají zůstat na hranicích protektorátu, protože Sověti již zahájili velkou operaci na českém území. Jako důvod pro vyloučení Američanů z účasti na osvobození Čech sovětský generál uvádí, že by hrozilo promíchání jednotek a byl by z toho zmatek. Znázornění tvrzení Rusa o již zahájené operaci na osvobození Čech je pochopitelně lživé. Podle filmu mělo zmíněné jednání probíhat ještě před dobytím Berlína, ale kontakty mezi sovětským a západním velením probíhaly formou depeší, ve kterých Sověti počítali s brzkým provedením operace na osvobození východního břehu Labe a údolí Vltavy. Ve skutečnosti vydal maršál I. S. Koněv směrnice k postupu na Prahu až 1. – 2. května a samotný postup 1. ukrajinského frontu měl původně začít až 7. května a skončit 10. – 12. května. Jednání o konečné kapitulaci v Remeši však postup podstatně urychlilo, a tak první Rybalkovy tanky vyrážejí od Drážďan na Prahu o den dřív – 6. května. To znamená, že v době, kdy jsou americké jednotky v Plzni a téhož dne mohou pokračovat na Prahu, Leljušenkovy a Rybalkovy tanky se teprve shromažďují v Sasku a na české území pronikají přes Krušné hory až 8. 5. To už se ale v Praze dávno bojuje a demoralizované německé jednotky v Krušných horách hromadně opouštějí své pozice nezřídka ještě před útokem sovětských tankových klínů.

Krátké jednání mezi spojenci je zřejmě nejabsurdnější scénou celého filmu, kterou se paradoxně řeší zásadní problém intervence západních spojenců a jejich možná přítomnost v Praze dávno před příjezdem prvních ruských tanků. O předestření po-

stupu spojeneckých vojsk a plánovaném rozdělení sfér vlivu podle dohody z konference v Jaltě ve filmu není ani zmínka, ačkoli právě tato dohoda zásadním způsobem ovlivnila osud poválečného Československa.

Vymezení časového úseku, o němž bude film vyprávět, a konfrontace filmového líčení závěru války s historickou realitou

Vávra se kromě událostí v Praze pokusil ve filmu stručně zmapovat dění v závěru války, a podat tak celkový obraz situace. Proto celý film začíná krátkými autentickými záběry z bojů Rudé armády na Slovensku a z postupu sovětských vojsk na Berlín. Objevuje se zde také krátká hraná scéna z Hitlerova bunkru pod říšským kancléřstvím, v níž Hitler odmítá uprchnout na území protektorátu a pověřuje polního maršála Ferdinanda Schörnera velením všech zbývajících vojsk na území Čech a Moravy – tzv. skupiny armád Mitte (24. 4.). Na záběry ze sovětského propagandistického filmu o dobytí Berlína pak navazuje letáková zpráva v Praze o tom, že Hitler spáchal sebevraždu. Film skutečně poměrně dobře nastoluje atmosféru konce války, kdy Němci počítali s dohodou o separátním míru se západními spojenci a argumentovali možným společným postupem proti bolševismu. Stejně tak je tu ovšem zdůrazněna obava, že maršál Schörner hodlá učinit z protektorátu poslední baštu nacismu a že Praha se má stát jejím centrem. Zpráva o vypracování tzv. Obranného plánu Prahy se objevuje jako zásadní hned v prvních scénách z jednání v Černínském paláci. Naopak zde není ani zmínka o delegaci z 25. 4., vedené předsedou protektorátní vlády Bienertem, která se pokoušela o dohodu o kapitulaci německých vojsk v protektorátu s jižním velením wehrmachtu a polním maršálem A. Kesselringem. Delegace byla soukromou aktivitou K. H. Franka a souvisela s jednáním říšského vedoucího SS Heinricha Himmlera se západními spojenci o separátním míru. Byla však bezúspěšná.

Vávra si jako konceptuální počátek svého vyprávění zvolil 1. květen 1945, což bylo datum zvolené poměrně šťastně, neboť ten den po zprávě o Hitlerově sebevraždě⁶⁾ začíná rapidně vzrůs-

tat napětí mezi obyvatelstvem a mezi lidmi se objevují první nepodložené fámy o kapitulaci a ukončení války. Proběhly také první spontánní projevy odporu vůči německým úřadům. Toho dne také vyzval ministr londýnské vlády Hubert Ripka ČNR k zahájení aktivního odporu proti německým jednotkám.

Z filmu ale není znatelná živelnost prvních povstání proti německým okupantům v Přerově, Poděbradech, Nymburce a jině. Tyto vesměs krvavě potlačené akce vzbuzovaly nadále obavu z násilného jednání německých vojsk. Téměř každému už bylo jasné, že Třetí říše padne. Mylný však byl závěr, že po smrti Hitlera již žádné nebezpečí nehrozí. Přebírání moci na venkově a ve městech národními výbory probíhalo hekticky a nezřídka došlo k nedorozuměním a masakrům, např. v Přerově či Velkém Meziříčí. Správa protektorátu fungovala už jen titulárně, ačkoli K. H. Frank v sobě neustále živil naději na pokojné předání moci do rukou české vlády, kterou sám jmenuje. V rámci oficiální proklamace boje proti bolševismu dal Frank také 2. května příkaz k popravě 52 odbojářů skupin Předvoj, Aktiv a ilegálního vedení KSČ v terezínské Malé pevnosti, ačkoli šéf gestapa Ernst Kaltenbrunner jakékoli další popravy bez soudu zakázal. Následně je Frank společně s Schörnerovým náčelníkem štábu Oldwigem von Natzmerem povolán do hlavního stanu nového vůdce, admirála Dönitze ve Flensburgu ve Šlesvicku-Holštýnsku. 3. května dal Dönitz příkaz prohlásit Prahu za otevřené město a umožnit tak ustupujícím německým vojskům skupiny Mitte dostat se skrze hlavní dopravní uzel co nejrychleji k západním spojencům na linii Saská Kamenice – Plzeň – Linec, kde Němci realisticky předpokládali umístění demarkační čáry. Další situace závisela na rozhodnutích maršála Schörnera, jenž byl hlavním velitelem skupiny Mitte a pod něhož spadaly i jednotky SS. Tato jednání a přítomnost Franka a von Natzmera ve Flensburgu zachycuje Vávřův film poměrně věrně. Nezachycuje však náladu a vznik odporu v Praze.

Na rozdíl od hektických mimopražských vzpour se doposud ilegální ČNR v čele a A. Pražákem (hlásící se ovšem od 29. 4. ke košickému vládnímu programu), IV. ilegální vedení KSČ (J. Smrkovský) a vojenské velitelství Velké Prahy Bartoš (generál

K. Kutlvašr) v podstatě nezávisle na sobě shodli na případném začátku povstání po vyhlášení generální stávky 7. května. Skutečnost, že povstání vypuklo živelně již 5. 5., dokazuje, že povstání v Praze nebylo zprvu řízené a zaskočilo nejen Němce, ale i ČNR a velitelství Bartoš. Organizace stavby barikád a rozdávání zbraní ze strany Revolučních gard je zřejmou ideologickou mystifikací, jež má diváka přesvědčit o vůdčí roli komunistů v průběhu povstání.

Film také vůbec nezmiňuje ostrá střetnutí v rámci ostravské operace, v níž během března a dubna utrpěl 4. ukrajinský front generála Jeremenka a 1. čsl. tanková brigáda značné ztráty v bojích s pancéřovými jednotkami armády Mitte, jejichž stavy byly v této oblasti posíleny a jež využily k obraně i pohraniční pevnosti z první republiky. Německému velení záleželo na udržení průmyslového centra na Ostravsku, zejména po ztrátě Porúří. Z toho důvodu se operace protáhla až do konce dubna, kdy byla konečně dobyta Ostrava (30. 4.). Původní plán zněl spojit se u Olomouce s jižní armádou 2. ukrajinského frontu maršála Malinovského a do 25. 4. dobýt Prahu. Na jihu se však Malinovského armáda potýkala se stejnými problémy jako Jeremenko na severu, a tak se dokončení bratislavsko-brněnské operace podařilo dosáhnout až po 5. květnu, respektive až 8. května. Vzhledem k velké koncentraci sil skupiny armád Mitte a zoufalému německému odporu bylo dosaženo spojení obou armád u Olomouce až kolem 5. 5., kdy už vešel ve všeobecnou známost rozkaz maršála Schörnera o stahování německých jednotek směrem na západ k Labi. Jednotky za frontou se postupně daly na neorganizovaný chaotický ústup, či spíše útek. Frontové jednotky však udržovaly pozice až do noci ze 7. na 8. 5., kdy přišla zpráva o kapitulaci v Remeši. Tehdy se i poslední bojující jednotky obrátily k ústupu, a německá obrana se tak definitivně rozpadla. Od té doby probíhá postupný pochod sovětských vojsk z oblasti Prostějova a Olomouce směrem na Prahu, přesto však nakonec první do Prahy dorážejí tanky úderných klínů 1. ukrajinského

frontu generála Rybalka a nikoli symbolicky české jednotky generála Svobody z východu. Tento plán a realita postupného zabírání území protektorátu za ustupujícími Němci jsou však ve filmu zcela ignorovány.

Hrozba vytvoření opevněného bodu proti náporu sovětských vojsk v Praze a situace armád Mitte po Hitlerově sebevraždě

Zajímavější než nedostatky ve výkladu průvodních okolností prvních květnových dnů je však pojetí obrany Prahy, které je v podstatě v rozporu s pozdějšími zájmy ustupujících německých jednotek. Plán obrany Prahy, vypracovaný velitelem Prahy generálem Müller-Gebhardtem, totiž pochází už z 10. dubna, tedy z doby, kdy se ještě vážně uvažovalo o opevnění Prahy a ozbrojeném odporu. Z jeho existence vycházela obava ze zničení Prahy poté, co se stane poslední baštou německého odporu. Vzhledem k vývoji situace na frontě se však z plánované destrukce strategických objektů v centru Prahy stala spíše jen hrozba českému obyvatelstvu zničením jejich historické metropole. Po Hitlerově sebevraždě a plánech na bezpodmínečnou kapitulaci plán obrany Prahy zcela ztratil význam. Operační mapa skupiny armád Mitte z 30. 4. už s obrannou linií Prahy vůbec nepočítá, naopak operuje s obrannými ústupovými liniemi podél Labe, a připravuje tak plán přesunu Schörnerova štábu směrem na západ k demarkační linii, do oblasti Karlových Varů.⁷⁾ Konec dubna je tedy již ve znamení plánu ústupu armád skupiny Mitte směrem na západ, což vyžaduje především udržení průchodných dopravních uzlů, z nichž hlavním byla Praha. V té době (od 30. 4.) se už německé jednotky umístěné v pohraničních oblastech Šumavy vzdávaly Pattonovu XII. sboru 3. armády, postupujícímu směrem na Linec a tzv. „alpskou pevnost“. V mapě z 30. 4. se ale ještě počítá s tím, že české země budou bráněny i proti západním spojencům.

Po Hitlerově sebevraždě se však situace rázem mění. Známý panický strach Němců z „barbarských Rusů“ byl Schörnerovi přesto logickým podnětem k ústupu směrem na západ, kde se dalo očekávat jiné zacházení se zajatci. V této situaci, po

zhroucení Třetí říše, se Frank s Schörnerem snaží především zabránit otevřenému povstání v protektorátu, které by značně zpomalilo ústupové manévry, respektive útěk. Argumentem pro udržení klidu je však hrozba zničení Prahy, což ještě několik dní funguje. Praha je v té době již hromadně používaným dopravním uzlem při ústupu německých vojsk. Ve městě bylo přechodně umístěno v lazaretech cca 40 – 50 000 vojáků a navíc v posádkách dalších 18 000 mužů, nemluvě o velkém množství německých civilistů. Praha byla nejdůležitějším dopravním uzlem při ústupu na západ, a proto bylo nadmíru důležité udržet volný průchod městem. Proto se také povstání, jež znemožnilo Němcům průchod městem, stalo zásadním problémem, který vyžadoval rázné vojenské řešení. Tento aspekt se ale ve Vávrově filmu příliš nevyskytuje, naopak se zde neustále opakuje hrozba opevnění a následného zničení Prahy, čemuž má zabránit případné povstání.

Záměrné snižování úlohy České národní rady a vojenského velitelství pod velením generála Kutlvašra při jednání s Frankem a německým vojenským velením

Vávřův film klade velký důraz na činnost ilegální KSČ a revolučních Rudých gard, které organizovaly ozbrojování obyvatel při generálních stávkách. Naopak význam organizační činnosti voj. velení Bartoš a jednání ČNR je ve filmu podceněno a devalvováno. Skutečností je, že ačkoli každá strana měla na organizaci povstání svůj díl, povstání samo začalo živelně, bez ohledu na politickou orientaci jeho přímých aktérů. Komunisté byli sice organizovanější díky odborům a Revolučním gardám, ale v počátečním chaosu povstání to nehrálo příliš velkou roli. Mnohem větší význam mělo vyjednávání představitelů ČNR s představiteli vojenské moci v Praze, především s K. H. Frankem a vojenským velitelem wehrmachtu v protektorátu generálem Toussaintem. Nezávisle na velení wehrmachtu fungovalo v Praze ještě protektorátní velení Waffen SS v čele s SS-Gruppenführerem hrabětem von Pücklerem-Burghausem, sídlící v budově Právnické fakulty UK. Waffen SS byly v protektorátu podřízeny přímo Schörnerovi. Význam jednání velitelství Bartoš se splnomocněn-

cem říšské branné moci a velitelem wehrmachtu v protektorátu generálem Toussaintem a pražským gestapem Vávrův film podceňuje, respektive přičítá mu kolaborantské motivy a snahy převzít moc na úkor revolučních levicových sil. Skutečnost však byla poněkud jiná.

Dne 5. 5. se Frank s von Natzmerem vrací letadlem z Flensburgu do Hradce Králové. Po návratu do Prahy Frank plní Dönitzův rozkaz, ale buď z naprosté diplomatické ignorance, či spíše ze snahy získat čas pro uzavření separátního míru vyhláší Prahu městem nikoli otevřeným, nýbrž lazaretním, kterýžto pojem mezinárodní právo nezná. Ještě předtím, za Frankovy nepřítomnosti, je z vlastní aktivity Bienertovy protektorátní vlády sepsáno memorandum o převzetí moci z rukou protektorátních úřadů a oficiální zánik protektorátu Čechy a Morava byl oznámen podřízeným ministerským resortům. Frank, který se do Prahy vrátil až dopoledne 5. 5., memorandum podepsal a novopečený předseda českomoravské vlády Bienert vyrazil autem do budovy rozhlasu vyhlásit platnost memoranda oficiálně. Zároveň bylo vysláno poselstvo k Američanům, které mělo oznámit převzetí moci v protektorátu, bylo ale zastaveno hned za Prahou. Tyto události však film nezachycuje.

Avšak Bienertova snaha zveřejnit prohlášení a jeho následné zadržení se ve filmu odrazilo poměrně signifikantně. Bienert po zjištění, že u budovy rozhlasu už zuří boje, nařídil obrátit vůz a pokusil se vyhlásit memorandum alespoň pouličním rozhlasem ze Staroměstské radnice. Tam byl však zadržen tamějším osazenstvem z kruhů vojenského velitelství Velké Prahy (VVVP) a ČNR, na jejíž oficiální prohlášení o vystoupení z ilegality jako prozatímní orgán výkonné moci košické vlády Bienert připojil svůj podpis, čímž rezignoval na snahy o převzetí moci dosavadní protektorátní vládou. Bienert tedy nebyl na radnici zadržen komunisty, jak událost pojímá film. ČNR vystoupila z ilegality, zveřejnila zmíněné prohlášení a ujala se během odpoledních hodin 5. května organizace povstání.

To však již bylo v době, kdy v ulicích docházelo na mnoha místech k ozbrojeným šarvátkám s ustupujícími Němci a budova Rozhlasu byla po přestřelce s SS obsazena českým četnictvem

a vojáky 1. praporu vládního vojska. Velitelství Bartoš ale doposud nevstoupilo v celkovou součinnost a koordinaci akcí s ČNR. Ani Ústřední rada odborů, jež organizovala Revoluční gardy v podnicích, nebyla ihned připravena na výbuch povstání v Praze a urychleně ozbrojovala své oddíly. Odpoledne a večer 5. 5. pak začaly na výzvu v rozhlasu v ulicích vyrůstat první barikády a na druhý den jich po Praze stálo na jeden a půl tisíce.

Velitelství Bartoš také začíná spoluorganizovat součinnost s oddíly Ruské osvobozené armády (ROA) generála A. A. Vlasova, jejíž části⁸⁾ se po jednání, probíhajícím od začátku května v okruhu 1. praporu vládního vojska v Lánech, přesunuly k Praze a jejich první oddíly dorazily do Prahy večer 5. 5. ve směru od Berouna. Vlasovci se pokoušeli jednáním s velitelstvím Bartoš a ČNR o přístup k rozhlasu, aby mohli vyhlásit svou loajalitu západním spojencům a nabídnout pomoc v boji proti bolševismu. To se jim ale ani po několika pokusech o vyjednávání a po odmítavém stanovisku ČNR nepodařilo. Přesto vojenská pomoc vlasovců v Praze nebyla nezanedbatelná, zejména jejich akce při útoku na ruzyňské letiště 6. 5. Po dvoudenní vojenské podpoře bojů na barikádách a následném krachu jednání s ČNR se vlasovci srocují v oblasti Smíchova a 8. 5. ráno opouštějí Prahu směrem na jihozápad. Přítomnost vlasovců v Praze a jejich účast na bojích však Vávřův film z pochopitelných důvodů okázale ignoruje.

Definování rozhodujících momentů při vzniku ozbrojeného odporu v Praze a v protektorátu 5. 5. 1945. Mylné dobové pojetí podstaty pražského povstání.

Vávra datuje počátek povstání na brzké ráno 5. května. Signálem k akci mělo být hlášení rozhlasu: „*Je právě sechs hodin.*“ Načež měla následovat okamžitá ozbrojovací akce Revolučních gard a stavba barikád. Zdůrazněním zmatených odpovědí na telefonáty směřované na vojenské velitelství Bartoš a další vedoucí orgány Vávra ve filmu představuje pravicové síly v povstání jako „reakční“, neboť na dotazy po koordinaci akcí nařizují s otevřenou ozbrojenou akcí vyčkávat. O vlasovcích se zde nadále mlčí, ačkoli jejich dočasná součinnost s vojenským velitelstvím

Bartoš byla epizodou, během níž se odpovědné vedení značně blamovalo vysláním rozporuplných rozhlasových zpráv o součinnosti s ROA a jejich následným dementováním, což vrhlo stín zejména na důvěryhodnost ČNR. Přes tuto ideologicky nežádoucí vynechávku je však ve filmu poměrně dobře ztvárněno večerní jednání generála Kutlvašra s generálem Toussaintem a pražským velitelem SD Emilem Weinmannem v Černínském paláci o zabránění krveprolití v Praze, během něž bylo dohodnuto příměří a klid zbraní. Němci žádali zprůchodnění Prahy pro ústup německých jednotek na západ. Další jednání z pověření ČNR, která na velitelství Bartoš delegovala vyjednávací pravomoci, proběhla mezi Kutlvašrem a Toussaintovým synem na Letné – tam je již ale požadována bezpodmínečná kapitulace německých vojsk.

Není však zcela jasně řečeno, proč a proti komu se vlastně postavili první povstalci v Praze. 5. května vypuklo po celém území protektorátu otevřené povstání pod vedením partyzánských skupin a Národních výborů, které diverzí znemožňovalo přesuny Schörnerových vojsk do týlu. Začalo už totiž stahování prvních jednotek skupiny armád Mitte směrem na západ. Maršál Schörner slíbil svým vojskům, že je bezpečně dovede do vlasti. Zprávy a rychle se šířící mylné zvěsti o rychlém postupu Američanů na Prahu a o snaze Němců se v Praze opevnit zřejmě přispěly ke skutečně prvnímu odporu Pražanů vůči ustupujícím jednotkám. Svou roli zde jistě sehrály i vypjaté emoce z dlouho potlačované nenávisti vůči německým okupantům, kteří teď, v hodině porážky, ukázali svou slabost.

Ke konsolidaci situace v protektorátu požádal ještě kolem poledne K. H. Frank velitele SS von Pücklera-Burghause o povolání pancéřových jednotek SS Wallenstein (od Benešova), pancéřovou divizi Wiking z milovického vojenského cvičiště (jinde uváděná jako bojová skupina Milowitz), z Českého Brodu bojovou skupinu pod velením generála Reimanna a další, vzdálenější jednotky, např. SS divizi Das Reich z oblasti Děčína a Drážďan. Právě tyto jednotky SS s těžkými zbraněmi se staly hlavními protivníky barikádníků a obránců Prahy v tzv. pražském povstání. Tanky od Benešova se k večeru 5. 5. již přiblížily k Praze.

Navíc von Pückler-Burghaus požádal Schörnerův štáb o letecký útok na Prahu pomocí zápalných pum, který měly druhý den ráno provést proudové bombardéry z letiště v Ruzyni a Žatci, ale ke kterému nakonec nedošlo, údajně pro nedostatek pohonných hmot. Ještě 8. 5. však nad Prahou kroužila německá letadla a ostřelovala povstalce ze vzduchu. Jednalo se pravděpodobně o jedny z posledních vzletů stíhačů z Ruzyně. Kolem Ruzyně pak 7. 5. k večeru probíhaly střety s vlasovci a tamější letadla byla nakonec zapálena příslušníky III. skupiny stíhací eskadry JG 7. Stejně dopadla i letadla na ostatních letištích v protektorátu, ale až o den či dva později. Přesto se však ve vzdušném prostoru nad Prahou neobjevili až na několik průzkumníků téměř žádní spojenečtí letci, ačkoli byli spojenci několikrát rozhlasem žádáni o intervenci.⁹⁾ Zvláštní je, že v rozporu s ústupovými plány Schörnerova štábu se velitel SS soustředil především na zprůchodnění Prahy, zatímco frontové jednotky prchaly většinou jinudy. Vyjednávání o klidu zbraní a zprůchodnění Prahy nakonec zhatil sám von Pückler-Burghaus, když při dalším jednání s generálem Kutlvašem na půdě Právnické fakulty nařídil v ultimátu odevzdání všech zbraní českých povstalců na Staroměstském náměstí a další vzhledem k dané situaci nesplnitelné podmínky. Teprve potom byl ochoten přistoupit na jednání o převzetí moci. Hrozil navíc bombardováním Prahy a nemusel se vzhledem ke své přímé subordinaci Schörnerovi zodpovídat ze svého jednání generálu Touissantovi, protože mu byl hodností roven a nebyl mu podřízen. K. H. Frank měl sice hodnost gruppenführera SS, ale spíše čestnou než fakticky uznávanou. Jeho rozkazů by německé pancéřové divize jen těžko uposlechly, obzvlášť, když na Frankovy názory v posledních dnech války reflektovalo stále méně lidí.

Zde tedy dochází k onomu paradoxu, který vede k nejtěžším bojům v Praze v posledních dnech války. Zatímco Němci se snaží o zprůjezdění hlavního dopravního uzlu, aby mohli co nejrychleji uniknout směrem k západním spojencům, Pražané se jim v tom naopak snaží ze všech sil zabránit. Podobná paradoxní situace nastala po celém území Čech a Moravy. Povstání vzbudilo dlouho potlačované emoce českého národa, který se teď začal

mstít na všem německém a pozvedl ruku k ozbrojenému odporu. Zřejmě však v nejméně vhodné chvíli. Namísto, aby Češi nechali německé oddíly neorganizovaně prchnout, snažili se jim cestu co nejvíce ztížit, dezorientovat je obracením dopravních značek a otevřeně německé prchající vojáky napadali se zbraněmi v ruce. Prchající Němci pak odpovídali stejnou mincí, byli však mnohem lépe vyzbrojeni a jejich zoufalá situace je často vedla k použití nejbrutálnějších metod, jen aby si uvolnili průchod na západ. To byl zřejmě největší paradox českého květnového povstání.

Tento pohled na květnové dny však Vávrův film nenabízí. Namísto bojů v Praze a na území Čech se soustředí na v podstatě nerušený začátek postupu sovětských tankových klínů od Drážďan. Ty se však 5. 5. teprve shromažďovaly a do Čech vyrazily až na druhý den. Při přechodu Krušných hor se setkávaly pouze s laxním odporem roztroušených ustupujících jednotek 4. tankové armády, která měla původně zadržet útok, očekávaný od Berlína a zajistit tyl pro ústup armád skupiny Mitte z východu.

Ústupy nacistických velitelů a cesta ke kapitulaci německé ozbrojené moci

Dne 6. května se situace v Praze změnila. Na rozdíl od rozhodného agresivního postupu von Pücklera-Burghause volí stále více do pozadí zatlačovaný K. H. Frank společně s veliteli gestapa a generálem Toussaintem mírnější postup vůči povstalcům, zatímco Schörner nadále žádá na Toussaintovi zprůchodnění Prahy pomocí vojenské síly. Frank s Toussaintem jsou si naopak vědomi svých stále omezenějších možností a snaží se sami vyvolat další jednání se zástupci ČNR, která přerušil von Pückler-Burghaus svými tanky a děly. V Černínském paláci dokonce Frank ustupuje místopředsedovi ČNR Kotrlému a generálu Kutlvašrovi natolik, že slibuje nařídit odsun německých jednotek z Prahy do několika dnů a hodlá předat vládu na území protektorátu včetně Sudet do rukou ČNR. Pověřenci ČNR nepřijali moc z rukou okupačních úřadů a požádali Franka o uznání ČNR jako hlavního představitele československé vlády, klid zbraní, vy-

hlášení Prahy za otevřené město a zákaz přesunu jednotek až do příchodu spojeneckých vojsk. ČNR se nato usnesla o jednání o bezpodmínečné kapitulaci a očekávání příchodu amerických jednotek do Prahy, jak o tom informovaly mnohé zprávy z důvěryhodných i méně důvěryhodných zdrojů. Z toho lze vidět, že ač byla ČNR oficiálně nejvyšším orgánem výkonné moci, nemělo její vedení představu, že je sama ve vleku událostí s mnohem širším politickým dosahem, jejichž výsledek nemohla ani v nejmenším ovlivnit. Zmatené informace a snahy košických vládních představitelů a Londýna o intervenci západních spojenců a čekání ČNR pak trvalo bezvysledně až do 7. května.

Po půlnoci ze 6. na 7. května parafoval generál Alfred Jodl z OKW po dohodě s admirálem Dönitzem a vrchním velitelem Wehrmachtu Wilhelmem Keitelem dohodu o bezpodmínečné kapitulaci, jež měla vejít v platnost o půlnoci z 8. na 9. května. Po ruském tlaku byla kapitulace označena za předběžnou a k slavnostnímu podepsání dokumentu mělo dojít v Berlíně. Což se také stalo za účasti trojice Keitel, Žukov a Tedder, kteří podepsali listinu o bezpodmínečné kapitulaci těsně po půlnoci 8. května. V té se ukládala bezpodmínečná kapitulace všech německých vojsk k 00:00 dne 9. 5. Tuto skutečnost však scénář filmu zcela pomíjí, stejně jako fakt, že Stalin oficiálně oznámil kapitulaci Německa až po obsazení Prahy.

Spojenecká mise do Velichovek a Toussaintova kapitulace německé branné moci na území protektorátu

Večer 6. května dorazily do Prahy vzdálenější jednotky SS Panzerdivision Wiking a druhý den prorazily do centra města tím, že hnaly před sebou lidi z předměstí Libně a Vysočan. Kolem půlnoci ze 6. na 7. května získali Němci převahu díky posílám divize Das Reich, která se probíla do centra přes Trojský most. 7. května probíhaly v Praze nejtěžší boje s jednotkami SS, které se probíjaly až do středu města a operovaly v oblasti Náměstí republiky a vltavské smyčky směrem k Hradčanům. Maršál Schörner dostal od Dönitze zprávu o předběžné kapitulaci, kterou podle Vávrova ztvárnění prohlásil za bolševickou propagandu a odmítl jí uvěřit. Ve skutečnosti dostal zároveň rozkaz

k neprodlenému přesunu co možná největšího množství jednotek k demarkační linii, kde se měl vzdát západním spojencům. Postupný odchod jednotek byl však již v plném proudu, na frontě zadržovaly Sověty už jen k tomu vyčleněné pancéřové divize. V Praze žádá von Pückler-Burghaus opětovné bombardování a zesílené útoky na Prahu, tentokrát opět v součinnosti s Toussaintem, který ovšem nadále hledá možnost k dohodě s ČNR.

Téhož dne večer projíždí Prahou spojenecká kolona se zprávou o kapitulaci, která míří do Schörnerova štábu ve Velichovkách. Jejím členem je kromě amerických důstojníků i Keitelův pobočník z OKW Meyer-Detring. Kolona se zastavuje i na Hradě, kde předává zprávu o kapitulaci generálu Toussaintovi a jedná i s ČNR a velitelstvím Bartoš. Krátce nato jsou Toussaint a Frank hotovi uzavřít příměří a ochotni podepsat s představiteli ČNR kapitulaci německých vojsk v Praze.

V ČNR však vypukla roztržka mezi levicovým a pravicovým křídlem, když komunisté požadovali dovést boje na barikádách k vítězství a byli proti jednání s nacisty. Rozhlas využili komunisté k dalšímu vybízení barikádníků k boji, zatímco pověřenci ČNR generál Kutlvašr a právník Kotrlý koncipovali provolání o kapitulaci na základě znění remešské kapitulace a 8. května dopoledne je v přítomnosti Pražáka, Smrkovského, Kutlvašra a Kotrlého generál Toussaint podepsal. Dohoda o kapitulaci zněla v tom smyslu, že německé jednotky opustí Prahu po předem dohodnutých ústupových trasách a na hranici Prahy složí své těžké zbraně. Toussaint však i přes všeobecnou platnost kapitulace nemohl zodpovídat za jednotky SS, kterým nadále přímo velel von Pückler-Burghaus a z nichž některé odmítly složit zbraně. Po otevření barikád však většina německých jednotek postupně odchází z Prahy. Právě dovedení jednání s představiteli německé okupační moci ke zdárnému konci a opakované žádosti o intervenci západních spojenců byly později představitelům ČNR vyčítány jako kolaborace a byly vykládány jako výsledek kompromisních snah prozápadního křídla ČNR, jež ovšem odporovaly komunistickým představám o „revolučním“ převzetí

moci. V tomto duchu také jednání o kapitulaci ztvárnil ve filmu Vávra.

Během odchodu německých jednotek z metropole již sovětská 3. a 4. gardová tanková armáda generálů Leljušenka a Rybalka, respektive její rychlé tankové klíny, směřují ku Praze. Projíždějí Most, Teplice, Litvínov, Louny a rychlým postupem se blíží k hlavnímu městu. Prchající německé oddíly sovětským tankům v podstatě nekladly odpor a pokud se obě strany někde čelně střetly, Sověti německé kolony rozstříleli a pokračovali dál, případně se bojem vůbec nevázali. Podobně dopadl i Schörnerův štáb armádní skupiny Mitte, jenž se 8. května večer přesunoval na západ a u Žatce byl napaden sovětskými tanky a rozprášen. Zde byl zajat Schörnerův náčelník štábu von Natzmer. Schörner sám krátce předtím uprchl kurýrním letadlem do Alp, ale později byl chycen a předán k soudu do SSSR. Jeho útěk Vávra ve filmu zachytil s náležitým patetickým odsudkem.

Na Moravě však Sověti postupovali podstatně pomaleji, protože tam se ještě do 8. 5. bránila 1. tanková armáda, která se teprve po ohlášení kapitulace dala na ústup. Postup tankových armád ze severu Čech mírně podpořilo nesmyslné bombardování komunikačních uzlů v Děčíně, Liberci a jinde. První ruské tanky nakonec dorazily do Prahy 9. 5. ráno a některé z nich se ještě v odpoledních hodinách střetly na jihu města s posledními ustupujícími německými oddíly. Jako poslední opouštěla Prahu divize SS Wiking z Milovic a skupina generála Reimanna, které se spojily jižně od Prahy s divizí Wallenstein, jež své pozice opustila až 9. 5. odpoledne po intervenci francouzských styčných důstojníků. S ní uprchl i velitel SS hrabě von Pückler-Burghaus. Již předtím prchl z Prahy i K. H. Frank v ustupující koloně divize SS Der Führer, která složila zbraně až u Rokycan, kam se přišla vzdát Američanům. Tam byl také Frank poznán a záhy zajat.

Jak to bylo s konečným „osvobozením Prahy“ Rudou armádou

Hrdinné boje rudoarmejců na záchranu Prahy, které tak detailně líčí Vávřův film, jsou tedy výmyslem pozdějších ideologů,

vytvářejících mýtus o hrdinných sovětských osvoboditelích. Nadšení z příchodu osvoboditelů ovšem načas naplnilo radostí a pocitem uvolnění z konce dlouhé války všechny účastníky pražských květnových bojů, kteří byli v posledních dnech stíháni především nejistotou a zmatkem, vyvolanými protichůdnými zprávami. V mysli mnoha účastníků květnových bojů proti ustupujícím Schörnerovým armádám zůstal doopravdy obraz sovětských vojáků jako osvoboditelů vlasti. Nadšení Pražanů z příchodu Sovětů bylo neskrývané a hromadné scény z filmu na Václavském náměstí za účasti tisíců komparsistů jsou docela blízko historické skutečnosti. Málokdo tehdy dokázal vidět dál než na hranice znovuobnovené republiky.

Zcela jinak to ovšem vypadalo s postupem Sovětů a osvobozením mimo Prahu. Plán obchvatu a izolace ustupujících německých jednotek, který byl tak často obdivně vyzdvihován v pozdějších pracích komunistické historiografie, zpracovávajících květnové události, se nikdy neuskutečnil a zůstal jen na mapách. Američané se vstupem kapitulace v platnost uzavřeli demarkační čáru a přestali přijímat zajatce ze sovětské sféry vlivu. Následkem toho se na východní straně linie začaly hromadit shluky německých jednotek, které byly v následujících dnech Sověty postupně zajímány. 9. května také ještě sovětské bitevní letouny bombardovaly Nové Město na Moravě, Ždírec nad Doubravou, Mělník, Roudnici nad Labem, Litoměřice a Mladou Boleslav, kudy všude stále proudily prchající německé jednotky, jimiž ruské tankové klíny projely jako nůž máslem a zanechaly je za sebou. Nálety však postihly zejména civilní obyvatelstvo a později byly proto přičítány na vrub Němcům, jejichž letadla však většinou během 8. 5., nejpozději však 9. 5. ráno na letištích lehla popelem.

Ostatní prchající jednotky se v nastalém chaosu mísily a postupně po bojích s Revolučními gardami a po setkání s nepřítelem podepisovaly kapitulaci. Samotným českým povstalcům by se však zejména jednotky SS dobrovolně nevzdaly. Mezi posledními kapitulovala 12. 5. v Čimelicích na Písecku 1. tanková armáda. Kapitulaci zde podepsal SS-Gruppenführer von Pückler-Burghaus a krátce nato se zastřelil.

Takový byl tedy konec ústupu německé armády z posledního ohniska nacistického odporu v Evropě.¹⁰⁾ Ruské „osvobození“ Prahy se uskutečnilo téměř celý den po tom, co vešla v platnost bezpodmínečná kapitulace hitlerovského Německa. Teprve po několika hodinách od příjezdu prvních tanků postupně do Prahy dorazily další části Leljušenkovy a Rybalkovy armády. 9. května se také v Praze objevily průzkumné jednotky sovětských armád, bojujících doposud na Moravě. Poslední větší boje proběhly na českém území ještě tři dny nato a lokální šarvátky s Němci, ukrývajícími se v lesích, probíhaly až do konce května 1945. Přílet „košické“ vlády z Bratislavy s sebou přinesl také vidinu jasně nastupující levicové politické platformy, o které musel být prezident Beneš po svém pobytu v Moskvě důkladně zpraven. Ruský „bleskový“ plán na osvobození Prahy, jež Vávrův film tak nadšeně opěvuje, byl pro Sověty z vojenského hlediska spíše jen symbolickým zakončením Velké vlastenecké války, jež ovšem na základě dohody z Jalty umožnilo vytvořit později za hranicí SSSR další nárazníkový satelit.

Závěrem...

Vávrův dvoudílný epos o hrdinství pražských barikádníků a rychlé pomoci sovětských tankistů je spíše než na historických faktech postaven na jejich pokřiveném, ideologizovaném dobovém výkladu. Svou stylizovanou formou „uměleckého dokumentu“, jakoby bourajícího hranici mezi dokumentem a filmovým zpracováním, byl ovšem také účinným nástrojem propagandy. Pozitivní dobové ohlasy pamětníků květnových událostí na Vávrův film jsou toho zřetelným důkazem.¹¹⁾ Uvážíme-li však existenci tehdejšího oficiálního ideologizovaného výkladu květnových událostí, jehož se měl Vávra držet, utužení normalizačního režimu a návrat k sovětskému vzoru, nemohl Vávrův film v dané době vypadat o mnoho jinak. Mohl ovšem vypadat podstatně hůř. V porovnání s dobovou produkcí filmů s válečnou tematikou na západě, např. s filmem *Most u Remagenu*, *Bitva v Ardenách* aj., je Vávra trilogie z hlediska filmařského řemesla na srovnatelné, či spíše vyšší úrovni. Inspirován velkolepým, či spíše velikášským ruským cyklem *Osvobození*, přispěl Vávra

svou válečnou trilogií českému filmu ideologicky dobře akceptovatelným dílem na slušné profesionální úrovni. Nedlouho poté následovalo megalomanské dílo sovětského režiséra Jurije Ozerova – v podobném duchu pojatý koprodukční velkofilm *Vojáci svobody*, mapující osvobození metropolí pozdějších sovětských satelitů. Premiéra třetího dílu trilogie, *Osvobození Prahy*, vynesla Vávrovi opětovné ovace, nadšené recenze v dobovém tisku a také cenu Klementa Gottwalda za celou trilogii, kterou obdržel společně se scénáristou Fáberou. Brzy nato byl Vávra požádán, aby stejným způsobem jako *Osvobození Prahy* natočil film o událostech z února 1948. Odmítl, naštěstí.¹²⁾ Úspěch válečné trilogie však alespoň zčásti navrátil Vávrovi uznání a prestiž, kterým se těšil koncem padesátých let po úspěchu husitské trilogie. Mohl se tedy vrátit ke svým již dříve zamýšleným projektům, které mu však před úspěchem válečné trilogie nebyly schváleny. Ale ať již se jednalo o fresku ze života Jana Nerudy a Karolíny Světlé *Příběh lásky a cti* (1977), znovu o historické téma v *Putování Jana Amose* (1980), či to bylo Vávrovo poslední zpracování historického tématu, *Oldřich a Božena* (1984), stárnoucí režisér již nikdy nepřekročil svůj stín.

¹⁾ Vávra zřejmě považoval historický film za „menší zlo“, alespoň se to pokouší naznačit a obhájit ve svých novějších memoárech. O tom, že každý ze tří dílů plánované trilogie bude nutně propagandistickým plakátem komunistické ideologie, se již nezmiňuje, ačkoli s tím musel být sám srozuměn vzhledem ke své nejisté politické pozici a i po zkušenostech s prvním pokusem o natočení filmu o Sokolovu v 50. letech. srov. O. Vávra, *Podivný život režiséra*, Praha 1996, s. 168–182, 269 a násl.

²⁾ Jeho účast na květnových událostech spočívala především v angažování se při znárodnování československé kinematografie.

³⁾ Příznačný je v této souvislosti fakt, že se třetím dílem trilogie Vávra v pamětech zabývá nejméně, na rozdíl od *Sokolova* a *Dnů zrady*, ke kterým se v jeho knihách váže nejedna historika. To může poukazovat na skutečnost, že i Vávra sám třetí díl, onen „vrchol uměleckého dokumentu“, vnímal spíše řemeslně.

⁴⁾ Tklivá vzpomínka autora článku v *Obraně lidu* na setkání s osádkou tanku je toho klasickou ukázkou. NFA Praha, IIa 3044, výstřižky z dobového tisku, recenze a články o filmu *Osvobození Prahy* z časopisů a deníků; K. Kroupa, *Vzpomínky před filmovým plátnem*, *Obrana lidu*, 1977, č. 19, s. 7.

⁵⁾ Jako německé tanky byly použity mírně přestavěné sovětské tanky T 34 s dosti prapodivnou „pseudoněmeckou“ hranatou nástavbou. Pikantním detailem je pak ztvárnění útoku německého proudového stíhacího bombardéru Me 262 na vězně prchající z pankrácké věznice. Za tehdejší technický zázrakem, rychlým proudovým letounem, se při jeho odletu ze záběru zřetelně ozývá zvuk nepříliš výkonného motoru vrtulového letounu, což na zasvěceného diváka působí přinejmenším směšně. Sama triková scéna s modelem letounu pak také není z těch zdařilých.

⁶⁾ Přesněji řečeno o Hitlerově smrti – ve filmu na vývěsce stálo: „*Adolf Hitler ist gefallen.*“ V protektorátních novinách byl titulěk „*Vůdce padl*“.

⁷⁾ J. Lukešová, *Pravda o květnovém povstání*, Praha 1987, s. 18 a násl.

⁸⁾ Jednalo se pouze o 1. divizi ROA pod vedením S. K. Bunjačenka.

⁹⁾ Jednalo se pouze o několik průzkumných Mustangů USAAF, které nad Prahou sestřelily jeden Fw 190. Aktivita leteckých jednotek západ-

ních spojenců nad územím protektorátu byla však v květnových dnech téměř zanedbatelná; srov. J. Rajlich, *Mustangy nad protektorátem*, Praha 1997, s. 123–139.

¹⁰⁾ Snad s výjimkou roztroušených jednotek, jež se ještě bránily v Norsku.

¹¹⁾ NFA Praha, IIa 3044, výstřižky z dobového tisku, recenze a články o filmu *Osvobození Prahy* z časopisů a denků; A. Rohlenová, *A diváci jsou spokojeni...* (anketa s návštěvníky filmu *Osvobození Prahy*), *Večerní Praha* 2. 5. 1977.

¹²⁾ Dle vlastních vzpomínek použil již osvědčenou výmluvu, že „*plakát točit nebude*“. O. Vávra, *Podivný život režiséra*, Praha 1996, s. 285.

MARGINALIA HISTORICA VI

2002

Redakce

Roman Ferstl, František Grunt, Lubor Václavů
Pro Katedru dějin a didaktiky dějepisu PedF UK v Praze
vydal Nadační fond První pražské pedagogické peruti,
M. D. Rettigové 4, Praha 1, 116 39,
v Praze roku 2002

Sazba a typografická úprava Roman Ferstl
Návrh obálky Jan Šuma
Tisk Příbramská tiskárna s. r. o., Nádražní 190, Příbram

Doporučená cena včetně DPH 100 Kč

Náklad 250 výtisků

ISBN 80-238-9679-2